

ERUDITIO – EDUCATIO

A Selye János Egyetem Tanárképző Kara tudományos folyóirata
Research Journal of the Faculty of Education of J. Selye University
Vedecký časopis Pedagogickej fakulty Univerzity J. Selyeho v Komárne

2021/3

(16. évfolyam / Volume 16.)

Alapító főszerkesztő / Founder Editor in Chief

Erdélyi Margit

Főszerkesztő / Editor in Chief

H. Nagy Péter

Szerkesztőbizottság / Academic Editorial Board

Dr. habil. PaedDr. Horváth Kinga, PhD. as Head of the Board (J. Selye University Faculty of Education, Dean)

Dr. habil. PaedDr. Juhász György, PhD. (J. Selye University, Rector)

Dr. Kalmár Melinda (University of Szeged Department of Contemporary History)

Dr. habil Kaposi József, PhD. (Pázmány Péter Catholic University Faculty of Arts and Social Sciences Budapest)

Prof. Dr. Kéri Katalin, DSc. (University of Pécs Faculty of Humanities)

Doc. PaedDr. Viliam Kratochvíl, PhD. (Comenius University Bratislava Faculty of Arts)

Dr. habil. PhD. Liszka József, PhD. (J. Selye University Faculty of Education)

Dr. habil. Miklós Péter, PhD. (University of Szeged Juhász Gyula Faculty of Education Department of Applied Social Sciences)

Prof. Tatsuya Nakazawa, PhD. (Tokaj University Faculty of Human Sciences, Tokyo)

Prof. PaedDr. Martin Pekár, PhD. (Pavol Jozef Šafárik University in Košice Faculty of Arts)

Dr. habil. Szarka László, CSc. (J. Selye University Faculty of Education)

Prof. Dr. Tóth Péter, PhD. (J. Selye University Faculty of Education)

Dr. Yuko Kambara, PhD. (University of Kitakyushu Center for Fundamental Education, Kitakyushu Japan)

Dr. habil. Vajda Barnabás, PhD. as Executive Editor (J. Selye University Faculty of Education)

Olvasószerkesztő / Language Editor

Mgr. Braxatoris Anita, PhD.

Dr. habil. Keserű József, PhD.

PaedDr. Zolczer Péter

English abstracts reviewed by

PaedDr. Péter Zolczer

Fordítás / Translation

Dr. habil. Vajda Barnabás PhD.

Tudományos folyóiratunk megtalálható a Central and Eastern European Online Library (CEEOL) nemzetközi adatbázisban.

Our scientific journal is registered in and databased by the Central and Eastern European Online Library (CEEOL).

Náš vedecký časopis je databázovaný v medzinárodnej databáze Central and Eastern European Online Library (CEEOL).

FOND NA PODPORU KULTÚRY NÁRODNOSTNÝCH MENŠÍN

Realizované s finančnou podporou Fondu na podporu program kultúry národnostných menšín 2021 Kultminor

Tartalom / Content

TANULMÁNYOK / STUDIES

Katarína Szarka – Zoltán Fehér:

Vzťah myslenia, reči/jazyka a výrokovej logiky v kontexte rozvíjania logiky
v prírodovedných predmetoch 5

Magdolna Szabadi:

Interpretation and Investigation of Musical Attitudes in Music Therapy among
Teacher Training Students 14

Szepessyné Judik Dorottya – Horváth Kinga:

Adalékok a Csehszlovák Köztársaság magyar nyelvű
siketoktatás-történetéhez 26

Erzsébet Szabó – Ervin Weiss – Eva Stranovská:

Semantische Analyse des Kausalkonnektors weil in historischen Texten
im Fremdsprachenunterricht 35

Cynthia Šalgová:

Rákosi Mátyás személyi kultusza az irodalomban és a sajtóban 43

Miskei Ferenc:

A prágai tavasz eltiprása és a Nagykürtösi járás 60

László V. Szabó:

„Alle lebten von Fluchtgedanken“. Gedächtnis und Identität
in Herta Müllers Herztier 76

SZAKKRITIKÁK, ESETTANULMÁNYOK / MATERIALS

Lőrincz Gábor – Istók Vojtech:

Najnovšie didaktické materiály vo vyučovaní sociolingvistiky 88

Mitnyán Lajos:

Változatok a boldogtalanságra. Terézia Mora Szerelmes ufók című
elbeszélés-kötetéről 97

Tibor Kosztolánczy:

A New Career in a New Town. David Bowie in Berlin (1976–1978) 106

RECENZÍÓK / REVIEWS

Vajda Barnabás:

Vámos Péter: Magyar–kínai kapcsolatok 1949–1989 113

Hegy Noémi:

Braxatorisová Anita – Drahotová-Szabó Erzsébet – Mészáros Attila – V. Szabó
László (Hg.): Sprache – Diskurs – Kontext 116

Jana Nemčeková:

Hlavatá, R. a kol.: Jazyk ako text (vysokoškolský učebný materiál
z praktickej štylistiky) 120

SZERZŐINK / AUTHORS123

Vzťah myslenia, reči/jazyka a výrokovej logiky v kontexte rozvíjania logiky v prírodovedných predmetoch

Katarína Szarka – Zoltán Fehér

The relationship between thinking, speech/language and propositional logic in the context of developing logic in science subjects

Abstract

The current study investigates the connection between thinking, language and propositional logic. Mathematical thinking as an essential component of mathematical competence forms an integral part of the problem-solving of everyday life. Mathematics is a tool of the human skillset for correct and accurate thinking. Logical thinking can be helpful in developing thinking, which is the basis for the ability to solve problems in a creative, non-standard and non-learned schemes way. Propositional logic as a mathematical discipline forms the basic apparatus for logical reasoning that fundamentally supports scientific thinking. Based on the theoretical analysis of literary sources we characterize thinking, language and propositional logic and give a holistic picture of the theme.

Keywords: thinking; language; propositional logic; mathematics; science

Kľúčové slová: myslenie, jazyk, výroková logika, matematika, prírodné vedy

Subject-Affiliation in New CEEOL: Social Sciences – Education – School Education

DOI: 10.36007/eruedu.2021.3.005-013

„Učenie sa začína aktívnou činnosťou a vnímaním, z ktorého sa tvoria pojmy a formulácie, a nakoniec vedie k správne mysleniu.“

(Pólya György)

Úvod

Pochopenie toho, ako myslíme, získavame poznatky a ako sa učíme súčasnosti, je skúmané z rôznych aspektov – od genetických aspektov, epistemológie, filozofie myslenia, štruktúry jazyka, teórie vzdelávania až po ďalšie oblasti. V súčasnosti je predmetom debaty odborníkov, ako možno identifikovať všeobecné aspekty myslenia v rôznych kontextoch.

Sú názory, podľa ktorých existuje všeobecná schopnosť myslenia (stotožňujúc to so schopnosťou kritického myslenia), použiteľná alebo uplatniteľná v rôznych kontextoch (Ennis, 1989, Ennis, 1996). Na druhej strane sú prívrženci toho názoru,

ru, že myslenie je vždy kontextovo špecifické (McPeck, 1990), myslenie sa uplatňuje ako súčasť situovaného učenia (Lave, J. a Wenger, E., 1991). Wiliam (2013) dokonca argumentuje tým, že hocijaká snaha rozvíjať kritické myslenie v jednom predmete neznamená úspešné aplikovanie tejto schopnosti myslenia v inom predmete. Teórie vzdelávania majú tendenciu pozeráť sa na túto problematiku z hľadiska učenia sa poznania alebo rozvoja vedomostí, teda z genetického hľadiska, na čom je v skutočnosti založená všeobecne uznaná Piagetova teória kognitívneho vývinu.

V kognitívnom vývoji jedinca majú zásadnú rolu myšlienkové operácie. Tie tvoria základný kognitívny aparát človeka. Jeho základnými piliermi je štvorica zručností: zručnosť usporiadania, kombinatórna, logická zručnosť a zručnosť dokazovania (deduktívnym resp. induktívnym spôsobom). Z týchto zručností sa u detí vyvíja najskôr zručnosť usporiadania, ďalej sa vyvíja kombinatórna zručnosť a logické myslenie, a naposledy zručnosť dokazovania.

Prečo je dôležité logické myslenie? Dôsledkom absencie resp. nedostatočného logického myslenia majú žiaci problémy s pochopením a interpretáciou textu a vo všeobecnosti so spracovaním informácií, čo sťažuje učenie sa žiakov.

Dlhodobou sa nevenovalo výskumu jazykovo-logických operácií, vychádzajúc z presvedčenia, že sa tým nepoznáva celistvý proces myslenia žiakov a odhalia sa iba nedostatky použitia formálnej logiky (Molnár, 1996).

Vzťah myslenia, reči a jazyka

Ovplyvňuje jazyk myslenie? Je zrejme, že áno; preto ho prioritne používame. Aj to je zrejme, že jazyk výrazne ovplyvňuje myslenie prostredníctvom komunikácie. V každodennom živote prostredníctvom jazyka a reči používame množstvo logických štruktúr vytvorených spojками, ktoré sú zároveň operátory výrokovej logiky. Za logickou štruktúrou reči a písania sa skrýva dôležitý logický obsah. V prípade, že človek nedisponuje základným aparátom výrokovej logiky a logickým štruktúram nerozumie, nerozumie ani jej obsahu. Výskumná štúdia ukazuje, že jazyk má mierny vplyv na myslenie aj iným spôsobom ako prostredníctvom komunikácie, napríklad matematické uvažovanie, memoritery pre scény a priestorová navigácia (Bloom, P. a Keil, F. C., 2001). Jazyk skutočne hrá zaujímavú úlohu v tom, ako myslíme, nad rámec svojej úlohy pri komunikácii informácií.

Kognitívny vývin dieťaťa je spojený s osvojením si jazyka (Clark, 2003), z prác Piageta a Vygotského vieme, že síce korene genézy myslenia a jazyka sú odlišné, vo vývine jednotlivca sa však vekom ich prepojenie a vzťah zosilní.

U dieťaťa sa v druhom roku života prelína vývin reči s vývinom myslenia (Vygotskij, 2000). Trojročné dieťa komentuje svoje činy – je to jeho vnútorná reč (Piaget, 1999). Reč sa teda stáva v tomto štádiu nástrojom myslenia, vyjadrená slovami. Pojem „nahlas rozmýšľa“ súvisí taktiež s vnútornou rečou. Podľa Vygotského (2000) u troch až sedemročných detí vnútorná a vonkajšia reč splynie, myšlienka sa stáva hlavným nositeľom myslenia. Je pre nich typické egocentrické myslenie. Podľa Piageta (1970) rozdiel medzi spôsobom myslenia dospelých a detí je v tom, že dospelý rozmýšľa spoločensky, aj keď je sám, kým dieťa, aj keď je v spoločnosti

svojich rovesníkov, rozmyšľa egocentricky. Piaget vzťah jazyka a myslenia charakterizuje nasledovne:

- systém pravidiel logického myslenia nie je vrodený, ale vyvíja sa postupne (a pomerne neskoro),
- samotný jazyk nie je striktne viazaný na logiku,
- logická povaha nášho myslenia závisí od vlastností štruktúr myšlienkových operácií, ktoré sa postupne rozvíjajú počas vývinu jednotlivca.

Výskumy ukazujú, že reč (jazyk) má najväčší efekt na rozvoj myslenia v štádiu formálnych operácií (u detí v období 11-tich až 15-tich rokov života) (Csapó, B. a Vidákovich, T., 1987).

Je zaujímavé, že u detí vývin gramatiky predbehne vývin logiky: výrazy ako napríklad „preto, lebo“, „totiž“, „vtedy, keď“, „ale“ a „naopak“ dieťa používa skôr, než by poznal a pochopil ich ozajstný logický význam. Podľa Chomského (2006) pri tvorbe vety z myšlienky, vykonávame postupnosť mentálnych transformácií, avšak štruktúra prirodzeného jazyka nie je založená na štruktúre logiky. Aby sme mohli skúmať logiku nezávisle od jazyka, potrebujeme logiku „očistiť“ od jazykových viazaností. Na takéto účely je optimálna formálna, výroková logika (Chomsky, 2006), ktorá je nezávislá od prirodzeného jazyka, ako aj od spôsobu a psychologických faktorov interpretácií (Molnár, 1996).

Vývin výrokovej logiky

Výroková logika formalizuje jazyk, prostredníctvom ktorého formulujeme matematické výroky; stanovuje pravidlá, na základe ktorých z výrokov vieme usudzovať nové výroky; analyzuje formy výrokových štruktúr a rozvíja metódy dokazovania.

Podľa Piageta (1970) náznaky logického myslenia z hľadiska formálnej logiky môžeme nájsť už v predoperačnom vývinovom štádiu dieťaťa (2 – 7 rokov). Sice dieťa v tomto štádiu ešte nechápe logické operácie, ani pravidlá, ale objavujú sa základné predpoklady formálnej logiky. Štádium konkrétnych operácií je dôležitým míľnikom logického myslenia. Popri typických charakteristikách tohto štádia, ako je logické uvažovanie o objektoch a udalostiach a pochopenie stálosti počtu, množstva a hmotnosti, objavujú sa aj elementy kombinátorného myslenia, ktoré je prekurzorom vývoja formálnej logiky (Molnár, 1996).

Podľa Piageta (1984) rozoznávanie pojmov „možné“ a „pravdivé“ vedie k vývoji dvojpremenných logických operácií, čo je predpokladom používania formálnej logiky, a teda formálneho myslenia. Dieťa sa ľahko a pomerne skoro naučí používať konjunkciu a disjunkciu. Neskôr v štádiu formálnych operácií (v jedenástich rokoch) sa dieťa naučí disponovať a operovať s pojmami „pravdepodobné“ a „možné“ aj v súvislosti so symbolickými objektmi. V tomto štádiu logické operácie pre dieťa tvoria ucelený systém. Myslenie má hypoteticko-deduktívny charakter, avšak dedukcia sa už nevzťahuje na reálne objekty, ale aj na pojmy, výroky a tvrdenia. Tinedžerom v tomto vývinovom štádiu (formálnych operácií) robia ťažkosť operácie hypoteticko-deduktívnej povahy na verbálnej úrovni, keďže namiesto reálnych objektov majú používať pojmy a výrazy. Ťažké je pre nich vybudovanie „novej“ logiky – systém

výrokovej logiky a hlavne aplikovať to na verbálnej úrovni v rôznych kontextoch je ťažkopádne. Piaget toto štádium nazýva aj obdobím výrokovej logiky (Piaget, J., Inhelder, B., 1984).

Súčasný trendy v rozvíjaní logického myslenia sa skôr orientujú na rozvíjanie jednotlivých elementov operácií podporujúce logické myslenie, než na holistický rozvoj všeobecného logického myslenia (Csapó B. et al., 2015) (Csapó, 2018). Ukazuje sa, že rozvoj zručností logického myslenia je efektívny, ak sa adaptujú vzdelávacie aktivity smerujúce na aplikáciu jednotlivých logických operácií, totiž práve ich správne použitie je predpokladom riadenia myslenia a jeho zdokonaľovania (Molnár, 1996). Je faktom, že je možné logicky myslieť aj bez poznatkov jednotlivých elementov formálnej logiky, ako napríklad vykonať kontrolu, spoznať chyby a vykonať korekcie. Skutočné myslenie sa totiž neriadi presne podľa formálnej logiky, ale jazyk a jeho mechanizmy sú spolu s poznatkami neoddeliteľnou súčasťou myšlienkových procesov.

V súčasnosti sa mnoho štúdií zaoberá diagnostikovaním kognitívnych schopností, medzi ktoré patrí aj schopnosť myslenia (Carlsson, M., Dahl, G. B., Öckert, B. a Rooth, D. O., 2015), (Csapó, B., Molnár, G. a Nagy, J., 2014), (Csapó, 2018), (Pásztor, 2019), a problematikou ich rozvíjania (Veres, 2016).

Štúdie, ktoré pristupujú k mysleniu prostredníctvom logiky prejavujúcej sa v jazyku, vo výrokoch, majú dlhšiu históriu, ktorá siaha do začiatku 20. storočia. Patria do troch hlavných oblastí, ktoré zhruba zodpovedajú tradičným kapitolám formálnej logiky: výroky (Nitta, N. a Nagano, S., 1966), (Braine, 1978), kvantifikátory (Revlis, 1975), (Johnson-Laird, 2005) a tranzitívne dedukcie (Huttenlocher, 1968), (Clark, 1969).

Sinnott (1998) skúmal piagetovými úlohami logické myslenie na dospelých v postformálnom štádiu kognitívneho vývinu a načrtnol možnosti rozvoja logického myslenia dospelých (Sinnott, 1998).

Výskumy kognitívnej psychológie pripúšťajú, že výroková logika nemôže byť tým najvhodnejším modelom ľudského uvažovania. Vo výsledku sa pokúsili navrhnúť alternatívne modely zodpovedajúce výkonu jednotlivcov pri riešení problémov s deduktívnym uvažovaním (Lourenço, 1995).

Všetky tieto alternatívne modely nakoniec tvrdia, že ľudská myseľ má viac než formálne alebo logické pravidlá. Ako Johnson-Laird (1983) poukázal na to, že najpozoruhodnejším problémom je, že ľudia robia chyby. Vyvodia neplatné závery, ktoré by sa nemali vyskytnúť, ak sa dedukcia riadi mentálnou logikou. Základným predpokladom akejkolvek formálnej logiky je, že dedukcie sú platné na základe ich formy, nie ich obsahu. Ak je v mysli stanovené pravidlo vyvodzovania, malo by platiť bez ohľadu na obsah návrhu (Lourenço, 1995).

Carey poukazuje na to, že jednoznačne sú odchýlky myslenia detí a dospelých v špecifických poznatkoch – deti sú zásadne vo všetkých pozorovaných oblastiach myslenia nováčikmi, kým dospelý prejavujú odbornosť myslenia. Táto štúdia načrtla hlavné oblasti problémov myslenia – a to v induktívnom myslení, epistemológii a filozofii vedy (Carey, 1985). Podľa Overtona a kol. (1987) „charakter logickej kompetencie aj charakter sémantického obsahu ovplyvňujú riešenie úloh“.

Úloha matematiky v rozvíjaní logiky v prírodovedných predmetoch

Vo všeobecnosti, ak sa hovorí o matematickom myslení, väčšina z nás svoju predstavu zúži na numerické myslenie, na úkony aritmetického charakteru. Ak to dáme do súvislosti s prírodovedným vzdelaním, tak hneď myslíme napr. na výpočty v chémii, vo fyzike alebo v biológii.

Prírodné vedy v spojitosti s myšlienkovými operáciami sú častokrát prepojené s matematickým myslením. Keď porovnáваме atribúty predmetu matematika a predmetov prírodných vied, stretávame sa s týmito spoločnými znakmi:

- Pochopenie informácií a ich jasné vyjadrenie pomocou matematického, vedeckého a technologického jazyka.
- Organizovanie práce a jej systematická realizácia.
- Vypracovanie stratégie a používanie kreatívneho prístupu pri hľadaní riešení.
- Používanie rôznych spôsobov argumentovania a zdôvodnení.
- Analýza dát a vyvodzovanie záverov z rôznych problémových situácií resp. z pozorovaní.
- Aplikovanie kritického myslenia a posudzovania v hodnotení dopadu resp. dôležitosti matematiky a prírodných vied na jedinca, spoločnosť a environment.
- Efektívne myslenie a konanie v každodennom živote s použitím matematických a prírodovedných poznatkov.

Matematika so svojou abstrakciou, exaktnosťou a axiomatickou štruktúrou tvorí nevyčerpatel'ný systém pravidiel a súvislostí, ktorý ponúka vynikajúce prostredie na mentálne činnosti aj v prípade, že nedisponujeme dostatočnými matematickými poznatkami (Gyarmathy, 2001).

V súčasnosti je už všeobecne akceptovaná téza, že matematika nie je zaradená medzi prírodné vedy, čo môžeme jednoducho vysvetliť tým, že matematika neskúma prírodné materiály a objekty, ako ani prírodné javy. Má odlišné metódy bádania a skúmania v porovnaní s fyzikou, chémiou resp. biológiou, pretože v týchto vedných disciplínach sú metódy získavania informácií založené na pozorovaní a experimentoch (Szarka, K. a Juhász, Gy., 2019), (Jaruska, 2014). Matematika svoje nové poznatky získava axiomaticko-deduktívnym spôsobom, odhaľujúc vlastnosti abstraktných systémov a súvislostí ostatných vedných disciplín, ako aj vlastnej vnútornej štruktúry, pričom jej základným pilierom je abstrakcia a konzekventné dodržiavanie príčinnno-dôsledkových, kauzálnych pravidiel (Szendrei, J. a Szendrei, M., 2011).

Mylná je predstava, že človek sa narodí s hotovým aparátom matematického myslenia (Vince, 2003). Kognitívny rozvoj matematického myslenia vyžaduje určitý čas. V ideálnom prípade tento proces možno urýchliť, ak sú aplikované zámerné stratégie rozvíjajúceho hodnotenia, ktoré premietajú rôzne úrovne kritérií a očakávania voči schopnostiam myslenia (Nunes, T. a Csapó, B., 2011).

Matematika, ako vedná disciplína a ako vyučovací predmet, môže formovať myslenie študentov takým spôsobom, aby vedeli aplikovať matematické poznatky aj v

iných predmetoch a riešiť každodenné problémy aj mimo školy. Matematika ponúka systematický prístup pre študentov riešiť rôzne problémy a jej aparát je vhodný na modelovanie prírodovedných a spoločenskovedných javov (Csapó, B. a Szendrei, M., 2011).

Podľa Piageta (1970) by sa matematika mala vyučovať tak, aby podporovala osvojenie si logicko-matematických štruktúr. Výučba matematiky by mala sledovať proces prirodzeného vývinu týchto štruktúr (Piaget, 1970).

Analýzy súčasných učebníc chémie taktiež poukazujú na značnú absenciu týchto elementov v učebniciach (Gašperová, E., Braniša, J. a Jenisová, Z., 2019), ktoré sú zodpovedné za stimuláciu myšlienkových procesov, kritického myslenia a hodnotenia, teda práve tých zručností, ktoré sú zásadné pre úspešnosť v 21. storočí.

V rámci štúdia analýzy názorov budúcich učiteľov rôznych aprobácií orientovaných na ich pripravenosť z hľadiska spôsobilosti argumentácie (deduktívnej a induktívnej) a použitie formálnej logiky, ktoré sú zásadnými komponentmi kritického myslenia, študenti uvádzajú, že škola neposkytuje dostatočný priestor ani čas na rozvoj argumentačných schopností študentov (Kosturková, M. a Velmovská, K., 2019).

Záver

Rozvíjaním matematického myslenia v podstate rozvíjame všeobecnú kultúru myslenia, pričom prioritným cieľom je, aby sme vedeli vybrať a aplikovať modely, metódy a popisy myslenia najviac vyhovujúce prírodovedným a spoločenskovedným javom.

Samotný proces matematického učenia a učenia sa vedie aj k pochopeniu úlohy matematiky v prírodovedných a spoločenskovedných disciplínach a v mnohých ďalších odvetviach ľudskej kultúry. Umožňuje vytvorenie myšlienkového bázis, ktorá podporuje hľadanie súvislostí, formuláciu hypotéz a predikcií, ako aj ich a dokazovanie a argumentáciu.

Odpoveďou teda na často vynárajúcu sa otázku: prečo sa učiť a učiť matematiku, je jednoznačná. Matematika je (vždy bola) a aj bude súčasťou našej kultúry; je modelom logického myslenia; slúži, ako univerzálny a zovšeobecňujúci jazyk pre popis prírodných javov a javov, ktoré sú skúmané inými vednými disciplínami a zároveň je nositeľom takých kompetencií, ktoré sú kľúčové pre úspešnosť v budúcnosti.

PodĎakovanie: *Tento príspevok vznikol s finančnou podporou projektu KEGA č. 004UPJŠ-4/2020 „Tvorba, implementácia a overovanie efektívnosti digitálnej knižnice s nástrojmi formatívneho hodnotenia pre prírodovedné predmety, matematiku a informatiku na základnej škole”, VEGA č. 1/0663/19 „Analýza prírodovedného a matematického vzdelávania na stredných školách a inovácia obsahu odborových didaktík“.*

Literatúra

- Bloom, P. a Keil, F. C. 2001. Thinking through language. *Mind and language*. 2001, Zv. 16, 4, s. 351-367.
- Braine, M. D. 1978. On the relation between the natural logic of reasoning and standard logic. *Psychological review*. 1978, Zv. 85, 1.
- Carey, S. 1985. *Are children fundamentally different kinds of thinkers and learners than adults?* [aut. knihy] S.F., Segal, J.W. a R. Glaser (Eds.) Chipman. Thinking and learning skills, 2. s.l. : Routledge Taylor & Francis Group, 1985, s. 485-517.
- Carlsson, M., Dahl, G. B., Öckert, B. a Rooth, D. O. 2015. The effect of schooling on cognitive skills. *Review of Economics and Statistics*. 2015, Zv. 97, 3, s. 533-547.
- Chomsky, N. 2006. *Language and mind*. s.l.: Cambridge University Press, 2006.
- Clark, H. H. 1969. Linguistic processes in deductive reasoning. *Psychological review*. 1969, Zv. 76, 4.
- Clark, E. V. 2003. Languages and representations. [aut. knihy] D. a S. Goldin-Meadow (Eds.) Gentner. *Language in mind: Advances in the study of language and thought*. London: A Bradford Book, 2003, s. 17-24.
- Csapó B. et al. 2015. *A természettudományi tudás online diagnosztikus értékelésének tartalmi keretei*. Budapest: Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, 2015. ISBN 978-963-19-7937-4.
- Csapó, B. 2018. *Diagnosztikus értékelés és differenciált fejlesztés: új eredmények és perspektívák*. In: Kónyané Tóth Mária és Molnár Csaba (szerk.): Köznevelés, szakképzés. 2018, s. 215-225.
- Csapó, B., a Szendrei, M. 2011. Bevezetés. [aut. knihy] B. a Szendrei, M. Csapó. *Tartalmi keretek a matematika diagnosztikus értékeléséhez*. Budapest : Nemzeti Tankönyvkiadó, 2011, s. 8-15.
- Csapó, B. a Vidákovich, T. 1987. A nyelvi-logikai műveletrendszer fejlettsége 14 éves korban. *Pszichológia*. 1987, Zv. 7, 4, s. 521-544.
- Csapó, B., Molnár, G. a Nagy, J. 2014. Computer-based assessment of school readiness and early reasoning. *Journal of educational psychology*. 2014, Zv. 106, 3, s. 639.
- Ennis, R. H. 1989. Critical thinking and subject specificity: Clarification and needed research. *Educational researcher*. 1989, Zv. 18, 3, s. 4-10.
- Ennis, R. H. 1996. Critical thinking dispositions: Their nature and assessability. *Informal logic*. 1996, Zv. 18, 2.
- Gášperová, E., Braniša, J. a Jenisová, Z. 2019. Didaktická vybavenosť aktuálnych učebníc chémie. [aut. knihy] J. a Koleňáková, R. Duchovičová. *Inovatívne trendy v odborových didaktikách: prepojenie teórie a praxe výučbových stratégií kritického a tvorivého myslenia. Zborník štúdií z medzinárodnej vedeckej konferencie*, Nitra 21. november 2018. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2019, s. 302-308.
- Gyarmathy, É. 2001. *A tehetségéről*. Miskolc: Arany János Tehetséggondozó Program Intézményeinek Egyesülete, 2001.
- Huttenlocher, J. 1968. Constructing spatial images: A strategy in reasoning. *Psychological review*. 1968, Zv. 75, 6.
- Jaruska, L. 2014. Presentation of the Relation Between Mathematics and Physics by the

Dynamic Modeling, *Information and Communication Technology in Education*. Ostrava, 2014. s. 106-111.

Johnson-Laird, P. 1983. *Mental models: Toward a cognitive science of language, inference and consciousness*. Cambridge MA: Harvard University Press.

Johnson-Laird, P. N. 2005. Mental models and thought. [aut. knihy] K.J. a Morrison, R.G. (Eds.) Holyoak. *The Cambridge handbook of thinking and reasoning*. s.l. : Cambridge University Press, 2005, s. 185-208.

Kosturková, M. a Velmovská, K. 2019. Názory študentov učiteľstva na rozvoj ich argumentačných schopností. *Edukácia*. 3, 2019, 1, s. 110-118.

Lave, J. a Wenger, E. 1991. *Situated learning: Legitimate peripheral participation*. s.l. : Cambridge university press, 1991.

Lourenço, O. 1995. Piaget's logic of meanings and conditional reasoning in adolescents and adults. *Archives de Psychologie*. 1995, Zv. 63, 246, s. 187-203.

McPeck, J. E. 1990. Critical thinking and subject specificity: A reply to Ennis. *Educational researcher*. 1990, Zv. 19, 4, s. 10-12.

Molnár, I. 1996. *Nyelvi-logikai képességfejlesztés a 8. osztályos kémia tanításban*. Dissertation theses. Szeged : JATE Bölcsész tudományi Kar, 1996.

Nitta, N. a Nagano, S. 1966. Basic logical operations and their verbal expressions: Child's conception of logical sum and product. *Research Bulletin of the National Institute for Educational Research*. 1966.

Nunes, T. a Csapó, B. 2011. A matematikai gondolkodás fejlesztése és értékelése. [aut. knihy] B. a Szendrei, M. Csapó. *Tartalmi keretek a matematika diagnosztikus értékeléséhez*. Budapest : Nemzeti Tankönyvkiadó, 2011, s. 17-57.

Pásztor, A. 2019. Induktív és kombinatív gondolkodás fejlettségének online vizsgálata egyetemi tanulmányait kezdő hallgatók körében. *Iskolakultúra*. 2019, Zv. 29, 1, s. 42-54.

Piaget, J. 1999. *Szimbólumképzés a gyermekkorban - Utazás, játék és álom; A kép és ábrázolás*. s.l.: Kairos Kiadó Kft., 1999. ISBN 9789639137776.

Piaget, J. 1970. *Válogatott tanulmányok*. [prekl.] M., Fodor, G., Józsa, P. a Á. Kiss Gergely. Budapest: Gondolat Kiadó, 1970.

Piaget, J., Inhelder, B. 1984. *A gyermek logikájától az ifjú logikájáig- A formális műveleti struktúrák kialakulása*. [prekl.] Kiss Á. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1984.

Revlis, R. 1975. Two models of syllogistic reasoning: Feature selection and conversion. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*. 1975, Zv. 14, 2, s. 180-195.

Sinnott, J.D. 1998. *The development of logic in adulthood: Postformal thought and its applications*. Boston, MA : Springer Science & Business Media, 1998.

Szarka, K. a Juhász, Gy. 2019. Rozvoj matematického myslenia v chemickom vzdelávaní. *Biológia, ekológia, chémia: časopis pre školy*. 2019, Zv. 23, 3, s. 9-16.

Szendrei, J. a Szendrei, M. 2011. A matematika tanításának és felmérésének tudományos és tantervi szempontjai. [aut. knihy] B. a Szendrei, M. Csapó. *Tartalmi keretek a matematika diagnosztikus értékeléséhez*. Budapest : Nemzeti Tankönyvkiadó, 2011, s. 99-139.

Veres, G. 2016. Gondolkodás-és képességfejlesztés: Kihívások és megoldások a SAILS projektben. *Iskolakultúra*. 2016, Zv. 26, 3, s. 43-56.

Vygotskij, L. Sz. 2000. *A gondolkodás és a beszéd*. [prekl.] E. a T., Tóth Páll. s.l.: Trezor Kiadó, 2000. ISBN 963 9088 40 4.

Vince, Sz. 2003. A matematikai képesség összetevőinek vizsgálata és kapcsolata az intelligenciával. *Magyar Pedagógia*. 2003, Zv. 103, 2, s. 229–261.

Wiliam, D. 2013. *Principled curriculum design*. s.l. : SSAT (The Schools Network) Ltd., 2013. ISBN 978-1-906524-93-7.

Interpretation and Investigation of Musical Attitudes in Music Therapy among Teacher Training Students

Magdolna Szabadi

Abstract

In this study, we examine elements of the relationship towards music in terms of music therapy among teacher training students. We analyze this through considerations of musical intensity and activity, various music-related experiences and our perception of surrounding sounds. In the theoretical background and in the interpretation of the results we look at different points relating to therapy and pedagogy. A self-developed questionnaire was used in the methodology. Students had to mark the most characteristic form of musical intensity and activity, musical experience, and the surrounding sound world in pre-defined response categories. Our personal sample came from students specializing in music and natural sciences. According to the results, the characteristics of the depth musical attitudes – in terms of musical intensity and activity, musical experience and management of the surrounding sound world – appeared in balanced proportions, both for the musicians and for the real students groups. Our results support the music therapy theory that states that music therapy offers musical activities to participants in a different mode and form, with a wider set of tools and sounds, in more complex ways than music pedagogy or if we simply enjoy the arts. And it teaches broader interpretations of musical experiences through one's personal life.

Keywords: music therapy; music experience; musical instruments; music pedagogy

Subject-Affiliation in New CEEOL: Social Sciences – Education – School Education

DOI: 10.36007/eruedu.2021.3.014-025

In this study we attempt to examine the interpretation and appearance which our relation to music creates during music therapy sessions. Based on (Szabadi 2021, 161) national and international analyses about music therapy (see e.g. Lorz 1984, 95–113; Vértés 2010, 90–95; Vist 2011, 277–290) do not specify or link specifically to this phenomenon. Therefore, based on categories applied in music psychology, sociology and studies of music transfer (see e.g. Hunt– Legge 2015, 142–161) we may walk around and call it *musical attitudes in music therapy*. But what is this? It could be the effect of one human who plays music and then the basic elements of music which catalyze each other. We can analyze all this by considering musical intensity and activity, our music experiences and the perception of the sounds surrounding us in ambient ways (Szabadi 2021, 161).

1. The framework of musical attitudes in music therapy

To examine the concept we have developed, we must first distinguish between the musical effects and manifestations that occur in music therapy and music pedagogy and those in average artistic enjoyment. Music is actually a tool in music therapy and not the goal as in professional musical interpretation or musical recreation. Music is a moderator. It acts as a mediator in therapy, namely it catalyzes our experiences. It enhances the impact and deepens the experiences, because musical elements are able to elicit a spiritual and physiological effect in the human psyche. So, in order to moderate and shape the experience, therapists need to have a non-directive attitude. This is the reason why the nature and quality of the personal relationship between the therapist and the participant in such therapy is as important as the relationship between music itself and listeners and individuals. Thanks to this connection, the experienced feelings and the individual's musical production become central elements of the knowledge gained in therapy. This makes the participant in such therapy part of the creative events and feelings. For this, the musical components and the musical instruments provide the framework of the therapy, also the means of communication, which can be combined with further developmental practices (Kemper-Danhauer 2005, 282–285; Szabadi 2021, 161–167).

The practical appearance and role of music in therapy can take place in receptive and active forms. Such methods involve interpersonal (between individuals) and intrapsychic (in person) conflict resolution or the practicing of desirable behavior in dramatic form. This can be consciously moderated by the therapist by raising awareness and interpreting and then processing the experiences brought to the surface by the music for different purposes. These purposes can be social, cognitive or emotional in nature.

Trends in music therapy can be linked to various noted trends in psychotherapy. The analytical trend examines the unconscious experience-related contents that have surfaced as a result of musical experience through awareness and analysis. Behavior-centered direction tries to achieve behavioral change in a positive way by way of music and various dramatic games; and the social-psychological trend focuses on communication with the help of musical components (Pellitteri 2000, 379–391; Konta 2010, 233–247; Szabadi 2021, 161–167).

In the approach of Csépe (2017, 83–88) the receptive form builds on how we listen to music. The sound experience is at the center of this form and process. In the active form, singing and playing an instrument applied in the framework of the therapy is at the center of the interventional application (developmental musical practices). Referring to the neurological basis, the effect of the receptive form enables catalytic brain processes which alert the executing system contributing to the reduction of anxiety. But mostly one's instrumental ability has been proven to affect brain structure and operational processes. For example, it has an influence on the entire cortical network, on the area of the frontal lobe responsible for attention-executive functions, and on the areas of the cortex that provide connections between the two brain hemispheres. The structure and function of auditory perception

and cortical areas that determine motor functions are transformed. Specifically, the volume of the segments of the corpus callosum connecting the areas of detection and motion is duly changed. In addition to cerebral plasticity (formability), the reason for this transfer is the same functional property of overlapping neural networks.

The brain plasticity created by musical experiences is not only possible because music can shape the brain's motor network, but it can also influence neuro-hormonal status. An example could be an increase in serotonin and dopamine levels leading to feelings of reward and joy, altering the components of the limbic system (the subortebraal nerve center responsible for regulating emotions and memories) and the amygdala (limbic area responsible for the content of emotions and memories). Due to neuro-hormonal changes, movement, sound, and emotional contents that arise in or result from such therapy, reinforce, authenticate, and enhance the subject of the communication and the interaction (Csépe 2017, 83–88; Kemper-Danhauer 2005, 282–285, Szabadi 2021, 161–167).

2. The musical dimensions that appear in therapy

Musical intensity is defined as the temperature of one's relationship to music. It can manifest itself in its necessity, awareness, degree and also the quantity of its absence. It plays a role in how much we feel the need to connect with music, and with different sounds on a daily basis. It is a work of chance or a conscious choice if we deal with different sounds. It is worth considering how much we experience the lack of it if we do not consciously expose ourselves to music (Losonczy 1964, 257–266; Losonczy 1969, 220–229; Szabadi 2021, 161–167)?

Musical activity can be manifested in therapy, from the interpretations and performances of various pieces of music to any kind of sound creation, making a sound (making noise, generation of noise), listening to music, listening to sounds. Its elements are the love, the habits, the aptitude, the manner and occasion of different sounds around us. To achieve this in practice, therapy offers the active and receptive forms (Luck et al 2008, 25–45; Szabadi 2021, 161–167).

Active form means improvisation. It is a creative action performed with others that offers a complex opportunity for self-expression, where music is an auxiliary function rather than a central factor. Improvisation requires both creative self-assertion and accepting attention. It also includes individual activity and group participation. In fact, improvisation in music therapy is a social and interpersonal interaction that also carries the elements of individual expression. The therapist's task is to awaken the creative and playful instincts of the participants engaged in the therapy with the help of basic (even archaic) instruments. The aim is to jointly understand the "revelation" offered by this musical game; because music and non-verbal communication appear together in an improvisational situation, the expression of which is driven by our emotions and memories. This is why the psychic content of such activities is important, as they are not related to our musical skills and knowledge, but to our emotional and cognitive functions. At the center of these deep psychological processes is the use of musical sounds for creative self-expression.

A practical example of this is the impulsivity control arising from the psychic effects of improvisation, to which a musical element can be attached, such as rhythm and measurement. This could be in the form of sounds on acoustic instruments, human voices (animal and body sounds) or electronic devices.

In practice, we can sing or play on a melodic or rhythmic instrument, in a way which is not characterized by musical rules, but primarily by emotional expression. This means the improvisation in therapy is uncontrolled sound production without musical guidelines, where the emphasis is on the relationship between emotional experience and musical elements. So such improvisation is an intensive framework for non-verbal interaction which has a natural form.

In addition to the communication aspect of music, another important feature is the temporality, which in music therapy improvisation is related not only to language but also to physical movement. That is, in addition to the time aspect, improvisation is also characterized by spatial appearance (Luck et al 2008, 25–45; Kemper–Danhauer 2005, 282–285; Szabadi 2021, 161–167).

Receptive form of music therapy builds on the emotional style and impact of the individual effect of music choice. The intimate atmosphere created by this effect contributes to the formation of the therapeutic relationship. That is, it builds trust between the therapist and the participant. Influencing factors may include musical taste, which is an expectation formed through prior musical experiences. Because often music with the same aesthetic value can perform different functions, but sometimes works with different aesthetic value, can also have the same function.

Taste is driven by the following issues: liking, dislike, choice and rejection, compliance and non-compliance. These can be shaped by our musical preferences when our current mood is the determining factor in our music choices. The spontaneous choice elements required for this are based on psychical aptitude and basic musical experiences. Because the sounds experienced there has a reassuring and secure power factors that develop or inhibit this are influenced by social, micro-, and macro-social environmental impacts.

But primarily our taste, our awareness and improved skills determine the choice of music, which can be based on our social situation, upbringing and education. In summary, the symbol systems, values and habits formed independently form the nature of individual retention or transform and further influence the currently moving musical currents or fashion phenomena that bring together the spontaneous and conscious elements that lead to our selection of music (Luck et al 2008, 25–45; Kemper–Danhauer 2005, Szabadi 2021, 161–167).

The methodology of therapy based on listening to music was developed by Bonny (2010, 3–5) and it is called the Guided Imagery and Music technique. In this, the therapist gives imaginative instructions to the participants before listening to music. For example, while listening to music, they should paint a picture in their minds, which can be subjected to deep psychological analysis as a symbol after listening to the resulting music. So the goal is to use music to explore our inner world. By choosing music, we evoke our sensory and emotional memories and experiences in the form of images, symbols and feelings. A closed eye or a comfortable location while listening to music can help to achieve the necessary rel

axed state. In summary, receptive therapy is actually a psychodynamic and multimodal therapy that uses music to stimulate the imagination. It includes verbal and non-verbal communication elements, relaxation, moves our attention and concentration skills and it is also a musical program (Szabadi 2021, 161–167).

In the present context, such *musical experience* is interpreted as a complex psycho-physiological and aesthetic experience that includes emotional, cognitive and sensory components; because to gain a deep experience, it is necessary to hear, feel, move, coordinate, remember, assume and anticipate at the same time (Altenmüller-Schlaug 2013, 5–13).

Music can psychologically express and reflect what we feel. It can confront us with not only positive but also negative memories, feelings and moods. Thanks to its effect, we can also experience deep insights into our feelings on different levels.

The main brain areas involved in neurological processing of musical experiences are the cerebral cortex, forehead and temporal lobe, and cerebellum. The cerebral cortex is a repository of complex multi- and somatosensory information. The frontal lobe is the area relating to functions that determine attention, control and planning, and motor readiness, and is responsible for organizing auditory and motor information. This area can be associated with the empathy and imitation required for the emotional expression detailed above and musical experience. The temporal lobe offers storage to complex sensory experiences. This is where the senses of seeing, hearing and touch come together into a typical musical experience. It is mainly the lower and upper surfaces of the temporal lobe, the inner temporal lobe, and the amygdala, the hippocampus and the middle brain that are involved in generating the individual motivation to perceive, hear, interpret and make music. The cerebellum plays a role in motor coordination, which can be linked to the musical elements, for example the rhythm, playing in time and movement synchronization in the playing of a musical instrument (Altenmüller-Schlaug 2013, 5–13).

The *sounds of the environment*: all musical sounds, other noises, the sounds of nature etc. are constant elements of our daily lives. As we perceive, interpret, and select between them, they are able to elicit different psychological reactions. For example, a fire-truck siren can trigger fear, irritation, crying, or even empathy. Or a well-known song on the radio that evokes good memories can evoke joy or nostalgia and a sense of security. Related to this, this aspect of therapy can govern which psychological and physiological effects are elicited by different sounds in participants. In practice, it also examines the cause and origin of the psycho-physiological effects that occur and raises awareness in participants of therapy (Brugnes-Avigne 2003, 816; Losonczy 1964, 257–266; Losonczy 1969, 220–229; Szabadi 2021, 161–167).

Sound-related physiological sensations are caused by sound vibrations amplified naturally by the ear and hearing sense. Perception is the biological foundation of brain processes during musical perception. We are built to organize, systematize, group, and interpret sensory information. In the case of sounds, we do this as a unified whole, not on the basis of separate physical characteristics (Asztalos 2016, 18–38).

Briefly, acoustic physics tells us that sound is caused by the vibration of particles in an object or substance. The states of the vibration process are repeated periodically. The vibration of musical sounds is periodic, and that of noise is not. The latter (non-periodical) is preferred and used in the methodology of therapy.

During therapy, sounds are sensed according to *volume*, pitch, and duration. How strong a sound is depends on the intensity and frequency of the sound wave (the number of vibrations per second. *The pitch* plays a role in musical sounds that contain periodic vibrations. It is related to its fundamental frequency. The *duration* is important too because the sounds that surround us can usually be linked to time-limited events, and sounds need to be of sufficient duration for us to react to. Temporality plays a crucial role in the interpretation of the sounds of natural rhythms, etc... As they have a beginning, a path, and an end as the dynamics of spiritual life. That is why and how sounds can map our emotions (Tarnóczy 1982; Szabadi 2021, 161–167).

According to some (Asztalos 2016, 18–38), musical perception affects emotions while activating the autonomic nervous system and the hormonal system. This is based on the decoding of acoustic information. However, musical information is so complex that our hearing system groups it during decoding in complex ways. These musical characteristics also extend to the simple, physical, and multidimensional properties (e.g. frequency, amplitude, pitch, tone, temporality, spatial location, or the interval, the rhythm, the music structure). Besides this, the steps needed to group the complex audit information are the following. 1. Organizing acoustic information into a musical wave experience, 2. Linking the listening experience to a musical process and 3. Organizing musical processes into a musical unit. From this perspective, the meaning of musical unity makes it essential to such therapy (Szabadi 2021, 161–167).

Hence, processing the meaning of musical processes is at the heart of therapy. So, music acts as an important means of communication. Based on (Koelsch 2012) (Asztalos 2016, 18–38) we can identify three main groups of musical information: extra-musical, intra-musical, and 'muzikogenik'. Extra-musical information is based on matching a musical signal with non-musical content, which can be pictorial, indexical or symbolic. In an intra-musical report, information is derived from the matching of two musical structural elements. The third group, the 'muzikogenik' relates to how we respond e.g. emotionally or via personality-dependent responses (e.g. physical processes, such as movement). These three are split into sub-categories in therapy and the whole gives meaning to their individual meaning during oral processing.

According to Asztalos (2016, 18–38), neuropsychological models of musical meaning processing (see Koelsch 2012) testify that even with the autonomy of sound perception, the brain areas responsible for music processing are connected to other areas of auditory processing and with further cognitive areas, affective responses, and also with psychomotor processing areas that justify the neurological basis of musical transfer effect within therapy.

In summary, music is a catalyst during therapy, a tool to enhance experiences. The use of instruments that appear in the therapy is not tied to the musical profession,

so they can be used and accessed by anyone. With their help, the therapist creates a safe atmosphere and consciously shapes the processing of the experiences in accordance with the nature of the developed goals. The physical parameters of the sounds used in therapy are wider than those of the classical instrument set, so their perception therefore requires a variety of groupings. Their neurological processing makes the musical transfer effect understandable and intense within the therapy.

3. An examination of the musical attitudes in music therapy

3.1. Sample

Our study sample included 64 first, second and third grade trainee teachers in Csongrád County (Hungary). Our selection criterion was that these students had not to have engaged previously with music therapy training or other training with any similar mechanism. Respectively, the same methodological-curriculum program and the same annual university routine were also emphasized. I asked about the ones listed at the beginning and end of the questionnaire line. I was looking for students from the fields of music and natural sciences, humanities and music, as the use and impact of music therapy tools is independent from professions and specialities and also from the average experience of enjoying arts. Students volunteered to fill this out in all cases. The distribution of the sample by sex, major and grade is shown in Table 1.

Men	Women	Music major	Natural sciences major	1st grade	2nd grade	3rd grade
30	34	31	33	23	20	21

Table 1. Distribution of the test measurement sample by sex, major and grade

3.2. The questionnaire and the evaluation system

The self-developed questionnaire explores the depth of students' attitudes towards music therapy through twenty closed questions. The students had to mark the most characteristic manifestations of musical intensity and activity, their musical experience and the perception of the surrounding sound world through self-characterization and through pre-established response categories. The definitions of these categories give the meanings of the musical elements in relation to music therapy, about which the students were given accurate information during the completion process. Their responses mostly indicated advanced, deepened musical relationships, and these were expressed as a percentage, and the degree of correlation between the two groups (humanities and musical sub-sample) was examined using the Krippendorff- α index.

According to the goodness/good match indicators of the questionnaire, their musical attitude in music therapy was independent from the students' specialization ($\chi^2 \geq 0.04$, $p > 0.05$; Cramer- $v \geq 0.10$). It was stable over time (Cronbach- $\kappa \geq 0.87$, %

= 90). Also: independent from an external criteria (perceived, durable, negative musical experience) ($\chi^2 \geq 12.5$, $p < 0.01$; Cramer- $v \geq 0.69$), also: internal consistency ($\chi^2 \geq 18.1$, $p < 0.01$; Cramer- $V \geq 0.66$). Compared to other methods already in use that measure similar musical construct [For example: the Musical data sheet (Lósonczy 1969), Aesthetic Judgment Test (Kyme 1954)] we found two notable characteristics: (1) The personal characteristics of the habit of singing and listening to music should be indicated by the person, *as in our method*, and (2) professional musical tests require instrumental improvisation and aesthetic judgment from the person. These presuppose musical knowledge, musical skills and abilities that are not included in our case.

3.3. Results of the study

musical intensity		
elements	music group	real group
need	20.7 %	22.7 %
awareness	16.7 %	18.2 %
choice	20.8 %	19.2 %
degree of absence	15.1 %	16.7 %
amount	21.8 %	22.7 %

Note: * Krippendorff- $\alpha = 0.91 - 1.00$

Table 2: Results of advanced manifestation of musical intensity (in % values)

The choice and necessity of *musical intensity* showed the greatest degree, and the degree of its absence showed the least degree of deepened, advanced musical attitude. The degree of correlation between the two groups (musical and humanities) (Krippendorff- $\alpha \geq 0.91$) is very high, so there is no significant difference between the students of the two majors in terms of musical intensity.

Based on the answers related to immersion, a higher percentage of students feel the need for a daily musical routine, for example any kind of sound creation, sound making. This can include playing musical instruments, making noise creatively or otherwise, playing with body sounds, applause, finger clicking, or playing with animated sounds, growling, sighing, etc. The framework of music, for example the way, environment, atmosphere and means of sound production (such as musical instruments and noise-making devices) are increasingly being chosen more consciously and intelligently. Individuals also pay more attention to the amount and duration of the music. If this is not met, they will increasingly feel the lack of it and

take action against it.

The above can be accomplished within music pedagogy via an alternative form of practicing a piece. For example, trying out different sound effects when creating the right sound.

musical activity		
elements	music group	real group
love	6.1 %	16.7 %
habit	12.3 %	13.6 %
knowledge	13.3 %	12.5 %
way	8.9 %	9.1 %
occasion	17.5 %	18.2 %

Note: * Krippendorff- α = 0.91 – 1.00

Table 3: Results of advanced manifestation of musical activity (in % values)

In the case of *musical activity*, its love-factor and occasion are the critical factors, and its habit, knowledge and manner refer the least to a deep, advanced musical relationship. The answers received suggest that students love musicality in larger numbers and consciously create opportunities for singing and making music. The way (organizing one's own music activity and managing/using musical instruments) and the habit (individual characteristics of sound production) were given a broader framework in as much as they enrich and give a different character to individuals' musical knowledge and personal assessment of their talents. Hence, we do not focus so much on musical skills and abilities or musical knowledge, but we also take into account other non-musical aspects, which may give rise to a different kind of sound motivation.

Within a class, for example, the forms of movement needed to perform a given music piece can be created in a creative way. These are often detached from the instrument, involving individual movements, spatially extending activities in the classroom during practice.

musical experience		
elements	music group	real group
expression	15.6 %	16.7 %
negative experience	17.7 %	18.2 %
cathartic effect	24.6 %	25.0 %
levels	10.3 %	9.1 %

Note: * Krippendorff- α = 0.91 – 1.00

Table 4: The music experience advanced/experiencing the results (in % of value)

In terms of the *musical experience*, the observed treatment of a negative musical experience, the cathartic effect of music, and the expressive power of music suggest deep musical relationships. Also the psycho-physiological levels of the

musical experience showed the least in-depth, advanced musical attitudes in our sample. And the psycho-physiological levels of the musical experience showed the least in-depth, advanced musical attitudes. These elements can also give personal meaning to these experiences. In the case of the latter, the experiences which may be shocking and frustrating them are treated in their place, after which individuals find their usual and proven musical habits. At the same time, their psycho-physiological reaction to music deepens, i.e. they are able to relax and exclude events from the outside world as well as their own intrusive or disturbing thoughts. The degree of correlation between the two groups (musical and humanities) Krippendorff- $\alpha \geq 0.91$ is very high, so there is no significant difference in the treatment of the musical experience of the students of the two majors.

In connection with a musical piece, we can talk to our student about the personal meaning of the piece and place it in his/her life story.

perception of the surrounding sound world		
elements	music group	real group
detection	16.6 %	16.7 %
awareness	17.8 %	18.2 %
love	25.6 %	25.0 %
indifference	8.3 %	9.1 %

Note: * Krippendorff- $\alpha = 0.91 - 1.00$

Table 5: Advanced surrounding sounding treatment results (in% value)

In the context of conscious management of the *surrounding sound world*, depth responses suggest that students are increasingly able to rule out sound effects that disturb them and thus better focus on their inner world. They are able to sort and group the pleasant and unpleasant, important and neutral ambient sounds for themselves. That is, they are aware of and deal with natural sounds, musical, soft melodies, machine and monotonous noises. They give a personal reason and meaning to everything sonic. Especially paying attention to the nature of silence, and memorizing and naming different sounds – these lead to advanced musical relationship. The degree of correlation between the two groups (musical and humanities) Krippendorff- $\alpha \geq 0.91$ is very high, so there is no significant difference in the sound management of the students of the two majors.

During the study of a music piece, we can name the sounds and dynamic characteristics that a piece contains according to the intention of the composer. And then we can relate these to ambient sounds.

4. Summary

Summarizing the full results, the characteristics of the 'depth musical' attitudes – in terms of musical intensity and activity, musical experience and management of the surrounding sound world – appeared in equal, balanced proportions, both among musician and in the humanities groups. It is no coincidence, based on previous theoretical work (e.g. Missura 2005, 66–77), that music therapy works with a different system of goals and tools than music pedagogy which uses musical goals and methods. Our results support music therapy theory (e.g. Buzasi 2006; Wagner 2006 1–3; Wigram 2004). That is, music therapy offers musical activities, stimulation and opportunities to participants in a different mode and form, with a wider set of tools and beneficial sound complexity than music pedagogy or when we simply enjoy the arts. Also it teaches the interpretation of musical experiences through the story of personal life.

Bibliography

- Altenmüller, Eckart – Schlaug, Gottfried (2013): Neurologic music therapy : The beneficial effects of music making on neuro-rehabilitation. *Acousicalt Science & Technique* 34/1,5–13. p.
- Asztalos, Kata (2016): Structure and development of musical perception ability at the age of 5-17 years – online diagnostic measurements in kindergarten and school environments. (Unpublished doctoral dissertation). SZTE BTK Doctoral School of Education, Szeged. Retrieved from http://www.edu.u-szeged.hu/phd/downloads/asztalos_ertekezes.pdf .
- Bonny, Helen (2010): Music Psychotherapy: Guided Imagery and Music. *Voices* 10/3, 3–5.p. doi : 10.15845 / voices.v10i3.568
- Brunges, Michele – Avigne, Gail (2003). "Music therapy for reducing surgical anxiety ." *AORN Journal* 78/5, 816. p.doi.org/10.1016/S0001-2092(06)60641-8
- Buzasi, Nikolaus (2006): Thoughts on methodology. I-II. [PDF document]. Retrieved from <http://www.art.pte.hu/menu/105/88>
- Csépe, Valéria (2017): The impact of music on development and its potential in pediatrics. *Pediatric Continuing Education Review* 22/2,83–88. p
- Kemper, Kathi J. – Danhauer, Suzanne C. (2005): Music as Therapy. *Southern Medical Journal* 98/3, 282–285. p.
- Koelsch, Stefan (2012). *Brain & Music*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Konta, Ildikó (2010): Personality and social skills development with music therapy tools in primary school. In *The theoretical and practical foundations of the development of social skills*. Eds Zsolnai Anikó – Kasik László. Budapest: National Textbook Publisher, 233–247. p.
- Kyme , G. (1954). *Test ästhetischer Urteile* . California: University of California.
- Losonczy, Ágnes (1964): About a music sociology research. *Hungarian Music* 4/3, 257–266.p.
- Losonczy, Ágnes (1969): *The sociology of music life*. Budapest: Music publisher.

Lorz, Astrid. (1984): Fallstudien in der Musiktherapeutischen Umschau. *Forschung und Praxis der Musiktherapie. Musiktherapeutischen Umschau* 5,95–113. p.

Luck , Geoff – Toiviainen , Petri – Erkkilä , Jaakko – Lartillot, Olivier – Riikkilä, Kari – Mäkelä, Arto – Pyhälä, Kimmo – Raine , Heikki – Varkila, Leila – Väri , Jukka (2008): Modeling the relationships between emotional responses to , and musical content of, music therapy improvisations. *Psychology of Music* 36/ 1, 25–45.p.doi : 10.1177 / 0305735607079714

Missura, Attila (2005): Music therapy - music education. In *Music Therapy. Text collection. Selected writings on art therapy from the worlds of science and the media*. Ed. Lindenberg, Kardos Erzsébet. Pécs–Key to Music publisher,66–77. p.

Hunt McGraw, Andrea – Legge , Alexander W. (2015): Neurological Research on Music Therapy for Mental Health: A Summary of Imaging and Research Methods. *Music Therapy Perspect* 33/ 2, 142–161. p. doi: 10.1093 / mtp / miv024

Pellitteri, John (2000): The Consultant 's Corner: Music Therapy in the Special Education Setting. *Journal of educational and psychological consultation* 11/3–4, 379–391. p. doi : 10.1207 / s1532768xjepc113 & 4_06

Szabadi, Magdolna (2021): What does the musical relationship mean in music therapy? In *“Beethoven 250”. Study volume*. Eds. Dombi Józsefné – Maczelka Noémi. Szeged– SZTE JGYPK Department of Singing and Music, 161–167. p.

Tarnóczy, Tamás (1982): Musical acoustics. Budapest. Music publisher.

Vértes, László (2010): Music therapy in gerorehabilitation. *Rehabilitation* 20/4, 90–95. p

Vist,Torill(2011):Music Experience in Early Childhood: Potential for Emotional Knowledge? *International Journal of Early Childhood* 43/3, 277–290. p.

Wagner, Gabriella (2006): Music therapy models. In *MZE Conference. Program – Lecture Summaries*. Ed Wagner, Gabriella. Budapest –ELTE Bárczi Gusztáv Faculty of Special Need Education, 1-3.p.

Wigram, Tony (2004): *Improvisation. Methods and Techniques for Music Therapy Clinicians, Educators and Students*. London: Jessica Kingsley Publishers.

Adalékok a Csehszlovák Köztársaság magyar nyelvű siketoktatás-történetéhez¹

Szepessyné Judik Dorottya – Horváth Kinga

Addenda to the history of teaching the Deaf in Hungarian language in the Czechoslovak Republic

Abstract

In this study we present the educational-historical data of the only institute for the Deaf operating in the Czechoslovak Republic, in Komárom (Komárno), between 1920 and 1938. By 1918 a unified deaf education network had been established in the territory of historical Hungary in the Austro-Hungarian Monarchy where 16 institutes for the Deaf were run, covering the entire area of the country. Out of these, three were located in Upper Hungary (Felvidék): in Jolsva (Jelšava), in Körmöcbánya (Kremnica) and in Pozsony (Bratislava); in the Carpathian region, school-age deaf learners were expected in an institute for the Deaf in Ungvár (Uzhhorod). This system disintegrated with the Trianon Peace Treaty. The institutes located at Pozsony (Bratislava), Körmöcbánya (Kremnica), Jolsva (Jelšava) and Ungvár (Uzhhorod) became organisations located in the Czechoslovak Republic from the former Hungarian institutes for the Deaf. A Hungarian-language, newly established school for the Deaf was run in Komárom (Komárno) between 1920 and 1938 in the territory of the Czechoslovak Republic. After the First Vienna Award, the aforementioned institute for the Deaf was moved to Losonc (Lučenec). While researching the history of the Hungarian-language Institute for the Deaf of Komárom (Komárno), it turned out that the sources referring to operation and history (statistics, archive, library, press history) are scanty, I therefore used the term addenda in the title.

Keywords: deaf education; Czechoslovak Republic; Komárom (Komárno)

Kulcsszavak: siketoktatás; Csehszlovák Köztársaság; Komárom

Subject-Affiliation in New CEEOL: Social Sciences – Education – History of Education

DOI: 10.36007/eruedu.2021.3.026-034

¹ Jelen tanulmány a Kisebbségi helyzet, identitás, oktatás – a szlovákiai magyar kisebbségi identitás iskolai önérvényesítési stratégiái című VEGA-kutatás (Témavezető: Németh András, regisztrációs szám: 1/0117/19) keretében készült.

Bevezető gyanánt

A tanulmányban a Csehszlovák Köztársaság Komáromban 1920 és 1938 között működő siketoktatási intézményének oktatástörténeti adatait tesszük közzé. Jelen információink szerint a fent nevezett intézetnek a gyógypedagógiai, a nevelés-, illetve oktatástörténeti szakirodalomban nem történt meg a teljes körű történeti feldolgoása. Azért is érdemel figyelmet az intézet sorsa, mivel kizárólag ebben az intézetben végezheték magyar nyelven a tanulmányaikat a csehszlovákiai magyar anyanyelvű siket tanulók.

Felvidéki siketoktatási kezdeményezések a 19. század első felében

1802-ben a történeti Magyarországon, Európában a tizedikként létrejött a váci siketintézet, amely a kiegyezés koráig gyakorlatilag monopolhelyzetben volt a siketoktatás területén. Igaz, ezt megtörte a magánfinanszírozású pozsonyi siketintézet 1833-as alapítása. Működéséről 1839-ben találunk egy részletes tudósítást a *Hírnök* címlapján, amelyben olvasható, hogy abban az évben 19 siket tanuló járt az iskolába. A *Nemzeti Ujság* 1842-ben megjelent cikkében azonban már összevont siketek és vakok intézetéről olvashatunk (*Hírnök* 1839; *Nemzeti Ujság* 1843).

Időközben 1835-ben Liptószentmiklóson Mauksch Mór jóvoltából szintén megvalósult a siket gyermekek formális oktatása, kezdetben három tanítvánnyal. Mauksch Mórt családi helyzete (sógora kilenc gyermeke közül négy volt siket) predesztinálta arra, hogy a siketek oktatására képezze magát. 1840-ben Liptó vármegye székháza nagytermében az általa hangzó beszédre tanított növendékeket bemutatta a közgyűlésen. Szentiványi Adolf megyei főjegyző ennek hatására lemondott félévi fizetéséről az intézet javára. Az intézet évről évre egyre nagyobb látogatottságnak örvendett. Mauksch Mór hírneve az 1840-es évek elején már oly nagy volt, hogy külföldről is kapott tanítványokat, kiknek részére kis internátust is berendezett. 1842-ben bemutatta tanítványait a Magyar Orvosok és Természet-tudósok beszercebányai gyűlésén. Intézetének kiépítése, fenntartása azonban anyagi nehézségekbe ütközött, ezért egy ízben állásért folyamodott a váci intézethez, de sikertelenül. Samuel Heinicke német pedagógushoz hasonlóan ő is a hangzó beszédre helyezte a hangsúlyt a jelnyelv helyett a siketek oktatásánál. Mauksch Mór végigharcolta a szabadságharcot és harctéren szerzett sebesülése következtében halt meg 1848-ban, 40 éves korában. Sírkövére a zsoltrából vett következő idézet van vésve: „A kicsinyek szájából alapítottad meg hírnevedet”. Egykori feljegyzések szerint Mauksch Mór a siketoktatás körül szerzett tapasztalatait összegyűjtve terjedelmes kéziratot hagyott hátra, melyben leírta módszerét. Ezt a kéziratot fia, Mauksch Sámuel meg akarta jelentetni, de anyagi okok miatt ez nem történt meg és a kézirat elkallódott. Mauksch Sámuel apja halála után átvette ugyan a liptószentmiklósi intézet vezetését, de anyagi okok miatt már 1849-ben megszűnt (Herzog 1894, 180).

Dualizmuskori oktatási körkép a Felvidéken

A Felvidéken először 1901-ben Jolsván, 1903-ban Körmöcbányán, majd 1905-ben Pozsonyban jött létre siketintézet. A századfordulón még kevés intézet állt rendelkezésre az igényekhez képest. Az 1900–1901. évi tanévben csak nyolc iskola működött (Budapesten kettő, Vácon, Kecskeméten, Temesváron, Kaposváron, Aradon, illetve Kolozsváron egy), ahol összesen 494 (!) diák végzett. Országos szinten több mint 4000 siket gyermek nem részesült semmiféle oktatásban és így ennek következtében helyzetük teljesen kiszolgáltatottá vált felnőtt korba lépve (Klis 1901, 34).

A körmöcbányai intézet iskolai értesítőjében olvasható prominensen megfogalmazva a siketiskolák küldetése: „A cél az, hogy a siketnéma ne szoruljon mások istápolására, hanem tartsa fen magát a keresményéből. A siketnémák intézetének czélszerű nevelési és oktatási rendszer alkalmazásával, vagyis a hangzó beszéd használatának és kellő reál ismereteknek alkalmazásával a siketnémát önállóvá kell képeznie és fel kell őt szabadítania azon gyámság alól, mely életét különben is nagyon szűk korlátok közé szorítja” (Hercsuth 1904, 14–15).

A három intézet biztosította a felvidéki siket tanulók számára az oktatást. Az intézeti felvételi hirdetményekben pontosan rögzítették, mely vármegyéből várják elsősorban a jelentkezőket. Az iskolai értesítőkből kitűnik, hogy a körmöcbányai intézetbe elsősorban Bars, Turóc, Zólyom, Liptó, Árva, Trencsén vármegyékből, a jolsvai iskolába nagyrészt Gömör-Kishont, Szepes és Sáros vármegyékből, a pozsonyi intézetbe javarészt Pozsony városából, Pozsony és Nyitra vármegyékből vettek fel tanulókat. A kincstári ingyenes helyekre az ország bármely részéből vettek fel tanulókat, ezekről az intézet felügyelőbizottsága döntött. Az intézetbe minden olyan, 7. életévét betöltött és 10. életévét be nem töltött gyermeket vettek fel, aki rendelkezett „siketnémaságot igazoló tisztí orvosi bizonyítvánnyal”, illetve himlőoltási bizonyítvánnyal. Segélyezésre csak megfelelő vagyongizsgálással voltak jogosultak a diákok. Az oktatás 8 évig tartott.

A következő tantárgyakat tanították az „élőszó-beszéd módszere használatával és a jelbeszéd kizárásával”: kiejtési gyakorlatok írással és olvasással, beszédtanítás, leíró szemléleti oktatás, fogalmazás, olvasás, hit- és erkölcsstan, számtan, természetrajz, természettan, földrajz, történelem, alkotmánytan, szépírási rajz, kézimunka (kézügyességi gyakorlatok – slöjd – és női kézimunka), torna.

A tanítás nyelve egységesen a magyar volt. Annyi engedményt tettek, hogy igazgatói jóváhagyás birtokában az érdeklődő diáknak valamelyik intézeti tanár csak külön díjazás ellenében oktathatott idegen nyelvet. Az egyes tantárgyaknál tanítandó tananyagot és az ehhez alkalmazott módszereket a vallás- és közoktatásügyi miniszter által kiadott 1900. évi 16822. számú és az 1903. évi 17550. számú rendeletei alapján alkalmazták (Körmöcbányai siketintézet értesítője 1905–1906, 26). A növendékek száma egy osztályban 8–15 fő lehetett.

Az Osztrák–Magyar Monarchia történeti Magyarországon 1918-ig egységes siketoktatási rendszer működött 16 siketintézettel, lefedve az ország egész területét. Ez a rendszer azonban a trianoni békeszerződéssel felbomlott.

Az 1919–1938 közötti csehszlovák oktatásügyi háttér

Az újonnan megalakult csehszlovák államalakulatnak szembesülnie kellett az Osztrák–Magyar Monarchia kettős örökségével a szlovákiai területen folyó siketoktatási rendszert látva. A cseh és a szlovák ország rész más-más oktatási rendszert örökölt. A cseh intézetekben osztrák, a szlovák iskolákban pedig magyar minta szerint folyt az oktatás, és ugyanez feltételezhető a két ország rész siketiskoláira vonatkozólag is. Előbbiben az 1869. évi 201-es iskolai törvény volt hatályban, utóbbiban pedig az 1868. évi 38. oktatási törvény. Csehszlovákia létrejöttkor a hatalomra kerülő politika az Osztrák–Magyar Monarchiától örökölt iskolarendszer leépítését akarta megvalósítani (Popély 1998, 29; Pukánszky 2019, 34).

A Csehszlovák Köztársaság szlovákiai ország részén működött a pozsonyi, a körmöcbányai, a jolsvai és az ungvári intézet. A fentiekből adódóan az állami siketoktatási – újabban megjelenő kifejezéssel: hallássérült-oktatási – rendszer új jogi szabályozást igényelt: az intézmények szervezeti felépítését, azok tartalmi fókuszát és a csehszlovák tantervekkel való ellátását érintve. Így akarták elérni, hogy a hallássérült gyermekek megtanuljanak a szülei anyanyelvén – szlovákul – beszélni. Ennek megoldására az Oktatásügyi és Nemzeti Népművelődési Minisztérium és a prágai Szociálisügyi Minisztérium a Siketek Gondozásának Egyesületét, az egyesületnek – a prágai Výmol Intézetben dolgozó – vezető szakértőit vonta be (Pleva 1994, 49).

Ennek köszönhetően 1919. szeptember 6-án (37 580/1919-es szám alatt) megjelent a prágai Oktatási és Nemzeti Népművelődési Minisztériumnak a Szociálisügyi Minisztériummal együtt kiadott rendelete (Věstník ministerstva školství a národní osvěty 37.580. 6/IX. 1919) „a siketnéma állami intézetek szervezeti státútumáról”, mely az oktatás fő céljának a hallássérülteknek a halló társadalomba való integrációját tűzte ki (Vojtechovský 2011, 163; Vavreková 2014, 501).

Ahogy a rendelet első paragrafusából értelmezhető: legfőképpen a hangzó beszéd elsajátításával, az ő készségeikhez igazodó tudás közvetítésével próbálták a nevezett célt elérni. A rendelet második paragrafusa szerint a tanköteles kort elért gyermekek a 7 éves kort betöltve először egy előkészítő osztályba kerültek. Ennek elvégzését követően kezdhették meg a nyolc évfolyamos képzést. A IV. fejezetben az oktatás és a tanítás szabályozásáról olvashatunk. A tanulóknak ugyanazokat az ismereteket, készségeket kellett elsajátítani, mint ami az elemi népiskolákra volt jellemző. Ebben kimondták, hogy a tananyag és a tanterv azonos az érzékűek tananyagával és a kézműves készségek fejlesztésére fókuszáltak (kertészet és mezőgazdaság, asztalosmunkák, ruhakészítés és cipőkészítés, könyvkötés, esztergálás, faragás és kosárfonás, modellezés stb.) a számukra kialakított műhelyekben. Kimondta, hogy a 4. osztályig ugyanazon tanítók legyenek a gyerekek mellett, aztán felső tagozatban már más tanárok is taníthatnak. A nyolc évfolyam elvégzése után a hallássérült tanulók szakmunkás-bizonyítványt kaptak, a megfelelő kézműves terület bejelölésével.

A rendelet hangsúlyozta, hogy a hallássérült tanulók sikeres oktatását a házirend és a tanterv pontos betartása segíti elő. A 20. paragrafusban az oktatás módszerét egyértelműen a hangzó beszédben, azaz az orális módszerben jelölte ki. A 21.

paragrafusban rögzítette, hogy a szlovákiai siketintézetek tannyelve a csehszlovák (česko-slovenský). A magyar nemzetiségű gyermekek számára Jolsván külön tagozatot, illetve a ruszin nemzetiségű gyermekek részére pedig Ungváron szintén külön tagozatot létesítenek. A szlovákiai németek számára nem létesítettek külön osztályokat, őket Morva-, illetve Csehország iskoláiban helyezték el.

A 25. paragrafus szerint a tanulás ingyenes volt. A bentlakásos iskolákban elhelyezett tanulók a szállásért tanévenként 1600 koronát fizetnek ki.

Az intézmények legfőbb feladata gyanánt a helyes, artikulált beszéd megtanítását, annak gyakoroltatását, beszédértést, a halló társadalomban szükséges kommunikáció elsajátításának megtanítását jelölte ki. Ennek érdekében az 1–4. osztályban kizárólag ehhez kapcsolódó tantárgyakat tanultak a hallássérült gyermekek: kiejtési gyakorlatok írással és olvasással, beszédtanítás, leíró szemléleti oktatás, fogalmazás, olvasás. A tantárgyak óraszámát is szabályozta a rendelet, az alábbi óraszámok voltak az egyes tantárgyak esetében előírva (az 1. táblázatban az eredeti nyelvben rögzítettük a tantárgyakat és mellette a magyar fordítást):

Tantárgyak	Třídy (osztály)							
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.
Náboženství (Vallás)			3	3	3	3	3	3
Jazyk vyučovací: tanítási nyelv								
a) hláskování (cvič. výsl.) (kiejtés)	16	6/2						
b) řeč (věcné učení) (beszéd)		13	14	13				
c) řeč obcovací (rétorika)					3	3	3	3
d) čtení (olvasás)					3	3	4	4
e) mluvnice (nyelvtan)					4	4	3	4
f) sloh (fogalmazás)					2	2	2	2
Počty (számтан)		2	3	4	4	4	4	4
Zeměpis (földrajz)					2	2	2	2
Dějepis (történelem)							2	2
Přírodopis (természettudomány)						2	2	2
Přírodopyt (természetismeret)						1	2	2
Krasopis (szépirás)	2	2	1	1	1	1		
Kreslení (rajzolás)								
a) volnou rukou (szabad kézzel)	2	2	2	3	3	3	3	3
b) rýsování (szerkesztés)							1	1
Tělocvik (testnevelés)	2	2	2	2	2	2	2	2
Ruční práce chlapců a dívek (kézimunka)	2	3	3	3	4	4		

1. táblázat: A hallássérült gyermekek iskoláinak tanterve 1919-től Csehszlovákiai területén (forrás: Věstník ministerstva školství a národní osvěty. 37.580. 6/IX.

1919)

A rendelet szerint a történelmet – hasonlóan a Magyarországon működő siketintézetekhez – 7. és 8. évfolyamban tanították, amire heti 2 óra volt kijelölve. Az alábbi témakörök voltak a 7. osztályban történelem tantárgyból:

- a csehszlovák állam főbb eseményei és legjelentősebb személyiségei a legko-

rábbi idők óta (Hlavní děje státu československého od nejstarších dob seskupeny kol nejnvýznamnějších osob),

- rövid említés azokról a nemzetekről és birodalmakról, amelyek történelme összefüggött a hazai történelemmel (stručné zmínky o národech a říších, jejichž dějiny souvisely s dějinami domácími).

A 8. osztályban – szintén heti 2 óraban – az alábbi tananyagokat irták elő történelem tantárgyból:

- az emberiség fejlődésének rövid ismertetése (Stručný výklad vývoje člověka – divoch, lovec, kočovník, zeměděle. obchodník atd.),

- az ősi nemzetek (egyiptomiak, zsidók, görögök, rómaiak) története (kulturální obrázky dějin starověkých národů – Egypt'ané. Židé, Řekové, Římané),

- a kereszténység fejlődése államunkban (vývoj křesťanství v našem státě),

- főbb találmányok és felfedezések a középkorban (hlavní vynálezy a objevy ve středověku),

- kulturális képek a középkorból (kulturální obrázky ze středověku),

- általános állampolgári ismeretek (základní poznatky občanské nauky) (Věstník ministerstva školství a národní osvěty. 37.580. 6/IX. 1919.).

Jelentős fordulóponth volt az oktatás területén az 1924-es év és ehhez kapcsolódóan a siketoktatás átszervezése. Minden intézetben bevezették kötelező tanítási módszer gyanánt az auditív-verbális (más néven német) módszert. Az Oktatásügyi és Nemzeti Népművelődési Minisztérium 1928-ban a Csehszlovák Köztársaság egész területén működő összes iskola számára egységes tantervet határozott meg (Pleva 1994, 49). Ezeket a változásokat a 226/1922-es számú kis iskolai törvény néven is ismert törvény idézte elő. A nevezett törvény a következő változásokat rögzítette: módosította az elemi népiskolák és polgári iskolák tantervét. A nemzeti kisebbségek iskoláiban kötelezővé tette a cseh, illetve szlovák nyelv tanítását heti 3 órában. A kis iskolai törvényt 1925-ben módosították, bevezették a 14 éves korig tartó tankötelezettséget, az elemi népiskolát nyolcosztályossá alakították át (Csicsay 2002, 40).

1932-ben a *Prágai Magyar Hírlap*ban megjelent cikk a legideálisabbnak a szlovák nyelvű siketiskolák közül egyedül a körmöcbányait emelte ki, ahol szakiskola is állt a végzett növendékek részére, a cipész-, az asztalos- és szabómesterség elsajátításának lehetőségével (Rehorovszky 1932, 4).

Komáromi siketintézet

Ahogy az 1919. szeptember 6-án megjelent, a prágai Oktatásügyi és Nemzeti Népművelődési Minisztériumnak a Szociálisügyi Minisztériummal együtt kiadott „a siketnéma állami intézetek szervezeti státuszáról” szóló rendelete kimondta, először Jolsván működött külön tagozat a magyar hallássérült tanulók számára.

Ez a magyar tagozat rövid életű volt. A jolsvai tagozat földrajzi fekvése és az erős szlovák nyelvi közege miatt Prágában úgy döntöttek, hogy a zömében magyarul tanuló Komáromba helyezik át az intézetet, ahol önálló magyar tannyelvű intézetet létesítenek. Ennek lebonyolításával Miskey Károly (Karol Miškey) volt körmöcbányai,

majd jolsvai siketintézeti tanárt bízták meg. Ő el is kezdte a munkát, de nem sikerült megfelelő helyiségeket szereznie. A tanulóknak az 1920–1921-es tanév elején vissza is kellett térniük szüleikhez, és Miskey Károly is visszament Jolsvára tanítani (Pleva 1994, 56).

Az intézet új igazgatóját Körmöcbányáról nevezték ki Szász József személyében, 1920. október 19-én. Az ő nevéhez fűződik a minisztérium által kijelölt épületben az osztálytermek kialakítása a kölcsönbe vett bútorokkal. A tanítás 1921. február 4-én kezdődött meg, kezdetben 12 tanulóval (Pleva 1994, 56).

Gyönyör József *Terhes örökség* című művében az alábbi adatokat találjuk a komáromi siketintézetben járó magyar tanulók számára: az 1921/1922-es tanévben 3 osztály működött összesen 38 tanulóval. Az 1927/1928-as tanévben 6 osztályban összesen 61 tanuló járt. Az 1930/1931-es tanévben 8 osztály működött 79 tanulóval, az 1933/1934-es tanévben pedig 9 osztályba járt 105 tanuló. Az utolsó Komáromban töltött tanévben pedig (1937/1938) 8 osztályban 100 tanuló járt, és ekkor a hallássérült tanulók harmada „ruszinföldi” is volt (Gyönyör 1994, 169; Nehéz 1939, 6).

1. ábra: A komáromi siketintézeti tanulói csoportkép (Forrás: Pleva 1994, 56).

A megfelelő épület hiánya miatt felmerült az intézet Érsekújvárra való költözésének gondolata. Végül az intézetben 1926-ban kibővítették a helyiségek számát, így az osztályok száma és az újonnan felvehető tanulók száma is bővült. Egy 1928-ból fennmaradt hirdetmény szerint a magyar nemzetiségűek egész Csehszlovákia területéről kizárólag a komáromi intézetbe kérhették felvételüket. A felvételre jelentkezettek a „7. életévüket betöltött magyar nemzetiségű siketnéma gyermekek, kik e fogyatkozásokon kívül más, őket a tanulásra alkalmatlanná tevő hibában nem szenvednek” (*Magyar Tanító* 1928). A többi siketintézethez képest a komáromi a

bentlakás szempontjából volt rosszabb helyzetben, ugyanis a diákoknak különböző családoknál kellett megszállniuk a tanulmányaik alatt. Ez a probléma aztán 1929-ben megoldódott, az internátus rendelkezésre állt, amivel a messzebről érkező tanulóknak nyújtott bentlakást és ezáltal a tanulók számát is bővíthették.

1934-ben ismét felmerült az intézet költöztetése Érsekújvárra, ugyanis Komárom iskoláinak a befogadóképessége egyre kisebb lett. Ez a kérdés azonban megint lekerült a napirendről.

Az első bécsi döntés után megint felmerült az intézet költözésének kérdése. Az intézet, amely eddig az egyik katonai kincstári épületben kapott hajlékot, kénytelen volt elköltözni, mert a magyar katonai rendszabályok megkövetelték azt, hogy a katonai épületekkel szorosan összefüggő helyiségekben polgári intézmény nem lehet. A bécsi döntéssel magyar kézre került városok közül Léva és Losonc jelentkezett, hogy az intézetet városukba költöztessék. Mindkét város kész épületet ajánlott fel, Léván pedig még pénzt is gyűjtöttek a siketintézet átköltöztetési költségeire.

Komárom azonban mindent elkövetett, hogy maga számára tartsa meg az iskolát, amelynek „az elvesztése óriási mértékben sújtaná a várost, úgy erkölcsileg, mint anyagilag. A komáromi siketnéma intézet a Felvidék egyetlen ilyenmű intézménye, amelynek a növendékei nemcsak a környező vármegyékből, hanem messze Kárpátaljáról is ide rekrutálódtak. Kulturális szempontból egyik büszkesége Komáromnak ez a messze földön híres iskola, de gazdasági tekintetben is óriási jelentőséggel bír a várost illetően. Komárom iparosainak s kereskedőinek évi 200.000 pengő forgalmat jelent az intézet otléte, gazdasági szempontból is nagy veszteséget jelentene tehát, ha a város kénytelen volna megválni tőle.” Fülöp Zsigmond komáromi polgármester feliratban kérte a kultuszminisztériumtól, engedje meg, hogy amíg az intézetnek nincs megfelelő saját épülete, a komáromi mezőgazdasági szakiskola jelenleg üresen álló épületeiben kapjon elhelyezést. Ilyen irányú kérelemmel járt el a polgármester Jaross Andornál, a felvidéki ügyek tárca nélküli miniszterénél és Szilassy Béla államtitkárnál, valamint Zsindely Ferenc miniszterelnökségi államtitkárnál, akik valamennyien megígérték támogatásukat ebben az ügyben (Nehéz 1939, 6).

Végül – a losonci kötődésű dr. Szilassy Béla hathatós közbenjárására – az a döntés született, hogy a komáromi siketintézetet Losoncra költöztetik a volt állami tanítóképző intézet épületébe. Ezzel megszűnt a majd húsz évig működő intézet, ahol 1219 tanuló kapott magyar nyelvű oktatást (Pleva 1994, 57).

Zárszó

Az I. Csehszlovák Köztársaság magyar nyelvű siketintézménye történetének további feldolgozása a jövőben folyó kutatások feladata lesz. A jelen tanulmány célja az volt, hogy röviden felvázolja a Komáromban működő siketiskola történeti hátterét és működését, illetve ezáltal alapul szolgáljon a két világháború közötti csehszlovák siketoktatás-történeti kutatásoknak.

Források

A Siketnémák Körmöczbányai Államilag segélyezett Intézetének értesítői. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum. E1713.

Věstník ministerstva školství a národní osvěty. 37.580. 6/IX. 1919.

Zákon č. 226/1922 Zb. Malý školský zákon

Irodalom

Csicsay Alajos (2002): *Iskolatörténet*. Dunaszerdahely.

Gyönyör József (1994): *Terhes örökség – A magyarság lélekszámának és sorsának alakulása Csehszlovákiában*. Bratislava, Madách-Posonium.

Hercsuth Kálmán (1904): *Az intézet keletkezése és az elmúlt két tanév története. A Siketnémák Körmöczbányai Áll. s. Intézetének értesítője. 1903–1904.* 1–8. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum. E1713.

Herzog Emil (1894): *A zsidók története Liptószentmiklóson*. Budapest.

Hirdetmény. *Magyar Tanító*, 1928, 3/14–15, 352.

Hírnök, 1839, 3/53, 1839.07.04. 1.

Klís Lajos (1901): Közérdekű tudnivalók siketnémákról. *Siketnémák Közölnye*, 1901, 1/4, 34–36.

Körmöczbányai siketintézet értesítője, (1904): *A Siketnémák Körmöczbányai Áll. s. Intézetének értesítője. 1905–1906.* 26. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum. E1713.

Nehéz Ferenc (1939): A Magyar Hiszekeggyel búcsúztak a tanévtől a komáromi siketintézet növendékei. *Felvidéki Magyar Hírlap*, 1939.07.02. 6.

Nemzeti Ujság, 1843, 38/51, 1843.05.30. 1.

Pleva, Ján (1994): *Rozvoj organizovanej starostlivosti o sluchovo postihnutých na Slovensku*. Historický náčrt. I. 106.

Popély Gyula (1998): *A magyar iskolaügy kálváriája (Cseh)szlovákiában 1918–1945. In: A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998. II. Oktatásügy – közművelődés – sajtó, rádió, televízió*. Budapest, 5–93.

Pukánszky Béla István (2019): *A szlovákiai pedagógus identitásvizsgálat történeti forrásai. In: Kisebbségi helyzet, identitás és műveltség. A szlovákiai magyar pedagógusok társadalmi önmegvalósítása*. Szerk. Horváth Kinga, Tóth Péter, Németh András. Komárom: Selye János Egyetem.

Rehorovszky Jenő (1932): A süketnéma gyermekek világa. *Prágai Magyar Hírlap*, 1932.03.30. 4.

Vavreková, Iveta (2014): *Jazyk a myslenie v tichom svete*. In: 9. *Študentská Vedecká Konferencia. Zborník plných príspevkov*. Szerk. Martin Ološtiak. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 499–509.

Vojtechovský, Roman (2011): *Úvod do kultúry a sveta Nepočujúcich*. Bratislava: Two Brothers Company.

Semantische Analyse des Kausalkonnectors *weil* in historischen Texten im Fremdsprachenunterricht

Erzsébet Szabó – Ervín Weiss – Eva Stranovská

Semantic analysis of causal conjunction *weil* in historical texts in foreign language teaching

Abstract

This article deals with pragmalinguistic typology which helps to represent the cognitive level. Thanks to the pragmalinguistic typology, one can analyze the communication process in a more detailed way and detect that translating and stringing together translated sentences is not enough for the respondent to understand what the speaker wants to express. For this purpose, it is very important to know how to produce syntactically and semantically meaningful sentences as well as how to use adequate linguistic and non-linguistic means. The main aim of this article is to point out the importance of pragmalinguistic typology, which plays an essential role to describe semantically the causal constructions in historical texts.

Keywords: pragmalinguistic typology; historical texts; semantic analysis; causality

Schlüsselwörter: pragmalinguistische Typologie; historische Texte; semantische Analyse; Kausalität

Subject-Affiliation in New CEEOL: Social Sciences – Education – School Education

DOI: 10.36007/eruedu.2021.3.035-043

Einleitung

Der vorliegende Artikel beschäftigt sich vor allem mit der semantischen Analyse von historischen Texten aus dem ältesten Stadtbuch von Schmöllnitz 1410–1735. Der Beitrag untersucht den Kausalkonnector *weil* auf der Grundlage der pragmalinguistischen Typologie von Eve Sweetser, die in erster Linie den Fremdsprachenunterricht im tertiären Bildungsbereich betrifft. Auch historische Texte können beim Erlernen einer Fremdsprache als wertvolle Hilfsmittel dienen und es ist wichtig, sie dabei so zu gestalten, dass sie das Interesse der Studierenden wecken. Mit Hilfe einer semantischen Analyse der in einem Text verwendeten Konnectoren kann der Schwierigkeitsgrad dieses Textes eingeschätzt werden und sie kann auch zur Entwicklung der Lesefertigkeit bei den Studenten beitragen.

Beschreibung der kognitiven Theorie von Eve Sweetser

Viele syntaktisch ausgerichtete Forschungsvorhaben werden heute auf der Grundlage von semantischen Regeln und Prinzipien durchgeführt, die sich auf die kognitive Theorie von Eve Sweetser beziehen.

Sweetsters Lehre geht von den Thesen des Linguisten George Lakoff (1980, 52–53) und des Philosophen Mark Johnson (1980, 52–53) aus, aufgrund deren sich viele Fälle von Polysemie auf die metaphorische Funktionsweise des kognitiven Apparats zurückführen lassen. Der Grundgedanke des kognitiv orientierten Ansatzes, der für Sweetsters Theorie charakteristisch ist, kann folgendermaßen beschrieben werden: Die einzelnen lexikalischen Einheiten haben nicht nur eine konkrete Bedeutung, sondern mit Hilfe von kognitiv-metaphorischen Prozessen können auch ihre abstrakten Verwendungsweisen erklärt werden. Nach Ansicht von Lakoff und Johnson können das Verstehen, Verwenden und Produzieren von sprachlichen Strukturen als wichtiger Bestandteil der Sprachkompetenz betrachtet werden (Ferraresi 2011, 129–130; Lakoff, Johnson 1980, 52–53).

Laut Sweetsters kognitiver Theorie (1990, 52) lässt sich eine Äußerung auf drei kognitiven Verknüpfungsebenen interpretieren:

- auf der propositionalen Ebene (Sachverhaltsebene) – diese Ebene wird als Basisebene betrachtet, auf der die Beziehung zwischen zwei Propositionen im Sinne eines Grund-Folge-Verhältnisses hergestellt wird.
- auf der epistemischen Ebene – auf dieser Ebene gibt es einen klaren Bezug zum Sprecher selbst, der den Inhalt des Satzes im übergeordneten (externen) Konnekt als seine Behauptung kenntlich macht oder allgemeingeltende Werturteile ausdrückt.
- auf der sprechaktbezogenen Ebene – auf dieser Ebene bezieht der Sprecher die Stellungnahme auf sich selbst wie auch auf die epistemische Ebene. Der Unterschied zur epistemischen Ebene besteht darin, dass auf der sprechaktbezogenen Ebene ein Sprechakt abläuft, wobei das untergeordnete (interne) Konnekt den Grund für das übergeordnete (externe) Konnekt ausdrückt (Breindl, Volodina, Waßner 2014, 1125; Gagel 2015, 56; Sweetser 1990, 52).

Für die oben beschriebenen Verknüpfungsebenen sind unterschiedliche Indikatoren charakteristisch, die als wichtige Hilfsmittel dazu dienen, den Text besser und tiefer zu verstehen. Solche Indikatoren drücken vor allem das Vorhaben des Sprechers aus und umfassen u. a. Modalverben, Modalpartikel, Adverbien und Verben.

Anhand der pragmalinguistischen Typologie kann man den Kommunikationsprozess näher untersuchen und ist nicht mehr ausschließlich auf die Untersuchung der linguistischen Kompetenz beschränkt. Für die Vermittlung von Fremdsprachen rückt die Bedeutung der Ausbildung von kommunikativer Kompetenz in den Vordergrund. Ein kompetenter Sprecher muss mit Blick auf die einzelnen Ebenen wissen, wie man gut strukturierte Sätze mit angemessener Wortwahl produziert, die syntaktisch und semantisch akzeptabel sind. Außerdem muss er/sie darauf achten, wie er/sie sich verhält und welche sprachlichen und außersprachlichen Mittel er/sie verwendet, damit der Rezipient genau das versteht, was er/sie mit-

teilen möchte. Zu diesem Zweck wird im vorliegenden Artikel analysiert, welche Relation es, zwischen den Zeichen und denen, die sie benutzen, gibt (Hufeisen, Neuner 1999, 35–43).

3. Kausalität im Deutschen

Das Wesen der Kausalrelation besteht darin, dass mit Hilfe kausaler Konnektoren zwei gekennzeichnete Sachverhalte, die den Grund und die daraus resultierende Folge bezeichnen, miteinander verknüpft werden. (Weiss 2016, 17)

Für Sprachhistoriker ist es wichtig, die semantischen Funktionen von Antezedens und Konsequens zu erfassen, mit deren Hilfe man zwischen antezedensmarkierenden und consequensmarkierenden Kausalkonnektoren unterscheiden kann. Antezedensmarkierende Kausalkonnektoren drücken aus, dass der Sachverhalt im internen (subordinierten) Konnekt eine Ursache des Sachverhalts darstellt, der im externen Konnekt zum Ausdruck gebracht wird. Konsequensmarkierende Kausalkonnektoren drücken dagegen eine Folge des Sachverhalts im externen (übergeordneten) Konnekt aus (Brendl, Volodina, Waßner 2014, 792).

Das oben beschriebene Antezedens-Konsequensverhältnis kann man auf temporale Relationen zurückführen, die als Basis für die Entwicklung weiterer kausaler Bindewörter dienen. Nach Dal und Eroms (2014, 256) stellt die begründende Bedeutung eine so genannte „Folgerungsbeziehung“ dar, die bei der temporalen Verbindung von argumentativen Sachverhalten angeführt wird. Darüber hinaus kann man feststellen, dass die kausale Bedeutung durch unterschiedliche Metonymisierungs- und Metaphorisierungsprozesse zahlreicher verschiedene Konjunktionen herausgebildet hat (Dal, Eroms 2014, 256).

4. Semantische Analyse kausaler Konstruktionen in dem ältesten Stadtbuch von Schmöllnitz (1410–1735) im Kontext der Pragmalinguistik

4.1 Untersuchungsumfeld und Untersuchungsziel

Im praktischen Teil des Artikels geht es um die semantische Analyse des Kausalkonnektors *weil*, die anhand von historischen Texten aus dem ältesten Stadtbuch von Schmöllnitz (1410–1735) durchgeführt wird. Dabei wird die in Abschnitt 2 vorgestellte pragmalinguistische Typologie verwendet, die drei Verknüpfungsebenen (propositionale, epistemische, sprechaktbezogene Ebene) umfasst, denen die in den Texten vorkommenden Sätze mit dem kausalen Bindewort *weil* zugeordnet werden. Das Untersuchungsziel ist, die Kausalkonstruktionen mit Hilfe der Verknüpfungsebenen semantisch zu analysieren.

4.2 Untersuchungsmaterial

Als Untersuchungsmaterial werden Texte (Rechtstexte, Verträge, Testamente, Entscheidungen und Rechtsprechungsakte des Stadtrates, Statuten und unterschied-

liche Ordnungen) aus dem ältesten Stadtbuch von Schmöllnitz (1410–1735) herangezogen, in denen die Kausalkonjunktion *weil* in verschiedenen Formen auftritt. Das zugrunde gelegte Material ist erst vor kurzem editiert worden und wurde bisher noch nicht von anderen Linguisten semantisch analysiert. Die transkribierte Edition des Stadtbuchs wurde von Miroslav Lacko und Erika Mayerová (2016) vorgenommen. Die Originalhandschrift des Stadtbuches befindet sich heute in der Handschriftensammlung der Széchenyi Bibliothek in Budapest. Das untersuchte Protokollbuch ist eine so genannte Papierhandschrift mit 194 Blättern, die v. a. deutsche und lateinische Eintragungen enthält, daneben kommt auch ein Teil der Schrift in slowakisierter tschechischer Sprache vor (Lacko, Mayerová 2016, 9, 50).

4.3 Untersuchungsmethode

Während der Untersuchung wird eine qualitative Inhaltsanalyse (vgl. Bortz, Döring 2006, 332) der Texte vorgenommen, in deren Verlauf die Sinneinheiten, die den Kausalkonnektor *weil* enthalten, kategorisiert werden. Aufgrund der Inhaltsanalyse lässt sich feststellen, auf welcher Verknüpfungsebene die verschiedenen Varianten der Kausalkonjunktion *weil* in den Texten anzusiedeln sind.

4.4 Inhaltsanalyse

In diesem Teil des Beitrags werden die einzelnen Verknüpfungsebenen charakterisiert und mit entsprechenden Beispielsätzen aus dem untersuchten Stadtbuch belegt.

Von einer Verknüpfung auf propositionaler Ebene spricht man dann, wenn das externe Konnekt ein Reportivum enthält. Das heißt, dass die Aussage einen konstativen Charakter hat. Laut Gagel (2015, 29) gehören zu Reportiva *Berichte, Bestätigungen, Beschreibungen, Feststellungen, Schilderungen* oder *Bekanntmachungen*. Indikatoren für Reportiva sind z. B. Verben im Indikativ, vergangenheitsbezogene Tempusformen und adverbiale Ergänzungen der Zeit (Gagel 2015, 29; Weiss 2016, 22).

Dy weyl aber der erbar herr Caspar Sawer der nagst nachpar dar czu gewesen ist, so hatt er den obbemelten florian nach erkenntniß des rechtens von benimpten kauff abgedrungen... (S. 147, fol. 79r)

...der hans Antel aber hatt fur vns mit warhafftigen Zeugenn genugsam beygett, das sie eine solche ist, wie ihr denn vonn ihm vorgeworffen ist wordenn, Derhalbenn sie sich weil sie schuldig ihnn der sachenn war, gegen ihn demutigettt vnndt ihnn durch erliche leut vorbitt ersuchett... (S. 158, fol. 90r)

Der letzte Beispielsatz enthält auch ein Pronominaladverb (*derhalbenn*), das als Indiz für Korrelatkonstruktionen auf der propositionalen Ebene gilt. Nach Gagel (2015, 174) wurden Korrelatkonstruktionen mit Pronominaladverbien wie *derowegen, derhalben* oder *derhalben so* als Indikatoren für das Vorliegen einer propo-

sitionalen Lesart gewertet (Gagel 2015, 174).

Epistemische Lesart liegt vor, wenn das externe Konnekt entweder ein Estimativum, ein Evaluativum oder ein Identifikativum beinhaltet. Laut Gagel (2015, 29) sind Estimativa typischerweise solche Aussagen, die eine *Einschätzung*, eine *Behauptung*, eine *Vermutung* oder eine *Annahme* zum Ausdruck bringen. Charakteristische Merkmale der Estimativa sind v. a. epistemisch verwendete Modalverben (Gagel 2015, 29).

Weil bißher einer den andern harth an Lehn eingeseßen ist, Sol der Bergmeister dieses in Keinen weg zugeben... (S. 168, fol. 104v)

...weil er aber solche nicht hatt abzulegen gehabt, hatt er müssen bey der Gnädigen Obrigkeit Suppliciren Vmb solche zu erlegen... (S. 240, fol. 165r)

Der folgende Subtyp ist das Evaluativum, dessen Vertreter solche Aussagen sind, die *Bewertungen* oder *Werturteile* bezeichnen. Typische Indikatoren für Evaluativa sind evaluative Adjektive, Substantive und Verben (Gagel 2015, 29).

...über das weil dieses orts nicht viel Roß vnd furlaute sein, hat gedachter Herr Anthonius beÿ vnserm Gnädigen vnd wohlgebornen Herrn, Herrn Christoph Thurzonen angelangt, daß ihre Gnaden an ihre vnterthanen im grundt schreiben vnd denen befehlen wollen... (S. 183, fol. 117r)

...der Ehrwürdige Achtbare vnd wollgelarte Herr Heinricus Leonhardj damalß trewfleißiger Seelsorger der Christlichen Gemeine inn Schmölnitz es vor gutsam vnd rathsam angesehen, weil ihn der Höchste durch seinen gnaden Segen Erben beschehret... (S. 216, fol. 147r)

Der letzte Subtyp ist das Identifikativum, das *Hoffnungen* oder *Gefühle* des Sprechers zum Ausdruck bringt. Zu den Indikatoren für Identifikativa gehören Adverbien wie *glücklicherweise*, *hoffentlich* oder *leider* (Gagel 2015, 29). Im hier untersuchten Material fanden sich keine Beispiele für diesen Illokutionstyp.

Die Präsenz verschiedenartiger Modalitätsmarker hilft auch die pragmatische Funktionalität zu beschreiben. Als Modalitätsmarker kann man die Modalverben anführen, die in erster Linie auf epistemische Lesart hindeuten. Sie werden vom Sprecher zum Ausdruck von objektiver oder subjektiver Modalität verwendet (Weiss 2016, 21).

...Daneben hatt er auch hintsich gelassen zimliche schulden be der Handlung Nemlich fl. 221 weil aber diese schulden nirgend anders herhaben können gezahlt werden alls Von dem Haus... (S. 194, fol. 128r)

Zu den Modalitätsmarkern zählt man auch die Modalpartikeln *denn*, *doch*, *ja*,

nur, wohl und solche Modalitätsformen wie die Konstruktionen mit *sein/haben + zu + Infinitiv*. Die erwähnten Modalitätsformen sind auch für die epistemische Lesart charakteristisch (Gagel 2015, 133–135; Weiss 2016, 21).

Lobet dem Herren inn seinen Heyligthumb, lobet Ihnn in der Veste seiner macht, lobet Ihn in seinem Thatten, lobet Ihn in seiner großen herrligkeit. Weil dann auch Vnsere Liebe Kürche Vnndt Gottes Hauß, nicht allein außwendig, sondern auch inwendig, Zimlichen, in abnehmen kommen... (S. 164, fol. 101v)

Die dritte Verknüpfungsebene stellt die illokutive (sprechaktbezogene) Ebene dar, die oft durch die sog. performativen Verben erkennbar ist. Zu den performativen Verben gehören *anlegen, auflegen, bezeugen, verobligieren* oder *vornehmen*. Auf der sprechaktbezogenen Ebene sind daneben auch die folgenden Illokutionstypen anzusiedeln: Direktiva, Optativa, Interrogativa, Kommissiva, Expressiva und Deklarativa (Weiss 2016, 22).

Als Direktiva werden nach Gagel (2015, 26) in erster Linie Befehle und Aufforderungen bezeichnet. Der Hörer soll sich vom Sprecher zur Ausführung einer zukünftigen Handlung verpflichtet fühlen. Das Direktivum kann durch Verben wie *anordnen, auffordern, befehlen, bitten, fordern, fragen* oder *raten* ausgedrückt werden (Gagel 2015, 26).

Mit meinem herrn Schweher, Erhard Sawr Meiner hawsfrawen Stieffvatter, der den mein hausfrawen Salomea Erberlichn Erczogn hath von khindt Auff, Biss in dass Sehtczehndt Jar, Alss Seine leybliche tochter, dass dank ich im mitt sambt meiner hausfrawen Als vnserm rechtn vatter, vnd wellen got vor in b ttn weyll wir leben... (S. 129, fol. 52v)

...so ist doch her Triebell mit der entschuldigung nicht czu frieden gewest sondern mit vleis bies auff ernemte zeit Im Christmonat der sachen nach gefraget weil den durchaus nirgentt kein beweis oder anzeigeung ist... (S. 162, fol. 98v)

Laut Gagel (2015, 26) werden mit Optativa Wünsche zum Ausdruck gebracht, wie dies das folgende Beispiel zeigt:

Mehr hat er von ihm begeret zuo Empfangen dreÿ felder neben der vorge-melten gang ins Hangendt Hinnauff, weil auch diese felder in freÿem gewesen... (S. 187, fol. 120v)

Interrogativa sind Fragesätze, und zwar entweder Entscheidungs- oder Ergänzungsfragen.

Der Illokutionstyp „Kommissivum“ umfasst v. a. solche Sätze, in denen der Sprecher sich selbst verpflichtet, eine zukünftige Handlung auszuführen. Verben, die mit diesem Illokutionstyp zusammenhängen, sind: *anbieten, drohen, schwören, vereinbaren, sich verpflichten, versprechen* und *wetten*.

Als Expressiva werden solche Sätze bezeichnet, in denen der Sprecher seine eigene Ansicht zu einem Sachverhalt ausdrückt. Expressiva können mit Verben wie *danken*, *sich entschuldigen*, *gratulieren*, *klagen* oder *wünschen* realisiert werden.

Deklarativa stellen Sätze dar, durch die der Sprecher einen bestimmten Zustand in der Wirklichkeit herstellt. Dieser Illokutionstyp kann durch Verben wie *abdanken*, *entlassen*, *ernennen*, *kundigen*, *trauen* oder *verurteilen* zum Ausdruck gebracht werden (Gagel 2015, 26–27). Belege mit den oben angeführten Illokutionstypen waren in dem Stadtbuch von Schmöllnitz nicht zu finden.

Auch Korrelate werden als wichtiges Hilfsmittel betrachtet, um die semantischen Merkmale von Konjunktionen zu bestimmen. Neben den oben angegebenen Illokutionstypen ist die sprechaktbezogene Lesart präsent, wenn in den Sätzen Korrelate auftreten (Weiss 2016, 19).

Weil sich nun also die Sache in der Warheit befindet, so hat es ein ordentliches BergRecht, (allwo auch auß der löblichen gemeine der Älteste darbey gewesen) gefunden Vnd beshloßen daß laut der Abziehung Vnd obshienen der löblichen Handlung die lehen, samb den ertzen zufälle... (S. 232, fol. 159v) (Lacko und Mayerová 2016)

5. Zusammenfassung

In der vorliegenden Untersuchung wurde die kognitive Ebene von ausgewählten Belegstellen aus dem ältesten Stadtbuch von Schmöllnitz (1410–1735) mit Hilfe einer pragmalinguistischen Typologie beschrieben. Besondere Aufmerksamkeit wurde dabei dem Kausalkonnektor *weil* gewidmet, weil dieses Bindewort in dem untersuchten Material am häufigsten vorkommt. Die Sätze mit dem Kausalkonnektor *weil* wurden aus den untersuchten Texten ausgeschrieben und auf der Grundlage der pragmatischen Typologie analysiert. Das heißt, dass die Kausalsätze unter Zuhilfenahme der Indikatoren zu den jeweiligen Verknüpfungsebenen zugeordnet und ihre Bedeutungen beschrieben wurden.

Aufgrund des analysierten Materials ließ sich feststellen, dass die einzelnen Verknüpfungsebenen einen unterschiedlichen Schwierigkeitsgrad haben. Die propositionale Ebene ist vor allem neutral. Das bedeutet, dass in diesen Sätzen keine besonderen Indikatoren vorkommen. Dagegen verlangt die Wahrnehmung der epistemischen und der sprechaktbezogenen Lesart ausreichende, sowohl grammatische als auch syntaktische Vorkenntnisse seitens des Sprachwissenschaftlers. Man sollte die Modalverben, die Modalpartikeln und auch die Adverbien kennen und wissen, wie sie im Rahmen der epistemischen Verknüpfungsebene auftreten. Außerdem ist es genauso wichtig, die Bedeutung der einzelnen Verben im Text zu identifizieren und zu verstehen, was ausschlaggebend beim Erfassen der sprechaktbezogenen Ebene ist.

Es gibt nicht so viele Untersuchungen, die sich mit den historischen Texten im

Hinblick auf die pragmatische Typologie beschäftigen. Den Kausalkonnektor *weil* hat vor allem Sebastian Gagel (2015) in seiner Dissertationsschrift „Frühneuhochdeutsche Konnektoren“ auf die Modalität hin untersucht und seine semantische Beschreibung auf der Grundlage der pragmalinguistischen Typologie dargestellt.

Die Analyse historischer Texte zeigt ein hohes Niveau der Sprach- und Lesekompetenz bei Lernenden. Sie sollen kognitive Prozesse anwenden, wie Informationsverarbeitung durch Deduktion und Interpretation des Gelesenen (Liptáková, Cibáková 2013, 13), um den Sinn des Textes verstehen zu können, weil in den frühneuhochdeutschen Texten keine Interpunktionszeichen gebraucht wurden. Daneben wird es vermutet, dass sich durch historische Textanalyse so genannte Sprachvergleichskompetenz bei Lernenden herausbildet (Reimann 2014, 11). Die historischen Texte sollen einen positiven Einfluss auf die Studenten haben und ihnen bei anspruchsvollen Textarbeiten in der Tertiärbildung Hilfe leisten.

Acknowledgement

Diese Arbeit wurde von der Agentur für Forschung und dem Vertrag APW-17-0071 und VEGA 1/0062/19 unterstützt.

Literaturverzeichnis

Bortz, Jürgen/Döring, Nicola (2006): *Forschungsmethoden und Evaluation für Human- und Sozialwissenschaftler*. Heidelberg: Springer Medizin Verlag.

Breindl, Eva/Volodina, Anna/Waßner, Hermann Ulrich (2014): *Handbuch deutscher Konnektoren 2: Semantik der deutschen Satzknüpfen*. Berlin – New York: de Gruyter.

Dal, Ingrid/Eroms, Hans-Werner (2014): *Kurze deutsche Syntax auf historischer Grundlage*. Berlin – New York: de Gruyter.

Ferraresi, Gisella Ed. (2011): *Konnektoren im Deutschen und im Sprachvergleich: Beschreibung und grammatische Analyse*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.

Gagel, Sebastian (2015): *Frühneuhochdeutsche Konnektoren – Entwicklungslinien kausaler Verknüpfungen auf dem Gebiet der Modalität*. Diss. masch. Nürnberg: Universität Erlangen.

Hufeisen, Britta/Neuner, Gerhard (1999): *Angewandte Linguistik für den fremdsprachlichen Deutschunterricht*. Fernstudieneinheit 16. Kassel – München – Tübingen: Universität Kassel.

Lacko, Miroslav/Mayerová, Erika (2016): *Das älteste Stadtbuch von Schmöllnitz 1410–1735. Eine Quelle zu den mitteleuropäischen wirtschaftlichen Verflechtungen*. Limbach: Verlag Slovenská spoločnosť pre sociálne a hospodárske dejiny (Slowakische Gesellschaft für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte).

Lakoff, George/Johnson, Mark (1980): *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press.

Liptáková, Ľudmila/Cibáková, Dana (2013): *Edukačný model rozvíjania porozumenia textu v primárnom vzdelávaní*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Pedagogická fakulta.

Reimann, Daniel (2014): *Kontrastive Linguistik und Fremdsprachendidaktik Iberoromanisch – Deutsch. Romanistische Fremdsprachenforschung und Unterrichtsentwicklung*. Tübingen: Narr Verlag.

Sweetser, Eve (1990): *From etymology to pragmatics. Metaphorical and cultural aspects of semantic structure*. Cambridge: Cambridge University Press.

Weiss, Ervin (2016): *Das Stadtbuch von Schwedler – Möglichkeiten der Konnektorenforschung*. Nitra: Filozofická fakulta. Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre.

Rákosi Mátyás személyi kultusza az irodalomban és a sajtóban

Cynthia Šalgová

The personality cult of Mátyás Rákosi in literature and the press

Abstract

In my work, I mainly tried to provide a comprehensive picture of how the person of Mátyás Rákosi affected society, the press, and literary life. My goal is to present the development and manifestation of the personality cult in Hungary through the person of Mátyás Rákosi. I deal with the historical background. Here I describe the circumstances of the formation of the one-party system; Mátyás Rákosi's path to power. Furthermore, I pay attention to the establishment and operation of the State Defense Authority, the manifestation of Rákosi's cult, the role of the propaganda of the era, and the development of the life of the press. I examine the fulfillment of the personality cult, the 60th birthday of Mátyás Rákosi. This section includes birthday preparations, offerings, a ceremony at the State Opera House, and the exhibition on the occasion of the birthday. At the end of the work, I try to present the literary life of the Rákosi era. In addition to the development of literary life, there is also a word about the categorization of the literary life, the manifestation of Rákosi's cult in poetry, and an anthology produced on the occasion of Rákosi's 60th birthday.

Keywords: Mátyás Rákosi; cult of personality; literary life; press; propaganda

Kulcsszavak: Rákosi Mátyás; személyi kultusz; irodalmi élet; sajtó; propaganda

Subject-Affiliation in New CEEOL: History – Recent History – Post-War Period

DOI: 10.36007/eruedu.2021.3.044-059

Bevezetés

Ahhoz, hogy Rákosi Mátyás személyi kultuszát vizsgálat alá vethessük, elengedhetetlen a történelmi korszak ismerete, hiszen maga a személyi kultusz és vele együtt Rákosi bálványként való dicsőítése nem jöhetett volna létre a történelmi körülmények nélkül. A Rákosi Mátyás személye körül kialakuló kultuszt elsősorban a propaganda segítette elő, amely nagyon széles körben propagálta Rákosit, az általa vezetett kommunista pártot, és lényegében az egész akkori helyzetet. Másodsorban Rákosi háta mögött ott állt az Államvédelmi Osztály, később pedig a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága, amely minden gond nélkül távolította el a nemkívánatos személyeket. Ugyanakkor nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy Rákosi nem csupán egy volt a kommunista vezetők közül, hanem ő volt, ahogy akkoriban mondani szokták, „Sztálin legjobb magyar tanítványa”.

A második világháború végére Magyarország a Szovjetunió befolyása alá került. A szovjet Vörös Hadsereget sokan nagy lelkesedéssel fogadták, és felszabadító-

ként tekintettek rájuk. Holott a szovjetek már a kezdetektől fogva megszállóként viselkedtek. Ennek eredményeként az ország ismét elveszítette szuverenitását (Vasy 1998).

Sztálin az első számú kommunista vezető posztjára már korábban kinézte Rákosi Mátyást, aki már többször is bizonyította hűségét és elkötelezettségét Moszkva, valamint a szovjet típusú berendezkedés iránt. Rákosi 1945 februárjától a Magyar Kommunista Párt (MKP) vezetője lett. Még ez év novemberében megtartott választásokon hat párt indult: az MKP, a Szociáldemokrata Párt, a Nemzeti Parasztpárt, a Kisgazdapárt, a Polgári Demokrata Párt, valamint a Magyar Radikális Párt. A Kisgazdapárt 57,03%-os többséggel nyerte meg a választásokat. Tildy Zoltán 1946. február 1-jén kormányt alakított a kommunisták és a szociáldemokraták bevonásával. 1947 elejére világossá vált, hogy a hatalmi viszonyok nem tarthatók fenn. A kormány képtelen volt arra, hogy a Szövetséges Ellenőrző Bizottság által támogatott kommunistákkal felvegyék a harcot. A Kisgazdapártból 1947 közepén az MKP nyomására több képviselőt kizártak, letartóztattak, valamint szovjet fogságba hurcoltak. Nagy Ferencet megfenyegették, majd Rákosi nyomására 1947. június 1-jén lemondatták, és helyére a kommunistákkal szimpatizáló Dinnyés Lajost helyezték.

Az 1945–1948 közötti időszak bizonyos értelemben a megbarátkoztatás és az elterjesztés eszközeül szolgált. A fordulat éve azonban igen jól érzékeltette, hogy a kommunista párt politikája pusztán csak stratégia volt. A marxizmus, a leninizmus és a sztálinizmus lett a meghatározó minta, amit követni kellett. Azokat, akik más nézetet vallottak, ellenségnek kezdték el tekinteni.

1949. február 1-jén megalakult a Magyar Függetlenségi Népfront, melyet a többpártrendszer megszüntetése érdekében hoztak létre. Tagjai: az MDP, a Kisgazdapárt, a Nemzeti Parasztpárt, a Polgári Demokrata Párt, a Magyar Radikális Párt, valamint a Független Magyar Demokrata Párt. A választásokon csupán a Népfront jelöltjei indultak, így a választópolgárok mindössze egy listára szavazhattak. A Népfronton belül az MDP megszerezte a mandátumok 70,89%-át (Romsics 2005).

1949. június 11-én új kormány alakult. A köztársasági elnök Szakasits Árpád, a miniszterelnök pedig Dobi István lett. A tényleges hatalom azonban a kommunisták kezében összpontosult. Az 1936-os szovjet alkotmány mintájára az országgyűlés 1949. augusztus 18-án egy új alkotmányt fogadott el, amely két nappal később lépett hatályba. Ez az alkotmány kimondta, hogy széles körben biztosítja az alapvető jogokat a dolgozó nép számára. A realitás azonban teljesen más volt. 1949 nyarára a kommunista hatalomátvétel és az egypártrendszer kialakítása befejeződött. Ennek következtében Magyarország irányítása az MDP, azon belül pedig a „trojka” kezébe került.

A megfélemlítés eszköze

A kommunista pártállam legfőbb fegyvere az Államvédelmi Hatóság volt. A terror-szervezet egészen 1953-ig szinte korlátlan hatalommal rendelkezve tartotta rettegésben Magyarországot népét. Az ÁVH-nak egyfajta elődszervezete volt a Politikai Rendészeti Osztály (PRO), amely 1945 januárjában alakult meg Péter Gábor ve-

zetésével. Hivatalos célja a háborús bűnösök felkutatása volt, azonban a szervezet elkezdett leszámolni a politikai ellenfeleknek minősített személyekkel is (Pünkösti 1996). Székhelye a Hűség Háza volt, amely Budapesten az Andrásy út 60. szám alatt helyezkedett el. (Az épület korábban a Nyilaskeresztes Párt székhelye volt, amelyet a párt elnöke, Szálasi Ferenc a Hűség Házának nevezett el.)

1946 októberében a két különálló szervezet összevonásával egy önálló szervezetet hoztak létre, amely a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya (ÁVO) nevet viselte. Ettől kezdve az ÁVO országos szintű hatáskörrel rendelkezett. Feladatai közé tartozott többek között a titkos rádióállomások felderítése, bejelentett gyűlések megfigyelése, az egyesületek létrejöttének szemmel tartása. Az ÁVO tizenhat osztálya hajtotta végre ezeket a feladatokat. Ez a szervezet lett a Rákosi-korszak ideje alatt a megfélemlítés legfőbb eszköze. Az ÁVO-sok nem ismertek könyörületet, szívfájdalom nélkül vertek vagy kínozták meg az embereket, főként, ha ez az érdeküket szolgálta. A brutális kihallgatások után az emberek annyira megtörttek, hogy még olyan dolgokat is bevallottak, amit el sem követtek.

Kádár János 1948 szeptemberében kiadott rendelete értelmében az ÁVO elnevezését Belügyminisztérium Államvédelmi Hatóságára (ÁVH) változtatták, hatáskörét pedig kibővítették. A rettegés szinte a mindennapok részévé vált. Ezt az időszakot a szakirodalom a „csengőfrász” korszakának is szokta nevezni, mivel a kiszemeltékért nagy, fekete színű Pobjeda autókkal (ami egy 1946–1958 között a gorkiji autógyár által gyártott szovjet autótípus volt) jöttek általában az éjszaka kellős közepén.

A személyi kultusz megnyilvánulása

Rákosinál a személyi kultusz kibontakozásának kezdeti időpontját szinte lehetetlen megállapítani, azonban alakja már néhány sajtótermékben megjelent a koalíciós időszakban is. Személye körül 1945-től kezdett kiépülni valamiféle kultusz a párton belül, amely később egyre szélesebb körben kezdett el terjedni. Az 1952-es évet úgy tartják számon, mint a személyi kultusz csúcspontját, amikor is a párt főtitkára a 60. születésnapját ünnepelte. 1953-ban Sztálin halálát követően a kultusz egyre inkább hanyatlani kezdett, majd 1956-ban megszűnt (Kapa 2007).

Rákosi mindenben a Szovjetuniót és Sztálint vette alapul. A Szovjetuniótól való függést az is jól illusztrálja, hogy Rákosi 1949-ben a Kossuth-címer helyett egy új címet vezetett be. Tettét azzal indokolta, hogy a régi címer nem fejezi ki a Magyarország életében bekövetkezett azon változást, hogy az ország a dolgozó nép kezébe került. Tulajdonképpen a Magyar Népköztársaság címere, az úgynevezett Rákosi-címer nem is nevezhető valódi címernek, hiszen nem volt pajzs formája és nem rendelkezett címertalppal.

1948 után Rákosi személyi kultusza a mindennapi élet szinte minden területére kiterjedt. A média, az irodalom, a képzőművészet, az ünnepségek és még mennyi más dolog kisebb-nagyobb mértékben mind a kultusz terjedését és megerősítését szolgálta. Rákosit minden körülmények között dicsőíteni és magasztalni kellett. Az arcképe szinte minden helyen megtalálható volt, hiszen portréját számos

megszabott helyen ki kellett tenni.

A köztársasági berendezkedésű államoknál meglehetősen ritkaságnak számít, hogy egy intézmény még élő személyről kapja a nevét. Ennek ellenére Rákosiról számos intézményt, közterületet, brigádot és egyéb más dolgot neveztek el. Az intézmények közül jelentős volt például a Miskolci Egyetem, amely 1952-ben Rákosi Mátyás nevét vette fel, ezáltal az oktatási intézmény elnevezése Rákosi Mátyás Nehézipari Műszaki Egyetemre módosult. (Más kérdés, hogy az egyetem csupán 1953-ig viselhette Rákosi nevét, hiszen Nagy Imre 1953-ban rendelet által az összes intézet nevééről levette az élő személyek nevét, így az egyetem neve Nehézipari Műszaki Egyetemre módosult.) Ugyancsak 1952-ben egy új községet hoztak létre Mátyásdomb néven, melyet Rákosi Mátyásról neveztek el. Várpalota egyik városrészét Rákosi-telepnek nevezték el (a városrész ma a Rákóczi-telep nevet viseli). Rákosi nevét többek között viselte még érem, ösztöndíj, hajó és kupa is.

1948-ban törvény született a nem állami kézen lévő oktatási intézmények államosításáról. A törvény hatályba lépését követően változás következett be az oktatási intézmények életében. Az oktatáspolitikát az MDP és annak Oktatási Osztálya irányította. Az óvodáktól kezdve egészen az egyetemekig ki kellett tenni Lenin és Sztálin mellett Rákosi fényképét is. Az általános iskolák tanulói olyan történeteket olvashattak Rákosiról, amelyek bemutatták Rákosi és a híres emberek kapcsolatát és a „kisemberekre” tett pozitív hatását. Természetesen ezek az olvasmányok kivétel nélkül pozitív színben tüntették fel Rákosit.

Propaganda a Rákosi-korszakban

A kultúra mind a Szovjetunióban, mind a Szovjetunió vazallus államaiban nagyon fontos szerepet töltött be. E szerep viszont nem a szórakoztatásra vagy az élményszerzésre irányult, hanem sokkal inkább a szovjet ideológia terjesztésére szolgált.

1945 januárjában Magyarországon megalapították a Magyar–Szovjet Művelődési Társaságot, melynek célja a magyar–szovjet barátság elmélyítése volt. A szervezet tevékenysége főként a szovjet típusú kommunista rendszer propagálására irányult. 1948-ban az egyesület életében két fontos változás következett be. Az egyik az volt, hogy elnevezését Magyar–Szovjet Társaságra változtatták, a másik pedig az, hogy a társulat kommunista tömegszervezetté alakult át (Tasiné 2015).

Népművelés alatt az ötvenes évek Magyarországon minden olyan dolgot értettek, amelyet a művelődéssel kapcsolatba lehetett hozni, így tehát az erre a célra létrehozott intézményeket is. Magyarország népköztársasággá válásával egyidejűleg a művelődés is népművelődéssé vált. 1949. szeptember 16-án nyitotta meg kapuit a Népművelési Minisztérium, melynek hatáskörébe tartozott többek között a rádió, a sajtó, a képzőművészet és az irodalom (Halász 2011). Innentől kezdve a sztálinista kultúrpolitika hivatalosan is Révai József kezébe került.

Ha a Rákosi-korszak propagandájáról beszélünk, megkerülhetetlen a kor vizuális propagandaeszközeinek számbavétele, hiszen ezek a források magukon viselik a kor politikai hatalmának elvárásait és céljait. A vizuális propaganda előszeretettel alkalmazta a manipuláció technikáját, így közvetítve az MDP akaratát. Sok esetben

a dekorációfelelősök olyannyira igyekeztek megfelelni az elvárásoknak, hogy azzal sem törődtek, ha az agitációs kellékek eltakarták egymást, és azzal sem, hogyha a végeredmény nem lett éppen szemet gyönyörködtető. A dekorációs és propagandisztikus kellékeket általában központilag készítették elő, de nem voltak ritkák a helyben készített agitatív elemek sem (Huhák 2018).

A Rákosi-korszakban a fényképeket is igyekeztek a politika szolgálatába állítani. A fényképek esetenként úgynevezett népnevelői funkciót láttak el. A termelés növelése és a munkához való pozitív hozzáállás volt a képek célja. A meggyőzésnek három különböző formája létezett. Az egyik a beszélt, a másik az írott, a harmadik pedig a szemléltető volt. A fényképek témájának középpontjában Rákosi Mátyás és a dolgozó nép állt. A leggyakrabban magáról Rákosiról készítettek fényképeket. Fontos volt, hogy a róla készült fényképeken a jóságos vezető képe bontakozzon ki. Többször készítettek olyan felvételt, amelyen Rákosi kisgyermekkel, vagy éppen a munkás néppel látható. Mindezt azért tették, hogy a nép előtt világossá váljon, „Rákosi, a nép atyja”, aki mindig mellettük áll.

Megszerkesztették azokat a fényképeket, amelyek nem az elvárásokhoz híven sikerültek. A fényképek „helyrehozása” a retusőr feladata volt. Rákosi ideje alatt számtalan fényképet hamisítottak meg a retusálás módszerének segítségével. Például Rákosi Mátyás 60. születésnapja alkalmából elkészített fényképalbumba bele került egy fénykép, amely a Moszkvai Nagy Színházban Sztálin 70. születésnapján készült. A fényképről eltüntettek néhány szocialista vezetőt. A leretusált személyek között szerepelt Walter Ulbricht, Valko Cservenkov, illetve Viliam Široký is (Nemes 1988).

A bélyeg, mint a vizuális propaganda egyik eszköze, többféleképpen is felhasználható, hiszen széles körben – akár még külföldön is – terjeszthető. 1945-től kezdődően a kommunisták előszeretettel tüntették fel a plakátokon és a bélyegeken a dolgozó népet, propagálva ezzel a munkás–paraszt egységet (Kunt 2016). A propagandabélyegeg legfőbb feladata az volt, hogy bemutassák a munkás réteg összefogását, és ezáltal stabilizálják a párt és Rákosi hatalmát.

A Rákosi-korszakban a plakátok is jelentős propagandaeszközként funkcionáltak. A fordulat éve után a plakátművészetben is – csakúgy, mint az élet szinte minden más területén – változás következett be. A merev szabályozás és cenzúra alól a plakátok sem alkottak kivételt, hiszen számos kritériumnak kellett megfelelni ahhoz, hogy ezek az alkotások a hatalom által is elfogadják legyenek. A plakátokat alaposan szemügyre véve megállapítható, hogy Magyarország plakátpropagandája 1950-ben érte el leginkább a szovjet mintához hasonló ábrázolásmódot. A plakátokon ábrázolt festmények jelképrendszerükben és témaválasztásban is rendkívül kötöttek voltak. A színdarab- és a filmplakátok némiképp egyfajta kisebb szabadságot kaptak, hiszen formailag és tematikailag is különbözhettek.

A születésnap előkészületek

1951 őszen az MDP Politikai Bizottsága azt a döntést hozta, hogy a párt főtítkárának, Rákosi Mátyásnak a születésnapját meg kell ünnepelni. Természetesen nem csupán a tiszta jóindulat vezérelte a bizottság tagjait e döntés meghozatalában, hiszen egy ilyen nagymértékű ünnepség megszervezése hatalmas tömegkommunikációt és főként propagandaakciót vont maga után. Számos szervezettel kapcsolatot és együttműködést kellett létesíteni, hogy minden gördülékenyen menjen. A Rákosi Mátyás számára rendezett ünnepség Sztálin születésnap mintájára lett megszervezve. Az ötvenes években csupán két olyan személy élt, akinek születésnapját országos szinten ünnepelték. Az egyik Sztálin volt, a másik pedig Rákosi.

Az ünnepség megszervezése korántsem volt könnyű feladat, hiszen rengeteg elvárásnak kellett megfelelni. Mindenkinek volt valamiféle feladata, de mégis mindenki mindent csinált, annak érdekében, hogy minden zökkenőmentesen menjen. Horváth Mártonnak jutott a legtöbb felelősség, hiszen elsősorban ő volt az a személy, aki az egész „akciót” levezényelte. Nemes Jánosnak is fontos szerepe volt az előkészületekben, ugyanis Horváth Márton őt is bevonta a *Rákosi Mátyás élete képekben* című gyűjtemény elkészítésébe. A gyűjtemény többségében elnyerte Rákosi tetszését, viszont tartalmazott két olyan fényképet, amelyet parancsára el kellett távolítani. Az egyik csecsemőkorában, a másik pedig gyerekkorában készült fénykép volt. Az elkészült gyűjtemény egy vörös bőrrel bevont dombornyomású fotóalbum volt, amelyen Rákosi arcképe diszelgett oldalnézetben. A fényképalbumot személyesen Nemes mutatta be Rákosinak.

A Rákosi Mátyás élete képekben című gyűjtemény

A fényképalbum elkészítése nem ment könnyen. Meglehető, számtalan fénykép állt a rendelkezésre, viszont közülük rengeteg amatőr felvétel volt. Ráadásul egyes időszakokról a fényképek beszerzése sok esetben problémákat okozott. A fényképek kiválasztásánál mindenekelőtt azt kell figyelembe venni, hogy Rákosi olyan képeket akart, amelyeken ő maga tökéletesen néz ki.

A retusálás a képek javítására szolgáló módszer. A technikát már az 1850-es évek óta alkalmazták. Kezdetben csupán a fotóra nem illő dolgokat tüntették el vele (pl. vonal, pötty), a Rákosi-korszakban viszont már teljes emberi alakokat távolítottak el a fényképekről. A retusőrnek igen komoly feladattal kellett szembenéznie, hiszen sok esetben nemcsak Rákosi arcát kellett komollyá, vagy éppen vidámmá „varázsolnia”, hanem a teljes fényképet kellett átalakítania. Erre jó példa a híres Rákosi–Sztálin kép. Rákosinak és Sztálinnak nem volt közös fényképe. Ennek ellenére az album készítői szükségét érezték, hogy egy ilyen fénykép is belekerüljön az albumba. Az eredeti fényképnek nagy átalakuláson kellett átesnie ahhoz, hogy elérje a kívánt eredményt. A retusőr legelső lépésben eltávolította a fényképről a nem kívánt személyeket, csupán Rákosi Mátyás, Palmiro Togliatti, Dolores Ibárruri és Mao Ce-tung maradt Sztálin mellett. Második lépésben a már szerkesztett fényképről a retusőrnek minden „felesleges” személyt el kellett távolítania, csupán

Rákosi és Sztálin maradhatott. Nemes János visszaemlékezései szerint Horváth Mártonnak is tetszett a megszerkesztett fénykép, azonban volt egy apróság, amely zavarta, mégpedig Rákosi feje. Végül arra az elhatározásra jutottak, hogy az eredeti fényképen látható Rákosi Mátyás fejét egy a már meglévő, előzőleg megszerkesztett Rákosi fejfel kell helyettesíteni, melyet a retusőr ragasztott át a fényképre. Így született meg a „mestermű”.

A fényképalbumba szerettek volna valami különlegeset is beletenni, mégpedig egy festményt Rákosiról, akinek modellt kellett ülnie ahhoz, hogy a művészek megfesthessék. Az elkészült portrék közül Csáki-Maronyák József alkotása emelkedett ki, amely végül elnyerte az MDP KV tetszését, és amelyet végül megvásároltak. Csáki-Maronyák József visszaemlékezése szerint a testőrség figyelte a művészek minden mozdulatát, miközben alkottak az egyik Akadémia utcai épületben.

Felajánlások

A 60. születésnap lényeges adaléka volt az az országos munkaverseny, amelyet Loy Árpád az 1952 januárjában megtartott bányászszakszervezet országos tanácskozásán hirdetett meg. A munkaverseny szlogenje ez volt: „*Termelj ma többet, mint tegnap!*”

A felajánlások többnyire arról szóltak, hogy az üzemek, azon belül a munkások átlagos teljesítményét próbálták megnövelni. Kitzűtek egy célt maguk elé, és azt igyekeztek végrehajtani, miközben a felajánlások közt egyfajta versengés volt megfigyelhető az üzemek részéről. Mindenki bizonyítani akarta elkötelezettségét és főként hűségét Rákosi Mátyás iránt. A felajánlásokról rendszeresen tudósított a sajtó. Hírt adtak arról, hogy hogyan állnak ígéretük teljesítésével az egyes üzemek. A sajtó mellett a rádió volt még az az eszköz, amely információkat szolgáltatott a felajánlások híréről és eredményéről.

A felajánlások között szerepelt például a MÁVAG Szivattyúgyár vállalása. A gyár célja az volt, hogy március 9-re az első negyedév előirányzatát teljesítik. Ígéretüket pontosan tíz nappal korábban teljesítették, ugyanis már február 28-án befejezték az első negyedévi tervet. Akadtak olyanok is, akik a vártnál jóval nagyobb teljesítményt nyújtottak. Jó példa erre az Északi Járműjavító esztergályosa, Somogyi József felajánlása, aki 250%-ról teljesítményét 270%-ra szeretne volna megnövelni. A kitűzött célt már februárban elérte, ezért úgy érezte, sokkal többre képes annak érdekében, hogy Rákosi Mátyás iránti elkötelezettségét és szeretetét bizonyítsa. Ezért úgy döntött, hogy öt éves tervét Rákosi születésnapjáig befejezi, és teljesítményét 300%-ra emeli. Említésre méltó még Somogyi azon felajánlása, hogy az eredeti napi tervén kívül még pontosan száz munkaórát teljesít március 9-ig (*Szabad Nép* 1952. március 2.).

Nem csupán az üzemek és a gyárak dolgozói tettek felajánlásokat a születésnap tiszteletére, hanem számos szervezet is bekapcsolódott az akcióba. Ilyen volt például a Debreceni Csokonai Színház, melynek felajánlását a *Színház és Mozi* című hetilap tette közzé.

A felajánlási versengést a szervezők még tovább fokozták, területét pedig ki-

bővítették. Ehhez a sajtó propagandaerejét használták fel, mégpedig úgy, hogy közöltek néhány olyan kezdeményezést, amelyet ötletesnek ítélték. A *Szabad Nép* 1952. márciusi számában közzé tettek egy összeállítást *Hazánk egy napja* címmel.

A propagálás hatására a tanulóifjúság is kivette a részét a mozgalomból. A Pedagógus Szakszervezet, a DISZ és az Úttörő szervezett egyfajta akciót, mely keretein belül a diákok levelet írtak, emellett saját készítésű ajándékokat is csináltak Rákosinak. A levelekkel és az általuk készített ajándékokkal fejezték ki a Rákosi iránti szeretetüket. Ezen kívül több felajánlást is tettek a tanulók. Köztük szerepelt az is, hogy javítanak tanulmányi eredményeiken, valamint a hiányzásokat minimalizálják.

A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa úgy határozott, hogy a középiskolák utolsó két évfolyama számára úgynevezett „Rákosi Mátyás Tanulmányi Versenyt” kell szervezni. A verseny a matematika és a magyar irodalom tantárgyból került megszervezésre, részletes leírását a Baranya megye Tanácsa Végrehajtó Bizottságának X. Oktatási Osztálya küldte el a középiskolák igazgatóságának. A jelentkezők közül szaktanárok, valamint DISZ osztálybizottságok választották ki azokat a személyeket, akik a versenyen részt vehettek. Mindenki csupán egy, az általa választott kategóriában indulhatott. Az érettségi szabályai szerint kellett a versenyt levezényelni, mindössze öt óra időkorlátot kaptak a versenyben résztvevők. A csalás elkerülése érdekében olyan tanárok örködhettek csupán, akik nem voltak magyar vagy pedig matematika szakosok (Vargháné Szabó 2020).

A 60. születésnap a sajtó fényében

Rákosi Mátyás 60. születésnapja igen nagy népszerűségnek örvendett. Megünnepléséből szinte mindenki kivette a részét. Egyesek közvetlenül, mások közvetetten járultak hozzá a születésnap megünnepléséhez. A korabeli sajtótermékeket megvizsgálva azt lehet megállapítani, hogy többségében minden újság legalább említést tett arról a tényről, hogy Rákosi Mátyás a 60. születésnapját ünnepli.

Az újságcikkek tartalma között főleg azért volt olyan nagy a hasonlóság, mert 1948 után a sajtót érintő mindennemű döntést az MDP hozott meg. Ebben az időben lehetetlen lett volna rosszindulatú cikket írni a pártról, vagy Rákosiról. Ekkor már a magyar munkásosztály és a párt egyet jelentett Rákosival. Ha valaki Rákosit próbálta volna meg bántani bármiféle formában, az egyenlő lett volna egy a párt ellen irányuló cselekedettel. Ezzel mindenki tisztában volt, úgy ahogy azzal is, hogy Rákosi Mátyás, valamint a párt védelmét az ÁVH biztosította.

A sajtótermékek 1952. március 9-én kiadott számai között többségében igen nagy hasonlóság figyelhető meg. Az újságok címlapjainak felső részén általában egy hatalmas, Rákosiról készült fénykép díszelgett. A lapok többségének kinézete szinte már sablonszerű benyomást keltett. Már rögtön ránézésre szemet szúr a hatalmas hasonlóság. Viszont nemcsak a kinézet, de a két újságban megjelenő cikkek többsége is szó szerint azonos volt, például a vezércikket mindkét újság esetében a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének és a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának Rákosihoz írt levelének közlése tette ki. A Rákosi számára érkezett táviratok közlésének módja mind formailag, mind pedig tartalmi-

lag teljes mértékben megegyezett.

A párt főttkárához intézett táviratok, üdvözetek több sajtótermékben is megjelentek. Ilyen volt többek között a *Szabad Nép*, a *Vasmegye*, a *Népszava*, a *Szabad Ifjúság* vagy akár a *Magyar Közlöny*. Természetesen voltak olyan sajtótermékek is, amelyek tudatták ugyan a „nagy hírt” egy cikk keretén belül, de tovább nem foglalkoztak vele.

A *Szabad Nép* című napilap 1952. március 9-én megjelent számában olvashatunk arról az ünnepi estről, amelyet március 8-án tartottak meg Rákosi Mátyás 60. születésnapjának tiszteletére. A lapban közzétettek néhány, Rákosinak címzett táviratot és üdvözetet, ilyen volt például a magyar munkásosztály üdvözlete, a magyar fiatalok üdvözlete, a dolgozó parasztság üdvözlete stb.

A *Szabad Nép* első oldalán találjuk az MDP Központi Vezetőségének és a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának Rákosihoz írt levelét, amely mellett az ünnepelt fotója helyezkedik el. A fénykép alatt kapott helyet a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának üdvözlete is. Az újságban megjelent Révai József hosszú írása is, melyben többek között Rákosi dicső érdemeit említette meg. Ilyen tettek voltak például az új munkásrendszerek létrejötte vagy, hogy az MDP felvette a harcot a „likvidátor-provokátor” csoportok, illetve a frakciók ellen. Révai szerint Rákosi hősie tetteinek köszönhető az, hogy az MDP vált az ország vezető pártjává.

Az Állami Operaházban tartott ünnepség

Rákosi Mátyás születésnapja alkalmából 1952. március 8-án ünnepi estet szerveztek az Állami Operaházban. Az esemény lebonyolítását nagy gonddal szervezték meg. Jelentős figyelmet kapott a szervezés során az Operaház díszítése, a beszédek és a műsorszámok sorrendbe tétele, a meghívottak számbavétele, valamint a meghívók elkészítése. Ám a nagy igyekezet ellenére is hiba csúszott a tervbe, ugyanis Rákosi a saját ünnepségére csupán a 209. számú meghívót kapta meg. Nem tudni, hogy hogyan történhetett a botlás, de végül nem lett belőle nagyobb probléma.

Az est lefolyását két fő részre lehet osztani. A díszünnepség első részét leginkább az ünnepi beszédek, köszöntések, illetve a táviratok felolvasása tette ki. Ezután következett a gondosan megszervezett kultúrműsor, amely a második szakaszt jelentette. Az ünnepi esten mindenki ott volt, aki kicsit is számított. Az első sorban helyet kapott Gerő Ernő, Farkas Mihály, Kovács István, Révai József, valamint Rónai Sándor.

Az Operaház színpadán felhúzták a hatalmas függönyt. A pódiumon a nézőtér felé fordulva helyezkedett el az elnökség. A háttérben ott díszelgett egy arany kerettel bevont fénykép Rákosi Mátyásról. A keret jobb alsó sarkánál helyezték el a 60-as számot. A háttérdíszítésben helyet kapott még egy füzérszerű szalag is, amelyen a következő írás volt olvasható: „*Éljen népünk és pártunk bölcs vezére és tanítója, Rákosi elvtárs!*” (Nemes 1988). A résztvevők hatalmas tapssal fogadták az ünnepeltet, csupán akkor hagyták abba a „lelkesedést”, amikor felcsendült a

Himnusz – meglehetősen korábban nem is merték volna abbahagyni, hiszen kötelezően tapsolni kellett.

A megnyitó beszédet Dobi István mondta, aki az előre megírt szöveget nagy indulattal, erős artikulációval és a papírt erősen markolászva olvasta fel. A megnyitó után Dobi Istvánhoz hasonló módon mondott beszédet az est szónoka, Gerő Ernő is. A beszédek elmondása után megkezdődött az üdvözlések átadása és a táviratok felolvasása. Ilyen üdvözlések voltak többek között a magyar munkásosztály, a dolgozó parasztság, az úttörők vagy a fegyveres alakulatok üdvözlései. Rákosi válasza a sok gratulációra és jókívánságra egy beszéd volt, melyben köszönetet mondott a nagyközönség felé.

A sok-sok köszöntő szó után került sor az ifjúság fátylós felvonulása, amely az ünnepség első részének lezárását jelentette. Mindezek után következhetett az est fénypontja, a kultúrműsorok sokasága. A műsorszámok között szerepelt a népi együttesek, ének- és zenekarok (köztük az ÁVH énekkara is), valamint az operanékesek előadása.

Rákosi Mátyás 60. születésnapjáról egy riportfilmet is készítettek, melyben felvételre vették a Rákosi számára készített kiállítást, illetve az Állami Operaházban tartott ünnepi est fontosabb részeit.

A kiállítás: „Rákosi elvtárs harcok élete”

Rákosi Mátyás közelgő születésnapjáról a sajtónak és a propagandának köszönhetően tudomást szerezhetett Magyarország teljes népe. A lakosság, az üzemek dolgozói, a pártszervezet, a termelőszövetkezet és a különféle szervezetek egyaránt szeretnék volna valamivel megajándékozni Rákosit. A sajtó tudósított a küldeményekről és néhány elhatározásról. Ennek következtében egyfajta áradat indult meg a lakosság körében.

1952. március 9-én Rákosi Mátyás 60. születésnapja alkalmából a Magyar Munkásmozgalmi Intézetben egy ajándék kiállítást szerveztek *Rákosi elvtárs harcok élete* címmel. Az intézetben összesen harminchárom terem volt kialakítva. Ebből nyolc teremben volt látható az életrajzi bemutatás, huszonöt teremben pedig a beérkezett ajándékok (Voigt 2012). A megszámlálhatatlan mennyiségű ajándék között szerepelt például a csepeli Rákosi Mátyás Művek által készített apró gyár vagy a Komárom megyei bányászok által küldött szerszámok és munkagépek miniatűr változata. A nyíregyházi Útfenntartó Vállalat munkásai egy szikladarabot ajándékoztak, amelyen Rákosi nevének kezdőbetűi, egy hatvanas szám, illetve egy írás volt látható.

Irodalmi élet a Rákosi-korszakban

Az irodalomtörténetben nincs külön megnevezése az 1945–1956 közötti időszaknak, hiszen sem Rákosi és/vagy Sztálin nevét, sem pedig a személyi kultusz fogalmát nem érzi az irodalom- és a művészettörténet-írás méltán elfogadhatónak és

olyan történeti fogalomnak, amely minden perspektívából megfelelő lenne ahhoz, hogy e korszakot képviselje. Az 1980-as években néhányan a korszakra visszaemlékezve a „diktatúra művészetéről” írtak, mivel véleményük szerint ez a meghatározás tükrözi a leginkább az akkori művészet- és irodalompolitika helyzetét. Székely András szerint az izmusok széles skáláját ki kellene bővíteni főként két fogalommal, az egyik ilyen izmus a fasizmus, a másik pedig az „ötvenesévekizmus” lenne (Sárközi 2009).

A második világháború végére a magyar irodalmat hatalmas veszteségek érték. Sok olyan jelentős író és költő lett áldozata a háború és a légerek borzalmainak, akik 1945 után segíthettek volna alkotóerejükkel fellendíteni a magyar irodalmat. Ilyen volt például Szerb Antal, Szabó Dezső, Radnóti Miklós. 1945-től egészen a fordulat évéig korlátozott demokrácia volt jelen Magyarországon. Ez alatt a röpké három év alatt több párt is működött, s többé-kevésbé mindegyik pártnak megvolt a saját irodalompolitikája. Elmondható viszont, hogy pártoktól függetlenül is voltak bizonyos törekvések az irodalmi életben. A Rákosi-korszak ideje alatt a bolsevik diktatúra azt szerette volna elérni, hogy csupán egy meghatározott irányban működjön a szellemi élet, de az irodalomnak 1953 után sikerült áttörnie a merev szabályozást (Vasy 2014). A magyar líra hagyományként továbbvitte és kibővítette mindazt, amit sikerült megteremtenie a két világháború közti időszakban. 1945 és 1948 között leginkább Weöres Sándor, Kassák Lajos, Szabó Lőrinc, Füst Milán és Illyés Gyula volt hatással a magyar líra alakulására.

Változások az 1948 utáni magyar irodalomban

A fordulat éve után a kommunista párt nem csupán a gazdasági és társadalmi életben tett szert nagy befolyásra, de a kultúrpolitikában is éreztette hatását. Révai József volt a kultúra legbefolyásosabb irányítója, aki a pártvezetőség elképzeléseit érvényesítette cikkei, irodalomtörténeti megnyilatkozásai, illetve vitairatai által. Révai 1950 márciusában kiadott egy tanulmányt *Megjegyzések irodalmunk néhány kérdéséhez* címmel. A kiadvány lényegében a kulturális politika eszméjének összegzése volt (Bélády – Rónay 1981).

A klasszikus magyar irodalom gyökeres változáson ment keresztül, hiszen nagy nyomást gyakorolt rá a bolsevik irodalompolitika, valamint a bolsevik irodalomtörténet-írás. A fordulat éve hozta változás megszüntette a „nemzedéki és szemléleti sokrétűség alapját” (Bélády – Rónay 1986). A nemkívánatos írókat és költőket félreállították. Főként a huszadik század azon alkotóit utasították el, akik nem kívántak „egyesülni” a marxizmussal és a munkásmozgalommal. Meghatározóvá vált Ady Endre, Petőfi Sándor és József Attila „sematizált forradalmi” költészete. Az ő költészetük szolgáltatta a mintát, sokan próbálták stílusukat, műveiket lemásolni, de akadtak olyanok is, akik ezt teljes mértékben elutasították. Minden alkotót, aki nem érte el a „mintaművészek” szintjét, másodrangúvá fokoztak le (Vasy 2014). Erre az időszakra jellemző volt az erőteljes cenzúra, valamint a szólás- és a véleményszabadság teljes mértékű korlátozása.

Az 1948 utáni években uralkodó jellegű volt a sematizmus, ami az irodalomban

egyfajta sablonosságot jelentett, azaz irodalmi művek megadott sémákba szorítását. A Rákosi-korszakra igen jellemző volt, hogy az irodalomban és más helyeken egyaránt a művészek követték az előírt sémákat, amelyeket a „dogmatikus” kultúrpolitika irányozott elő. A lírai költemények sokkal inkább irományok voltak, mint igazi művek. A regényirodalom fokozatosan lemondott a hagyományokról, és a sematizmus jegyében csupán az élethűségre törekedett (Bélády – Rónay 1990).

A kommunista párt a kezdetektől fogva azt szeretne volna elérni, hogy a művészek mind a pártot, mind pedig a párt programját kellőképpen dicsérjék, magasztalják vagy támogassák. Ehhez viszont szükség volt arra, hogy az irodalom művészeit és magát az irodalmat a saját képükre formálják. Úgy vélték, hogy Illyés Gyula segítségével rövid időn belül teljesülhet. Illyés meghatározó személyiség volt, aki sokat segíthetett volna azzal, ha az oldalukra áll. Ő azonban nem volt kommunista és nem is kívánt azzá válni. A társadalmat, a dolgozó munkás népet sokkal többre tartotta, mint a pártot. Írt ugyan néhány olyan költeményt, amelyek elismerték a pozitív társadalmi változásokat (ilyen volt például *Az építőkhöz* című verse), de ezek a művek tulajdonképpen nem a párt dicsőítésére szolgáltak. Illyés műveiben minden elért eredményt és sikert a dolgozó embereknek tulajdonított. 1950-ben írta meg az *Egy mondat a zsarnokságról* című versét. Több versszakra tagolva – ahogy a vers címében is utal rá – csupán egyetlenegy mondatban fejtette ki véleményét a Rákosi-diktatúráról.

Ez az Illyés-költemény csak 1956-ban jelenhetett meg, hiszen ebben az időszakban tiltottak minden olyan művet, amely rossz fényt vetett volna Rákosira, a pártra és az egész rendszerre. A művet a megjelenését követően rövid időn belül ismét sokáig tiltották. A vers hűen tükrözi a kor szellemét, hiszen valóban olyan elnyomás uralkodott ebben az időszakban Magyarországon, amely minden területre kihatott.

1949 után a költemények legnagyobb része a pártról, Rákosiról, Sztálinról, a három és az öt éves tervről, a gyárakról, a traktoristákról, valamint a boldog életről szólt. Ezekben a versekben egyre kevésbé volt érezhető az egyediség, a stílus és a sajátos lírai megszólalásmód. Ennek eredményeként a versek egyre unalmasabbá és egyhangúbbá váltak. Meg volt szabva az irány, amin haladni kellett. Horváth Márton nyíltan ki is jelentette, hogy az öt éves terv határozza meg a Magyarországi irodalom fő tematikáját (Bélády – Rónay 1986).

A magyar irodalom szovjetizálása végérvényesen 1951-ben fejeződött be. Ekkor vált az Írószövetségből egyfajta transzmissziós szervezet, amely „közvetítő” szerepet töltött be a párt és az „átnevelő néptömegek” között (Standeinsky 2004).

Támogatás és tiltás – az irodalom kategorizálása

A két T kifejezés annyit jelentett, hogy két különböző kategóriába osztották be az alkotókat. Az egyik a „támogatottak”, a másik a „tiltottak” csoportja volt. A mintát ebben az esetben is a Szovjetunió szolgáltatta, hiszen a támogatás és a tiltás igen jól, az elképzeléseikhez hűen működött. A magyarországi kategorizálás – a három T elve – a köztudatban Aczél György nevéhez fűződik, mégpedig azért, mert 1956-ban ő egészítette ki a támogatást és a tiltást még egy T-vel, amely a türezt jelentette.

Magyarországon ezt a típusú csoportosítást a Rákosi-korszak ideje alatt a kommunisták vezették be. Horváth Márton 1948-ban a két T elve alapján osztotta fel az írókat kommunistákra, útitársakra és ellenségekre. Viszont azt is kijelentette, hogy útitársnak lenni csupán átmeneti állapot. Ennél fogva csupán két kategóriáról beszélhetünk. Az úgynevezett „útitársak” nem alkothattak külön kategóriát (Vasy 2014).

Azok, akik a támogatók csoportjába tartoztak, a párt védelmét élvezhették, ráadásul anyagi támogatásban is részesültek. A tiltottak csoportjába tartoztak mindazok, akik nem követték a megadott sablont és más típusú műveket szerettek volna írni. Ezek az alkotók a műveikkel együtt a tiltottak listájára kerültek. A Rákosista diktatúra ideje alatt háttérbe szorult alkotók közül fontos megemlíteni Kassák Lajos, Ottlik Géza, Nemes Nagy Ágnes, Weöres Sándor és Pilinszky János nevét, de természetesen sokkal többen voltak, akik hallgatásra kényszerültek.

Voltak szerzők, akik nem alkothattak, mégis árnyaltan részt tudtak venni a magyar irodalom életében. Ők megélhetésük biztosítása érdekében írhattak gyermek- és ifjúsági verseket, foglalkozhattak műfordítással.

Rákosi Mátyás alakja a költészetben

Kardos László 1952-ben a következőt jelentette ki a pártfőtitkárról: „Rákosi Mátyásról szinte minden jelentős magyar költeményben »szó van«, azokban is, amelyekben neve sem olvasható, személyére sem történik nyílt célzás.” (Kardos 1952) Valamilyen szinten Kardosnak ezzel kapcsolatban igaza is volt, hiszen akkoriban szinte már kötelezően Rákosiról kellett szólnia mindennek, és ez alól az irodalmi művek sem voltak kivételek.

Annak ellenére, hogy Rákosi volt az irodalmi művek többségének középpontjában, születtek a korban olyan költemények is, amelyek nem utaltak személyére. Az irodalmi művekbe bele lehet látni vagy érezni bizonyos dolgokat, így természetesen könnyűszerrel láthatták bele például Illyés *Az építőkhöz* című versébe Rákosit. Persze itt szó sem volt arról, hogy Illyés bármiféle szerepet szánt volna művében Rákosinak. Ő csupán a dolgozó népet helyezte előtérbe, nem pedig Rákosit. Ezt az állítást maga Illyés is alátámasztotta, hiszen naplójegyzeteiben a következőt írta: „A népen változatlanul a dolgozókat értem...” (Illyés Gyula 1986).

A fordulat éve után egy fiatal kommunista író olyan verset írt Rákosiról, melyben Istenhez hasonlítja, ráadásul a legnagyobb költőnek is nevezi őt. Nagy Lajos az írást látva eléggé megbotránkozott. Véleménye szerint kiábrándító az, hogy egy olyan személy, aki költőnek nevezi magát, le mer írni ilyen sorokat. Hiszen a vers szerzője azzal, hogy Rákosit a költők közül a legnagyobbnak tartja, leértékeli a magyar költészet magyait.

A korszakban születtek olyan költemények is, amelyek által az olvasó úgy érezhette, hogy Rákosi Mátyás a bizalom és a szeretet megtestesítője. Ezen művek írói örömmel emlékeztek vissza azokra az időkre, amikor Rákosi nevét még csak hírből ismerték, de már akkor tudták, hogy benne feltétlenül meg lehet bízni. Ilyen verseket írt többek között Képes Géza, Aczél Tamás, Devecseri Gábor.

Urbán Ernő Rákosi 60. születésnapja alkalmából írt verse már a legelső olvasásra is csak úgy árasztja magából a Rákosi iránti „mély érzelmeket”. A műben megjelenő hegyek és a völgyek ebben az esetben véleményem szerint Magyarország népét szimbolizálják. A hegyek és a völgyek között épp olyan eltérés mutatható ki, mint az ország népe között. A távoli harangok pedig a sajtótermékek megtestesítői, amelyek hírül adták, hogy Rákosi Mátyás 60. születésnapja közeleg. És valóban, Magyarország szinte egész lakossága felköszöntötte a pártfőtökárt születésnapja alkalmából, sőt az ország határain túl is gondoltak Rákosira.

„Magyar írók Rákosi Mátyásról”

Rákosi Mátyás 60. születésnapjára a már említett emlékalbumon és sok érdekes ajándékon kívül az írók munkájából összeállított kiadvány volt még az a becses ajándék, amely figyelmet érdemel. A kötet a *Magyar írók Rákosi Mátyásról* címet viselte.

A Magyar Írók Szövetsége állította össze a kötetet, melyhez a tagok segítségére volt szükség. A szövetség a tagjait egy körlevéllel szólította fel, hogy írjanak és küldjenek be olyan alkotásokat, amelyek majd a kötetbe kerülnek. Szép számban érkeztek is művek kéziratok formájában. A beérkezett alkotásokat átválogatták és kellőképpen módosították. A szerkesztés ebben az értelemben nem csupán formai átalakítást jelentett, sokkal inkább a politikai követelmények érvényesítését (Nemes 1988). A szerkesztés Réz Pál és Vas István feladata volt, viszont ők nem sokban járultak hozzá az antológiához. A valóságban Rényi Péter szerkesztésében készült el a kötet. Rényi munkáját Horváth Márton felügyelte.

Az antológiában megjelent többek között Örkény István, Zelk Zoltán, Illyés Gyula, Háy Gyula, Darvas József, Képes Géza írása. Ha rápillantunk a kötet tartalomjegyzékére, csupa olyan címmel találjuk magunkat szemben, amelyek már ránézésre is ontják magukból a Rákosi iránti szeretetet: Zelk Zoltán: *A nép szívében*; Nagy Sándor: *A nép reménysége*; Devecseri Gábor: *Reménység volt ő a magnak*; Máté György: *Szívünket adjuk*; Rákos Sándor: *Ének Rákosi Mátyásról (168 óra 1997. március 4.)*. Persze itt nem csupán arról volt szó, hogy az írók szerették vagy nem szerették Rákosit, hanem főként arról, hogy meg kellett felelniük a szigorú elvárásoknak, reagálni és főként alkotni kellett a szövetség felhívására. Illyés Gyula nagy ötletességgel oldotta meg az antológiában való szereplést. Egy olyan alkotással készült, amely még talán ma is könnyedén megállná a helyét. Írása a Rákosi-perről szól és az *Ezerkilanccszázhuszonhat július* nevet viselte. Lényegében azt eleve-nítette fel, hogy tolmácsolnia kellett volna a *L'Humanité* egyik munkatársának, de Rákosi beszélt franciául, ezért a fordításra nem volt szükség (Széchenyi 2018).

Voltak olyan írók és költők, akiket elhallgatásra kényszerítettek, és még ha akartak, akkor sem szerepelhettek volna az antológiában. Közéjük tartozott például Kassák Lajos és Szabó Lőrinc. Füst Milán, Nagy Lajos és Tersánszky Józsi Jenő a korszak nagy alkotói közé tartoztak, de valamilyen oknál fogva mégsem kerültek bele a kötetbe. Tersánszky küldött ugyan egy novellát *A nadrágtartógyáros* címmel, de a mű egyfajta tüntetéssel ért fel. A novellát Máté György és Rényi Péter

kapta kézhez, majd elolvasás után titokban visszajuttatták a művet Tersánszkyknak a botrány elkerülése érdekében, és megegyeztek, hogy az esetről nem beszélnek senkinek (Nemes 1988).

Összegzés

Munkám megírása során arra törekedtem, hogy minél szélesebb körben szemléltessem Rákosi személyi kultuszának megnyilvánulását. Az általam vizsgált és feldolgozott területeken kívül még számos más helyen is fellelhető a kultusz jelenléte. A munka feldolgozása során számos szakirodalom, sajtótermék és irodalmi mű állt rendelkezésemre, ahhoz, hogy kellő mélységgel és alaposággal tudjam vizsgálat alá vetni az általam választott témakört. A korabeli sajtótermékek olvasása által olyan információkra tettem szert, amelyekkel a szakirodalomban nem, vagy csak részlegesen találkoztam. Természetesen a Rákosi-korszakban megjelenő cikkeket nagyon kritikusán kell szemlélni, hiszen a valódi és az igazán fontos információk megbújtak Rákosi istenségként való ábrázolásmódja mögött.

A Rákosi-korszak történelmi távlatokból szemlélve csupán néhány év, mégis nagy hatással volt mind a történelem, mind az irodalom életének alakulására. Munkám végére érve úgy érzem, sikerült kellőképpen szemléltetnem azt, hogy 1948 után milyen nagymértékű egyszemélyű diktatúra és személyi kultusz vette kezdetét Magyarországon, valamint azt, hogy ez az elnyomás milyen hatással volt az országra, a lakosságra és a mindennapi életre.

Irodalom

168 óra (1997): Önként és dalolva?, 1997. március 4. 25.

Bélády Miklós – Rónay László (1981): *A magyar irodalom története 1945–1975. I. Irodalmi élet és irodalomkritika*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Bélády Miklós – Rónay László (1986): *A magyar irodalom története 1945–1975. II/1. A költészet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Bélády Miklós – Rónay László (1986): *A magyar irodalom története 1945–1975. II/2. A költészet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Bélády Miklós – Rónay László (1990): *A magyar irodalom története 1945–1975. III/1. A próza*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Halász Csilla (2011): *Agitáció és propaganda a népművelésben a Rákosi-rendszer idején*. Online: <http://doktori.btk.elte.hu/hist/halaszcsilla/tezis.pdf> (Letöltés: 2021. 3. 13.)

Huhák Heléna (2018): *Dicsőségtábla, faliújság, Samu bácsi. Vizuális tömegmanipuláció a szocializmusban*. Online: <https://ntf.hu/index.php/2018/10/26/dicsosegtablafaliuj-sag-samu-bacsi-vizualis-tomegmanipulacio-a-szocializmusban/> (Letöltés: 2021. 4. 5.)

Illyés Gyula (1986): *Naplójegyzetek*. Online: <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00634/20301.htm> (Letöltés: 2021. 3. 10.)

Kapa Mátyás (2007): *Kommunista személyi kultusz Magyarországon. Jog és Politika*

tudományi folyóirat. 2007. március 3. <http://dieip.hu/wpcontent/uploads/2007-3-02.pdf> (Letöltés: 2021.03.04.)

Kardos László (1952): Rákosi Mátyás alakja a magyar költészetben. *Irodalomtörténet* 40. évf. 2. sz., 129–144.

Kunt Gergely (é. n.): *Bélyegek a propaganda és a kultuszteremtés szolgálatában (1914–1956)* Online: https://www.academia.edu/8585849/B%C3%A9lyegek_a_propaganda_%C3%A9s_a_kultuszteremt%C3%A9s_szolg%C3%A1lat%C3%A1ban_1914_1956 (Letöltés: 2021. 3. 26.)

Nemes János (1988): *Rákosi Mátyás 60. születésnapja*. Budapest: Láng Kiadó.

Pütkösti Árpád (1996): *Rákosi a csúcson 1948–1953*. Budapest: Európa Könyvkiadó.

Romsics Ignác (2005): *Magyarország története a XX. században*. Budapest: Osiris Kiadó.

Sárközi Mátyás (2009): *A bizarr éveik. Élet és irodalom Rákosi Mátyás alatt*. Budapest: Kortárs Kiadó.

Standeinsky Éva (2004): *A magyar irodalmi élet szovjetizálása 1949 és 1951 között*. Online: http://www.rev.hu/ords/f?p=600:2:::P2_PAGE_URI:tanulmányok/1945_56/irodalmi_stand (Letöltés: 2021. 4. 10.)

Szabad Nép (1952): Somogyi József, az Északi Járműjavító esztergályosa befejezte öt éves tervét. 1952. március 2. 1.

Széchenyi Ágnes (2018): „A nemzet legnagyobb költője ne kockáztassa az életét”. Ilyés Gyula 1956-os naplója. *Múltunk* 62. évf. 1. sz., 200–204. Online: http://real.mtak.hu/78900/1/201_sz%C3%A9chenyiNaploestortenelem.pdf (Letöltés: 2021. 3. 15.)

Színház és Mozi (1952): Hírek, 6.

Tasiné Csúcs Ildikó (2015): „*Félek, hogy az uraknak rossz helyre esett a választásuk*”. *Jegyzetek a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság Zilahy Lajos elnöksége alatti működéséhez*. Online: http://epa.oszk.hu/00800/00861/00068/pdf/EPA00861_aetas_2015_2_154-171.pdf (Letöltés: 2021. 3. 13.)

Vargháné Szabó Ágnes (2020): „*Munkában a fehér aranyért!*” – *Részletek a Rákosi Mátyás Tanulmányi Verseny magyar dolgozataiból, 1952. április. 19.* Online: https://mnl.gov.hu/mnl/baml/hirek/munkaban_a_feher_aranyert_reszletek_a_rakosi_matyas_tanulmanyi_verseny_magyar (Letöltés: 2021. 4. 6.)

Vasy Géza (2014): *Az 1945 utáni magyar irodalom alkotói. I. rész*. Budapest: Korona Nova Kiadó.

Vasy Géza (2014): *Egy korszak irodalompolitikája*. Online: https://epa.oszk.hu/00300/00381/00190/EPA00381_kortars_2014_03_23029.htm (Letöltés: 2021. 4. 10.)

Voigt Vilmos (2012): *Rákosi születésnapja*. 2012. március 13. Online: http://archiv.magyarmuzeumok.hu/kiallitas/506_rakosi_szuletesnapja (Utolsó letöltés: 2021. 4. 2.)

A prágai tavasz eltírása és a Velký Krtíš járás

Miskei Ferenc

The Suppression of the Prague Spring and the Velký Krtíš District

Abstract

The Velký Krtíš District was established in 1968 during the 'free air' of the Prague Spring when the Czechoslovak National Assembly issued a command on the unification of eight municipalities of the Zvolen District and the western part of the Lučenec District. Its establishment was primarily in accordance with the intentions of the state to help this economically underdeveloped region. The leaders of this new administrative unit had to face several challenges in 1968: firstly, they were expected to build all means of infrastructure of the new district; secondly, they had to solve the problems caused by the Warsaw Pact invasion of Czechoslovakia during which the Hungarian People's Army occupied this area.

Keywords: Czechoslovakia; Prague Spring; occupation; Hungarian People's Army; Velký Krtíš District

Kulcsszavak: Csehszlovákia; prágai tavasz; megszállás; Magyar Néphadsereg; Nagykürtösi járás

Subject-Affiliation in New CEEOL: History – Recent History – Post-War Period

DOI: 10.36007/eruedu.2021.3.060-075

1. Csehszlovákia és a prágai tavasz¹

Az 1956-os magyar és lengyel reformkommunista mozgalmak után bő egy évtizeddel Csehszlovákiában 1968-ban szintén egyfajta demokratikus szocialista mozgalom bontakozott ki annak reményében, hogy az Antonín Novotný nevével fémjelzett és a magát mereven tartó sztálinista típusú diktatúrát próbálja meg változásokra, újításokra ösztönözni. Az, ami 1968-ban Csehszlovákiában történt, több okra vezethető vissza, s javarészt a hatalmon lévő politikai elit elhibázott döntéseinek következménye volt (Berend 1999, 172).

A hatvanas évek első felében például összeomlott az öt éves terv a mennyiség a minőség rovására történő erőltetése következtében, az ebből kialakuló gazdasági pangás pedig a társadalomban is éreztette hatását. Ugyan az állam korlátozott reformjaival próbált úrrá lenni az általános elégedetlenségen, de azok nem igazán váltak be. Némi előrelépést ugyan hozott az 1962-ben megalakult Kolder-bizottság, mely az ötvenes évek koncepciók pereinek ismételt felülvizsgálata során megállapította, hogy több ítélet született meg kierőszakolt vallomások, hamis bizonyítékok alapján. Ennek eredményeképpen ugyan pár kompromittálódott állami vezető (pl.

¹ Jelen tanulmány alapjául a szerző azonos témában írt diplomamunkája szolgált, amelyet 2021 nyarán védett meg az SJE Tanárképző Kar Történelem Tanszékén. A hallgató a szakdolgozatáért és a tanulmányai alatt mutatott kiváló teljesítményéért dékáni dicséretben részesült.

Karol Bacilek, Viliam Široký) távozásra kényszerült, de összességében a politikai klíma érdemben nem változott meg. Mindezen tényezők egyre nagyobb feszültséghez vezettek a társadalomban, mígnem a Csehszlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottsága Alexander Dubčekkel az élén 1968. január 5-én fel nem lázadt Novotný ellen, s követelte annak lemondását (Pataky 2008, 8–10).

A párt Központi Bizottsága 1968. január 5-i ülésén Novotný az öt és politikáját ért heves támadások következtében kénytelen volt lemondani a pártban betöltött első titkári posztjáról, s helyére Alexander Dubček lett megválasztva (Berend 1999, 175). A reformerek (pl. Ota Šik, Oldřich Černík, Josef Smrkovský) hatalomba történő fokozatos beemelése következtében április 1-jén látott napvilágot a párt új Akcióprogramja, amely kimondta, hogy az országban a szocializmus eltorzított modelljét vezették be, amelyet reformokkal szükséges kijavítani, orvosolni. A program szerint egyik párt sem monopolizálhatja a szocialista államhatalmat, s szerintük a szocializmusnak éppen a demokrácia és a polgári szabadságjogok elmélyítésével kell igazolnia, hogy túltesz a nyugati „burzsoá” demokráciákon (Bencsik 2016, 320–321).

Az 1968 áprilisától augusztusig tartó időszakot nevezi a szakirodalom prágai tavasznak, mely során a csehszlovák reformorientált vezetés megkísérelte bevezetni az „emberarcú szocializmust”, amely olyan reformokban manifesztálódott, mint a sajtócenzúra eltörlése (Vajda 2016; Vajda 2017, 47–49), a szólásszabadság bővülése, a piacgazdaság pozitív megítélése. Mindezekkel párhuzamosan a csehszlovák társadalom is egyre jobban pluralizálódni kezdett: független ellenzéki csoportosulások alakultak, mint amilyen a K 231 (politikai üldözöttek csoportja), vagy a KAN (Klub angažovaných nestraníků – Elkötelezett Pártonkívüliek Klubja) is voltak.

2. Kádár János és a Magyar Néphadsereg Csehszlovákia katonai megszállásában játszott szerepe

A Csehszlovákiában tapasztalható jelenségek a többi szocialista ország nemtettségét és félelmét is kiváltották. Aggodalmaik szerint az országban aktivizálódott a „jobboldal”, valamint „ellenforradalmi tendenciák” jelentek meg, s ez rájuk is veszélyt jelent. A csehszlovák pártvezetés és az „elégedetlenkedő” keleti blokkbéli országok vezetői között a Magyar Népköztársaság de facto első embere, Kádár János próbált meg egyfajta közvetítőszerepet betölteni: a szocialista pártok 1968. márciusi drezdai és májusi moszkvai értekezletein Kádár kiállt a csehszlovák reformok szükségessége mellett, mondván, hogy azok a sokévnnyi rossz politikai döntés helyrehozatalát célozzák meg, és szigorúan Csehszlovákia belügyét képezik (Békes 2008, 195).

Ugyanakkor a csehszlovák sajtócenzúra eltörlésével Kádárt is támadó cikkek láttak napvilágot, de a legnagyobb felháborodást Ludvík Vaculík június 27-i *2000 szó* című publikációja váltotta ki, mely polgári engedetlenséget is kilátásba helyezett a reformok megvédése érdekében (Bencsik 2016, 329). Ilyen körülmények közt került sor a szocialista pártok júniusi varsói értekezletére, ahol Kádár már kényte-

len volt feladni eredeti álláspontját, és Moszkva iránti feltétlen hűségét hangoztatva elfogadta a Szovjetunió Csehszlovákia elleni katonai intervenciójában a részvételt (Mitrovits 2018, 433). Ez után került sor az augusztus 3-i pozsonyi találkozóra: a szocialista tömb egységét demonstrálni akaró szovjet pártfőtitkár, Brezsnyev nyilatkozatot fogadtatott el a szocialista országokkal: a nyilatkozat leszögezte, hogy a „szocialista vívmányok védelme az összes szocialista állam internacionalista kötelessége”. Ez a kijelentés vált a tételmondatává a szocialista országok *korlátozott szuverenitását* meghirdető ún. *Brezsnyev-doktrínának* (Vajda 2020, 54). A pozsonyi találkozó keretében juttatták el a csehszlovák reformellenes pártvezetők, az ún. „egészséges erők” (pl. Vasil Bílak, Alois Indra, Jiří Kolder) a szovjetekhez az ún. *behívólevelet* is, természetesen titokban (Kořinek 2006, 82–83).

K. I. Provalov vezérezredes, a Magyarországon állomásozó szovjet Déli Hadseregcsoporthoz parancsnokként már 1968. április 8-án megkapta Grecko marsall, a Szovjetunió honvédelmi miniszterének iránymutatásait a Déli Hadseregcsoporthoz Csehszlovákia megszállásában végrehajtandó feladataira vonatkozóan (Jagadics 2018, 19). A parancs értelmében egy magyar hadosztálynak kellett részt venni a hadműveletben. A választás a Magyar Néphadsereg egyik legjobban felszerelt alakulatára esett, mégpedig a zalaegerszegi 8. gépkocsizó lövészadosztályra, amit később kiegészítettek a Nógrád megyebéli rétsági 31. harckocsiszerezzel is (Horváth 2001, 232). A kijelölt egységeket Zala megyéből nagy precizitással átcsoportosították Nógrád megyei várakozási körleteikbe, ahonnan kiindulva 1968. augusztus 22-án 24:00-kor három ponton lépték át a csehszlovák–magyar államhatárt (konkrétan a Balassagyarmat–Tótygyarmat, a Parassapuszta–Ipolyság és a Letkés–Ipolyszalka átkelőkön), hogy a Magyar Néphadsereg fennállása során egyetlen „éles bevetésének” résztvevőivé váljanak.

3. A prágai tavasz és a Nagykürtösi járás

3.1. Az új járás gazdasági mutatói

Az 1960. július 1-jén életbe lépő csehszlovák közigazgatási reform alapján, melyet a csehszlovák Nemzetgyűlés 1960. április 9-én mint 36/1960. sz. törvényt fogadott el, Szlovákiát a közigazgatás szempontjából három kerületre osztották fel, és a járások számát is kilencvenhétől mindössze harmincháromra csökkentették (Popély 2006, 236). A megszüntetett (köztük sok magyarlakta) járások közt a Kékkői is szerepelt, amelynek területét javarészt a Losonci járásba olvasztották be, jelentősen növelve annak területi kiterjedését, és amelyhez így több mint százötven település tartozott. A területi átszervezést gazdasági szempontokkal indokolták: a megnövelt területű járás szervezői iparfejlesztést, általános gazdasági fellendülést ígértek. Ugyanakkor e közigazgatási reform eredményeképpen a gazdasági és kulturális élet mindinkább visszaesett, hiszen a főbb befektetéseket továbbra is Losonc városa és környéke szívtá fel.²

² *Új Szó*, 1968. augusztus 4. 7.

A térség e kedvezőtlen közigazgatási beosztása nyolc év után változott meg ismét, mikor is a csehszlovák kormány – a közép- és a kelet-szlovákiai kerületi nemzeti bizottságok javaslatára³ – 1968. február 28-án kiadta a 36/1968. sz. rendeletét négy új járás létrehozásáról. Így a Varannói, Vízközi és Ólublói járasok mellett negyedikként megalakult 1968. július 1-jén a Nagykürtösi is (Popély 2006, 269). Ez utóbbi a besztercebányai székhelyű Közép-szlovákiai Kerület tizenharmadik járása lett. Az új járáshoz visszacsatolták az egykori Kékkői járás szinte mindegyik községét, sőt – regionális és történelmi okokra hivatkozva – további nyolc községet is hozzácsatoltak a tőle északra található Zólyomi járásból. Az új járás így 873,5 km² kiterjedésű területtel rendelkezett, területén összesen 74 községben 47 ezer lakos élt: kétharmaduk szlovák, míg egyharmaduk magyar nemzetiségű volt, s közülük 13 600 személy volt gazdaságilag aktív.⁴

A térség állami iparosítása a hatvanas évek elején kezdődött meg, de Nagykürtös és térsége – Losonc előbb említett erősebb „szívöerejének” köszönhetően – szinte teljes egészében kimaradt a folyamatból, hiszen az új közigazgatási egység megalakulásakor az összlakosság mindössze 4,8%-a, azaz 2270 ember dolgozott az iparban, míg e szférában az állami átlag 17,8% volt. Mindenesetre a járás egyöntetű mezőgazdasági jellege megmutatkozott az ott foglalkoztatott munkaerő nagyságában is: körülbelül 8360 személy dolgozott abban a szektorban, s itt hajtották végre a legtöbb modernizációt is. Végül a szolgáltatói szektor 2970 főnyi munkaerőt tudott foglalkoztatni.⁵

E kevésbé kedvező körülmények következtében sok környékbéli a szomszédos járasokban dolgozott, mint amilyen a Losonci járás is volt. Volt ugyan a járásnak egy saját péksége, egy, körülbelül háromszáz női alkalmazottnak munkát adó konfekciós üzeme, valamint említésre méltó még a zsélyi Kovohron üzem. Megemlítendő a járás barnaszénbányája (a Baňa Dolina), amely akkor 1700 embert foglalkoztatott, de az nem tudott mindenkinek munkát adni, valamint hiányzott a megfelelő infrastruktúra: a járásban nem volt egyáltalán vasút.⁶ Ez több problémát is magában hordozott. Egyfelől vasút híján nem érkeztek ipari befektetések a környékre, másrészt a már meglévő, mindössze nyolc kilométeres vasúti szakaszt sem látták központilag érdemesnek a további kiépítésre, hiszen – nem lévén ipari üzem – feleslegesnek ítélték. Ugyan a mezőgazdasági munkák idényszerűen sok embernek munkát adtak, de azok sem bizonyultak tartós megoldásnak.⁷

3.2. A járási szervek tevékenysége a katonai megszállásig

Az új járás valamennyi szervének (pl. járási nemzeti bizottság, a kommunista párt járási bizottsága, stb.) a „legelejáról” kellett kezdeni a munkát, lényegében nekik kellett megszervezni az új közigazgatási egység infrastruktúráját. Már 1968 februárjában a Nagykürtösi Városi Nemzeti Bizottság plenáris ülésén megtárgyalták az egyes járási szervek elhelyezését: a megbeszélésen arra a döntésre jutottak, hogy

3 *Új Szó*, 1968. március 1. 2.

4 *Smer*, 1968. április 18. 3.

5 *Smer*, 1968. április 18. 3.

6 *Smer*, 1968. április 18. 3.

7 *Smer*, 1968. április 18. 3.

hatvanhárom helyiséget biztosítanak a városban az új járás adminisztratív szerveinek részére.⁸

Bár közigazgatási szempontból 1968. július 1-ig még a Losonci járáshoz tartozott, már március 16-án megkezdődött Szlovákia Kommunista Pártja Járási Bizottságának kétnapos alakuló közgyűlése, amelyen 172 delegált vett részt.⁹ Az értekezleten Csehszlovákia Kommunista Pártja (CSKP) Központi Bizottságát Ondrej Klokoč és Dénes Ferenc (aki egyben az *Új Szó* főszerkesztője is volt) képviselte. A gyűlés a CSKP megújulásának szellemében zajlott, ugyanis az egyes beszámolókat, felszólalásokat heves taps szakította félbe: a résztvevők teljes nyíltsággal beszéltek az őket is érintő problémákról, többek közt Szlovákia Kommunista Pártja (SZLKP) Losonci Járási Bizottsága vezetése is éles kritikát kapott a Nagykürtösi járásbéli állapotokért. Támogatásukat fejezték ki a CSKP KB januári plénumán kijelölt „új iránytnak”, s Zoltán Paľkot választották a járási bizottság vezető titkárává.¹⁰ A résztvevők szerint a demokratizálási folyamat egyúttal iparosítást is jelentene a Nagykürtösi járásban.¹¹ Egyúttal szerették volna elérni, hogy a járást a kevésbé fejlett területek közé sorolják be, ami megkönnyítené annak ipari fejlesztését.

A többi járási szerv azonban jóval később alakult meg. Zsélyi Nagy Lajos *A Hét* tudósítójaként például 1968 júniusában járt Nagykürtösön. Az új Járási Nemzeti Bizottságot kereste, de a már korábban megalakult járási pártszervezet vezető titkára a tudtára adta, hogy az csak a választások után fog a városba költözni.¹² Június 29-én a SZLKP JB rendkívüli gyűlésén a demokratizálási folyamat aktuális eredményeiről folytattak megbeszélést, majd sok résztvevő felszólt, hogy a járási pártszervezeten kívül nincs más járási szerv Nagykürtösön, egyúttal sürgették azok megalakulását, hiszen így a járási akcióprogramot sem lehetett elfogadni. Végül támogatásukról biztosították a CSKP KB politikáját, majd elítélték a *2000 szó* című publikációt.¹³

A Nagykürtösi Járási Nemzeti Bizottság végül július 31-én tartotta meg alakuló közgyűlését, ahol egyhangúlag megválasztották a szervezet tanácsát, annak elnökét Ján Jarabka személyében, valamint az egyes albizottságok elnökeit is. A gyűlés végén annak eredményeiről értesítést küldtek a felettes szerveknek, melyben a CSKP KB reformprogramja melletti kiállásukat hangsúlyozták.¹⁴

3.3. A járás katonai megszállása

A Nagykürtösi járásnak csupán egy jelentősebb határátkelőhelye van Magyarországgal: a csaknem százöt méter hosszú Ipoly-híd csehszlovák oldalról Tötgyaromat községet köti össze a magyarországi Balassagyarmat városával. Ez a turizmus szempontjából is egy igen frekvenciált határátkelő volt, hiszen 1968 nyári hónapjai-

8 *Új Szó*, 1968. február 10. 2.

9 *Smer*, 1968. március 17. 1.

10 *Smer*, 1968. március 18. 1.

11 *Új Szó*, 1968. március 21. 5.

12 *Vö. A Hét*, 1968. június 2. 6–7.

13 *Uo.* 2.

14 *Smer*, 1968. augusztus 1. 1.

ban is csaknem ezer turista haladt át rajta naponta – ezért pár turisztikai ügynökség irodát is nyitott a határátkelő épületében.

A Duna-hadművelet keretében a balassagyarmati határőrök – mint minden érintett határszakaszon – az akció megkezdése előtt itt is lefegyverezték a csehszlovák határőr-kollégáikat augusztus 20-án 24:00-ig, majd a Magyar Néphadsereg egységei áttörték a határsorompókat és átlépték az államhatárt. Egyedüli ellenállást csupán az ipolyhídvégi határőrs egyik magyar nemzetiségű csendőre tanúsított, aki nem volt hajlandó leadni fegyverét és szökni próbált. Az egyik magyar katona kénytelen volt a fegyverét használni, mire mindkét csehszlovák csendőr megadta magát – az egyik könnyebben megsebesült (Pataky 2008, 95–96). Másnap csaknem 350, többségében lengyel turista személygépkocsija torlódott fel a csehszlovák oldalon a határátkelőnél, s az ellátásuk is problémás volt.¹⁵

Az egységek a kijelölt 1. számú hadműveleti útvonalon (Balassagyarmat – Apát-újfalu – Csáb – Litva – Szénavár – Bozók – Hontnémeti stb.) szeltek át a járás területét, hogy végső célként elérjék és birtokukba vegyék Vágújhelyet és Nagytapolcsányt; tehát Nagykürtöst még nem ezek az egységek vették birtokukba. A járás területén a szovjet és magyar vezetés számított némi csehszlovák katonai ellenállásra: az Oremov Laz megnevezésű csehszlovák katonai gyakorlótér (mai neve Vojenský obvod Lešt) egységei ugyanakkor semmilyen ellenállást sem tanúsítottak (M. Szabó 2019, 190–191). A hadműveleti útvonal mentén található községek lakosai – legalábbis Csábon – augusztus 21-ének hajnalán a vonuló magyar tankok keltette zajra riadtak fel. A helyiek másnap reggel már katonákat szállító teherautókat láttak keresztülmenni a községen. Pár falubéli ingetett is a katonáknak, akik szintén intéssel viszonyozták a „köszöntést”.¹⁶ Ugyanitt a tankok vonulása következtében jelentős anyagi kár keletkezett: több falubéli birtok kerítését megrongálták, továbbá a helyi hangosbemondó-rendszerben is kár keletkezett.¹⁷

A Parassapuszta–Ipolyság-határátkelőnél kezdődő 2. számú hadműveleti útvonalon az előrenyomuló magyar egységek elsőrendű feladata Léva városának két hadosztálllyal történő gyors elfoglalása volt. Időközben viszont a menetoszlopról Felsőszemerédnél a 31. hk. ezred 1. hk. zászlóalja Hábel Péter és Pense István vezetésével jobbra levált az ezred fő erőtől, majd innét önálló menettel a Palást–Csáb–Alsópalojta útvonalon érte el és szállta meg Nagykürtöst (Homor 2010, 93). A járási székhelyre augusztus 21-én, délután 14:00-kor érkeztek meg és 16:00-ra befejezték annak megszállását. Már a megérkezésükkor több, az úttest aszfaltburkolatára festett nagyméretű felirat várta őket: „Gyarmat 13 km”, illetve „Okupanti domov!” (Végh 2008, 36–37).

A járás és a város vezetői tiltakoztak bár, de hajlandók voltak az együttműködésre: ennek köszönhetően még aznap este 22:00-kor a Magyar Néphadsereg egységei bevonták az operatív ellenőrző csoportjaikat a városi vasútállomásra, a Járási Nemzeti Bizottság székházából, valamint a helyi pártbizottság épületéből (Csík 2018, 56–57). A JNB épületében ugyanakkor két helyiséget lefoglaltak ma-

¹⁵ ŠABB–PVK, f. OV KSS VK, ZPr 1968, Zápisnica zo zasadnutia Predsedníctva OV KSS vo VK, 21.–23. august 1968, 3.

¹⁶ Interjú Miskei Margit csábi lakossal, 2020. december 1.

¹⁷ ŠABB–PVK, f. Spisy 1968, č. 227/1968, Rada MNV v Čebovciach: Nahlásenie škôd, ktoré spravili vojaci Varšavskej zmluvy, 3. september 1968.

guknak, továbbá a helyi posta épületét is megszállva tartották.¹⁸ A városi nemzeti bizottság épületében is szerettek volna helyiségeket „bérelni”, de a szerv a kérésüket egyhangúlag visszautasította.¹⁹ Rögtön a megszállás napján kisebb tömeg verődött össze város evangélikus templomának közelében, s szidalmazta a város melletti dombon „sátrat verő” katonákat. Azon lakosok, akik tudtak magyarul, szoba elegendtek a katonákkal, akik azt próbálták nekik megmagyarázni, hogy miért jöttek (Aláč 2020, 59). Az egyik tiszt a helyi alapiskola igazgatóhelyettesét kérte meg az elszállásolásuk megoldására: az egyik, még épülőfélben lévő alapiskola szemügre vétele után – mivel annak valamennyi osztálytermében csupán betonlap volt – inkább maradtak a város határában elterülő domboldalon felépített sáttáborukban. A biztonság kedvéért, egyúttal figyelmeztetésül, a katonák a tankok lövegeit a város felé irányították.²⁰

A következő nap, augusztus 22-e a vidék megszállásának a jegyében telt: körzetparancsnokságokat küldtek ki a járás jelentősebb településeire, mint amilyenek Csáb és Szénavár községek is voltak. A lakosság valamennyi helyen ellenkezve fogadta őket, de incidensre sehol sem került sor, a helyzet a járás valamennyi községében mindvégig nyugodt maradt.

3.4. A járás a katonai megszállás ideje alatt

A SZLKP Járási Bizottságának elnöksége a megszállás első napjától egészen augusztus 23-ig folyamatosan ülésezett, s 22-én tiltakozó jegyzéket küldött szét a megszállásban részt vevő országok nagykövetségei számára. A gyűlésen szó esett arról, hogy a lakosság nagy számban vásárolta fel az alapvető élelmiszereket, valamint problémaként hozták fel a helyi szénbányából kitermelt barnaszén szállításának megszűnését is, ugyanis a szállításra szolgáló vasúti pálya a Magyar Népköztársaság területén át haladt Losonc felé, amely határt a magyar fél lezárta.²¹ A résztvevők továbbá megegyeztek egyes feladataikban: létrehoztak egy sajtó-, illetve tájékoztató központot a lakosság információval való ellátásának megsegítésére, egy másik csoport a bánya ügyeivel foglalkozott, míg a harmadik operatív csoport a járás lakosságának élelmiszerral, üzemanyaggal stb. történő ellátását ellenőrizte.²²

Augusztus 23-án a JNB tanácsa a járás összes helyi nemzeti bizottságát arra utasította, hogy a lakosokat a helyi hangosbemondón keresztül egyfajta tiltakozó petíció aláírására szólítsák fel, amely elítéli az ország katonai megszállását.²³ További utasításként gyászlobogó felvonására kötelezték a községeket. Szintén tiltakozó jegyzéket intéztek valamennyi, a megszállásban részt vevő ország nagykövetségéhez.

18 ŠABB–PVK, f. OV KSS VK, ZPr 1968, Zápisnica zo zasadnutia Predsedníctva OV KSS vo VK, 2. september 1968, 8.

19 ŠABB–PVK, f. MNV VK, ZP 1968, Zápisnica 4. mimoriadnej schôdzky pléna MNV vo VK, 24. august 1968. 3.

20 ŠABB–PVK, f. MNV VK, ZP 1968, Zápisnica zo zasadnutia mimoriadnej rady MNV vo VK, 24. august 1968. 2.

21 ŠABB–PVK, f. OV KSS VK, ZPr 1968, Zápisnica zo zasadnutia Predsedníctva OV KSS vo VK, 21.–23. august 1968, 2.

22 ŠABB–PVK, f. OV KSS VK, ZPr 1968, Zápisnica zo zasadnutia Predsedníctva OV KSS vo VK, 21.–23. august 1968, 4–5.

23 ŠABB–PVK, f. Spisy 1968, č. 140/1968

A SZLKP Járási Bizottsága elnökségének augusztus 24-i ülése alkalmával vitaták meg az CSKP rendkívüli XIV. kongresszusának határozatait, amellyel az elnökség teljes egészében egyetértett, majd jóváhagyták a kongresszus nyilatkozatának sokszorosítását, hogy az továbbítvá legyen valamennyi járási alapszervezethez.²⁴ Ismételten napirendre kerültek a gázolaj hiányára utaló jelek: az eladását korlátozták, valamint felszólították a mezőgazdasági szövetkezeteket, hogy csakis az aratásnál vegyék igénybe a gázolajat. Akadt olyan szövetkezet is, amelyik augusztus 21-től kezdve öt napon át csupán három-öthordónyi gázolajat kapott, így kénytelenek voltak lemondani a szalmagyűjtésről, és a tarlólánhátás is szünetelt.²⁵

Ugyanezen a napon Nagykürtösön a JNB szervezésében egy tömegtüntetésre került sor nagyjából 2000–2500 fő részvételével. Sok ember nagyméretű transzparenst tartott a kezében, amellyel kifejezte, hogy a dubčeki irányvonalat támogatja, a magyar katonákat pedig felszólították, hogy hagyják el a város területét.²⁶ Szintén aznap, augusztus 24-én a városi hangosbemondón keresztül Zoltán Pal'ko ismételten nyugalomra intette a város lakóit, valamint magyar nyelven szólította fel a Magyar Néphadsereg alakulatait a távozásra. Sok nagykürtösi lakos egyébként sérelmezte, hogy a párt helyi vezetője egyáltalán magyarul is felszólalt.²⁷

Mindeközben a városban állomásozó 31/1. hk. század átcsoportosítást hajtott végre. Augusztus 25-én a szovjet Déli Hadseregcsoport parancsnoka módosította a 8. gl. hadosztály feladatát, miszerint az általuk megszállva tartott terület tovább bővül: létrejött egy újabb helyőrség Nagyszombat központtal, míg a nagykürtösi helyőrséget bevonták és megszüntették (M. Szabó 2019, 141). A Nagykürtösön állomásozó század ideiglenesen a járásbéli Csáb község kataszteri területének északi részén található bükkfaerdőben telepedett le, majd onnan továbbhaladva Lévára menetelt az egységéhez, hogy ott átvegye a katonai laktanya keleti oldalának ellenőrzését a 31/3. hk. századtól, mert azt a Nyitrai járásbéli Nagylapás községbe telepítették át (Csik 2018, 57–59).

Ezen átcsoportosítások nem jelentették azonban azt, hogy Nagykürtösről végleg kivonultak volna a megszálló egységek. Ellenőrzéseket továbbra is tartottak immár Léváról irányítva, sőt szeptember elején a városba vezényelték a 3. gl. zászlóalj (M. Szabó 2019, 226). Az egység katonái ismételten a város szélén található domboldalon telepedtek le, majd az alváshoz szalmát kértek a helyi, közelben tartózkodó gazdáktól. Ők – a katonák visszaemlékezései szerint – csúnyán elzavarták őket, majd végül egy idős helybéli segített nekik. A kezdeti feszültség után a közhangulat fokozatosan javult, a tábori konyhában gyakori vendégek voltak a helybéli gyerekek. Az egységet két hét múlva visszarendelték Lévára, ahol szintén a katonai laktanya őrzésében vettek részt a továbbiakban (Végh 2008, 36).

A helyi bányában a termelés csak pár napig haladt lassú ütemben, de már augusztus 26-ra napi négyszáz tonna barnaszén hoztak a felszínre. Augusztus 31-

24 ŠABB–PVK, f. OV KSS VK, ZPr 1968, Zápisnica zo zasadnutia Predsedníctva OV KSS vo VK, 24. august 1968, 2–3.

25 Új Szó, 1968. szeptember 5. 2.

26 ŠABB–PVK, f. ONV VK, ZP 1968, Správa o súčasnej politickej, hospodárskej a zásobovacej situácie v okrese. Príloha zápisnice z mimoriadneho plenárneho zasadnutia ONV vo VK, 27. august 1968. 3.

27 ŠABB–PVK, f. MNV VK, ZP 1968, Zápisnica zo zasadnutia mimoriadnej rady MNV vo VK, 24. august 1968. 2.

én tartották a „Dubček-műszakot”, melynek keretében csaknem kétezer tonnát termeltek ki, azóta rendszeresen teljesítették a terveket.²⁸ Mivel ipari üzem más nemigen akadt a városban és a járásban, ezért nagy ipari veszteségekről nem lehetett beszélni. A város és a járás vezetői is megértették, hogy a kialakult helyzetből az egyetlen kiút az élet normalizálása – ezt már a SZLKP JB augusztus 27-i plenáris ülésén is helyeselték.²⁹

Szintén augusztus 27-én a járási Csemadok nyilatkozatot tett közzé a járás magyar nemzetiségű lakosai nevében, melyben elítélte a megszállást.³⁰ Hangsúlyozták, hogy kiállnak Csehszlovákia Kommunista Pártjának Akcióprogramja mellett, és azt a csehekkel és a szlovákokkal együtt fogják megvalósítani, azon népekkel, akikkel már ezer éve együtt élnek. A Varsói Szerződés csapatait pedig felszólították, hogy egységeiket mielőbb vonják ki Csehszlovákia területéről. (Egyébként a járási szervezet megalakulását a Csemadok Központi Bizottsága csak október 20-án hagyta jóvá.³¹)

A JNB ismét csak augusztus 27-én tartotta rendkívüli plenáris ülését, amelyen valamennyi járásbéli község delegáltja is jelen volt. Az ülésen az egyes községi képviselők beszámoltak az elmúlt hét eseményeiről, és sürgették a normalizációt. Szinte minden faluban végig nyugodt maradt a helyzet, semmilyen komolyabb incidensre nem került sor. Inám községben például a lakosság a Budapestről sugározott rádió adását hallgatta, amelyből megállapították, hogy hamis információkat terjesztettek Csehszlovákiával kapcsolatban. Az ipolynyéki Helyi Nemzeti Bizottsági elnök szerint az országban élő népek elkötelezettebbek lettek, mint valaha.³²

A járásbéli konszolidáció és normalizáció elindítója a SZLKP JB augusztus 30-i plenáris ülése volt, amelyen az egybegyűltek bizalmat szavaztak a SZLKP augusztus 26–28-i rendkívüli kongresszusán első titkárrá választott Gustáv Husáknak³³ (ez a kongresszus pedig egyben érvénytelenítette a CSKP XIV. kongresszusának határozatait). Ezzel párhuzamosan a lakosság körében olyan információk kezdtek elterjedni, hogy „Dubček és Smrkovský elvtársak már nem sokáig fognak megmaradni saját funkciójukban” (Sikora 2018, 448).

3.5. A járás a katonai egységek kivonásának idején

Szeptember első felében került sor Nagykürtösön a SZLKP járási pártaktivájára, ahol az egybegyűlt párttagok a csehszlovákiai politikai helyzetet tárgyalták meg. Egyetértettek abban, hogy számukra a moszkvai jegyzőkönyvekbe foglaltak teljesítése a legfontosabb, mert csak így normalizálhatják az országot.³⁴ A járás ak-

28 *Új Szó*, 1968. szeptember 5. 2.

29 ŠABB–PVK, f. OV KSS VK, ZP 1968, Zápisnica zo zasadnutia pléna OV KSS vo VK, dňa 27. augusta 1968, 4.

30 ŠABB–PVK, f. Spisy 1968, A CSEMADOK Nagykürtösi Járási Elnöksége Nyilatkozata.

31 *A Hét*, 1968. október 27. 2.

32 ŠABB–PVK, f. ONV VK, ZP 1968, Zápisnica z mimoriadneho plenárneho zasadnutia ONV vo VK, 27. august 1968. 3.

33 ŠABB–PVK, f. OV KSS VK, ZP 1968, Zápisnica zo zasadnutia pléna OV KSS vo VK, dňa 30. augusta 1968, 27.

34 *Új Szó*, 1968. szeptember 8. 4.

cióprogramját a megszállás miatt nem tudták időben elfogadni, így azt későbbre halasztották.

Mindeközben egy kisebb kellemetlenségre is sor került: a Pozsonyban kiadott *Pravda* című központi szlovák pártlap szeptember 7-i számában egy, a rétsági katonákat lejárató cikk látott napvilágot, ami miatt a rétsági ezred politikai biztosa a nagykürtösi vezetőket szeptember 12-re Lévára rendelte be. A politikai biztos tiltakozott a cikk miatt, amit a nagykürtösi vezetőség tudomásul vett (Solymosi 2018, 72).

Az idő előrehaladtával a járási szerveknek ismételtlen a járás rossz gazdasági mutatóinak feljavításával kellett foglalkozniuk. Szeptember 13-án a járási pártszerv plenáris ülésén egy nagyjából kétezer személyt foglalkoztató ipari üzem létrehozását indítványozták.³⁵ A gyűlésen fogadták el a járás akcióprogramját is, melynek egyik legfőbb célkitűzése a járás központi szervek általi fejletlenné nyilvánítása lett, amely a megvalósulandó beruházásoknak ötven százalékos kedvezményt jelentene.³⁶ Ezzel a problémával a Közép-szlovákiai Kerületi Nemzeti Bizottság is csakhamar elkezdett foglalkozni, amely a Szlovák Nemzeti Tanács elnöksége elé terjesztette az ügyet.³⁷

Az október 3-i csehszlovák–szovjet tárgyalások eredményeképpen a szovjet Déli Hadseregcsoporthoz első ütemben tervezte kivonni a 8. gl. hadosztályt, ugyanakkor a legutolsó magyar csapatok október 31-én hagyták el Csehszlovákia területét – ők voltak a Nagykürtöst is megszálló rétságiak (Pataky 2008, 148–149). Mielőtt ez megtörtént volna, október 22-én délután a hadosztály politikai biztosa, valamint a 31/1. hk. század parancsnoka, Hábel Péter búcsúlátogatást tettek a járás párt- és állami vezetőinél. A találkozó jó, baráti légkörben folyt le, ráadásul a küldöttséget meg is vendégelték, melynek során a csehszlovákiai helyzetről nyílt eszmecsere folytattak (Solymosi 2018, 99). Látni lehetett, hogy az idő előrehaladtával a lakosság és a megszálló katonaság közötti feszültség ugyan csökkent, de végleg nem szűnt meg. Ugyan durva beavatkozásnak tartották a Varsói Szerződés Csehszlovákia elleni katonai intervencióját, belátták, hogy a nyugalom és a higgadt magatartás az egyedüli „járható út” a helyzet normalizálásához, s végső soron a megszálló erők kivonásához. A csapatok kivonása végül a tervezetteknek megfelelően, október 31-én valósult meg Léváról (Pataky 2008, 149).

Míg a magyar csapatok távoztak az ország területéről, addig a szovjet egységek egészen a rendszerváltásig maradtak, sőt Nagykürtös közvetlen közelében (ámbar a Zólyomi járásban) is volt pár alakulat. Az Oremov Laz nevezetű katonai körzetben, ahol egy kisebb szovjet lakónegyed is felépült, a szovjet 30. harckocsiezred és a szovjet 144. légelhárító ezred lett elhelyezve, míg a Riečkyn a 20. felderítő zászlóalj, a 75. harckocsizászlóalj és a 901. légelhárító zászlóalj voltak megtalálhatók (Alác 2020, 63). Az itt állomásoztatott katonák nem egyszer mezőgazdasági munkásokként segítettek a környező, főleg a Nagykürtösi járáshoz tartozó falvak földműves szövetkezeteinek, mint például Száraznyírjes, Nagylám, Dacsólám, Érujfalu (Alác 2020, 124). A nagykürtösi lakótelepek építéséből is sokszor kivették a részü-

³⁵ *Smer*, 1968. szeptember 14. 2.

³⁶ *Új Szó*, 1968. október 3. 5.

³⁷ *Új Szó*, 1968. október 10. 5.

ket. Hamarosan elkezdtek a LIAZ gépkocsigyártó üzem építését, valamint felépült a nagyzellői – a földgázvezetékben lévő nyomást szabályozó – kompresszorállomás is, továbbá befektetések érkeztek a helyi szőlőtermesztésbe (Paule 1975, 11).

A járás lakossága fokozatosan hozzászokott a közelben állomásoztatott szovjet katonák jelenlétéhez, ami azt is eredményezte, hogy már 1968 őszén az Oremov Laz-i katonákból összeállt futballcsapat barátságos mérkőzéseket játszott a járásbéli Erdőmeg, Szklabonya és Zsély községek csapataival (Aláč 2020, 60).

Összefoglalás

Csehszlovákiában a prágai tavasznak nevezett időszak lényegében egy reformkísérlet volt az „emberarcú szocializmus” kialakítására. Alexander Dubček reformjai komoly támogatást hoztak a személyének és a pártnak, egy idő után azonban a tömegek szemmel látható módon gyorsítani akarták a folyamatot. Ez viszont aggasztó volt a többi „szocialista testvérpárt” vezetőjének. A változások gyors leállítására és megakadályozására céljából a Varsói Szerződés öt tagállama – köztük Magyarország is – az 1968. augusztus 20-ról 21-re virradó éjszaka során megszállta Csehszlovákiát, az állami- és pártvezetőket pedig a szovjetek Moszkvába hurcolták, ahol az általuk létrehozott rendszer lebontását fogadtatták el velük.

A Nagykürtösi járás épp 1968 szabadabb politikai légkörében alakult meg, részben a Losonci járás nyugatabbra fekvő területeiből. Azért (is) hozták létre, hogy azt központilag egy kevésbé fejlett régió minősítsék le, mivel így nagyobb eséllyel érkezhettek volna ipari befektetések az amúgy is rossz gazdasági mutatókkal rendelkező járásba. A járási szervek közül elsőnek Szlovákia Kommunista Pártja Járási Bizottsága alakult meg, amely már márciusi alakuló közgyűlésén a reformok mellett foglalt állást. Viszonylag későn, csak július végén alakult meg a Nagykürtösi Járási Nemzeti Bizottság, amely szintén támogatásáról biztosította az állami vezetést. Több fontos feladat is várta az éppen csak megalakult járási szerveket: az ország egyik legújabb közigazgatási egységének kellett valamennyi infrastruktúráját megszervezni, kiépíteni. E teendőiket azonban félbeszakította a Csehszlovákia ellen indított 1968. augusztus 21-i katonai intervenció.

A prágai tavasz végétét megpecsételő Duna-hadművelet keretében a Nagykürtösi járás területét főleg a Magyar Néphadsereg zalaegerszegi 8. gépkocsizó lövészadosztálya alá rendelt rétsági 31. harckocsiezred szállta meg. A „rétságiak” feladata az volt, hogy Nagykürtös központtal egy helyőrséget hozzanak létre. Ezt a feladatukat sikerrel véghez is vitték, bár a nagykürtösi helyőrség alig négy nap után, augusztus 25-én megszűnt, s területét hozzácsatolták a lévai helyőrséghez. Innét kezdve az egyes őrzőjáratokat már kizárólag a stratégiai szempontból is fontosabb Léváról irányították egészen a megszállás végéig.

A megszállás ténye az itt élő szlovák és magyar lakosságot sokként érte: az első napokban Nagykürtösön a megszálló csapatok elleni tüntetésekre került sor több ezer fő részvételével. A katonák által osztogatott propagandisztikus röplapokat nyilvánosan tépték szét vagy égették el. Az üzemekben, valamint több községben a megszállást elítélő tiltakozó petíciók aláírására nyílt lehetőség. A kezdeti feszült-

ség az idő múlásával fokozatosan enyhült, a sztrájkok egyre ritkábbak lettek, a termelésben tapasztalható ideiglenes csökkenést pedig az ún. Dubček-műszakra keresztelt túlórázásokkal kompenzálták. A járás hivatalos szervei a megszállás ideje alatt végig a nyugalom megőrzésére, a megszállók ignorálására szólították fel a lakosságot. Együttműködni a Magyar Néphadsereggel csakis a rend és a közbiztonság fenntartása érdekében voltak hajlandók. Ez az együttműködés – mondhatni – eredményes volt, hiszen komolyabb, illetve halálos kimenetelű incidensre sehol sem került sor a helyőrség területén.

Az ország katonai megszállása egészen 1991-ig tartott, de a magyar csapatokat már 1968 októberében, az ún. első lépcsőben kivonták az országból: utolsónak épp a lévai helyőrséget „fenntartó” rétsági 31. harcckocsiezred hagyta el Csehszlovákiát (október 31.). Mielőtt kivonultak volna, az ezred vezetői Nagykürtösön is búcsúlatogatást tettek a járási elöljáróknál. A búcsúzás viszont már szívélyes „elvtársi” légkörben zajlott, ami lényegében a fokozatosan létrejövő konzolidációnak tudható be.

A prágai tavasz eltiprásának Nagykürtösi járásbeli „lefolysa” lényegében alig mutatott eltérést az ország más pontjain tapasztalható jelenségektől: a kezdeti felfordulást mindenhol fokozatosan felváltotta a lakosság kényszerű „beletörődése” az új helyzetbe. Az egyetlen apró, de mégis jelentős különbség viszont az volt, hogy – többek közt – e járásba nem a szovjet, hanem magyar katonai erők érkeztek, 1938 után immár másodízben. Igaz, 1968-ban egy merőben más ideológiai alapon álló hadsereg lépte át az államhatárt, és a helybéliek – még a magyarok – sem fogadták őket „virágosóval” és ácsolt diadalkapukkal.

Források és irodalom

Levéltári források

Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Veľký Krtíš (ŠABB–PVK)

fond Mestský národný výbor, zápisnice Pléna 1968 (f. MNV VK, ZP 1968)

fond Mestský národný výbor, zápisnice Rady 1968 (f. MNV VK, ZR 1968)

fond Okresný národný výbor vo Veľkom Krtíši, zápisnice Pléna 1968 (f. ONV VK, ZP 1968)

fond Okresný národný výbor vo Veľkom Krtíši, zápisnice Rady 1968 (f. ONV VK, ZR 1968)

fond Okresný výbor Komunistickej strany Slovenska vo Veľkom Krtíši, zápisnice Pléna 1968 (f. OV KSS VK, ZP 1968)

fond Okresný výbor Komunistickej strany Slovenska vo Veľkom Krtíši, zápisnice Predsedníctva 1968 (f. OV KSS VK, ZPr 1968)

fond Spisy 1968 (f. Spisy 1968)

Publikált források

Csik Ádám Lajos (2018): *Az 1968-as csehszlovákiai bevonulás a 31. harcokoszred összefoglaló jelentése alapján*. Szeged: JATEpress.

Solymosi József szerk. (2018): *„Zala” 1968. A Magyar Néphadsereg 8. gépkocsizó lövészadosztály hadműveleti naplója Csehszlovákia megszállásának időszakából*. Budapest: HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum.

Szóbeli források

Interjú Miskei Margit csábi lakossal, 2020. december 1. A beszélgetés digitalizált változata a szerző tulajdonában.

Korabeli sajtó

A Hét, 1968.

Smer, 1968.

Új Szó, 1968.

Szakirodalom

Aláč, Ján (2020): *Sovietski vojaci na juhu stredného Slovenska 1968–1991*. Novohradský historický spolok.

Benický, Karol (1977): *Okres Veľký Krtíš*. Martin: Vydavateľstvo Osveta.

Békés Csaba (2008): Kádár János és a Prágai Tavasz. *Beszélő* 13/7, 15–36.

Békés Csaba (2008): Kádár János és az 1968-as csehszlovákiai válság. In: *Évkönyv 2008. Közlemények a Kádárizmushoz*. Szerk. Germuska Pál – Rainer M. János. Budapest: 1956-os Intézet, 190–228.

Bencsik Péter (2016): *Csehszlovákia története dokumentumokban*. Budapest: Napvilág Kiadó.

Berend T. Iván (1999): *Terelőúton. Szocialista modernizációs kísérlet Közép- és Kelet-Európában 1944–1990*. Budapest: Vince Kiadó.

Boros Ferenc (2003): 1968 és a kádári politika. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 5/1, 79–97.

Homor György (2010): *Hívatlan vendégként északi szomszédainknál. 1968*. Pápa: Jókai Mór Városi Könyvtár.

Horváth Attila (2001): A Csehszlovákia 1968-as megszállásában résztvevő Magyar Katonai Kontingens utánszállítási tapasztalatai. *Katonai Logisztika* 9/3, 228–238.

Jagadics Péter (2018): *1968. Egy elfelejtett hadjárat. A zalaegerszegi 8. gépkocsizó lövészadosztály és a katonai elhárítás részvétele Csehszlovákia megszállásában*. Gencsapáti: Szülőföld Könyvkiadó.

Kořinec, Otakar (2006): *Pozývaci list 1968*. Bratislava: Albert Marenčin – Vydavateľstvo PT.

Kun Miklós (2008): *A prágai tavasz titkos története*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

M. Szabó Miklós (2019): *A Magyar Néphadsereg és a Varsói Szerződés csapatainak részvétele Csehszlovákia megszállásában*. Budapest: Dialóg Campus.

Mitrovits Miklós (2012): Kádár és Dubček 1968-ban. In: *Kádár János és a 20. századi magyar történelem. Tanulmányok*. Szerk. Földes György – Mitrovits Miklós. Budapest: Napvilág Kiadó, 125–146.

Mitrovits Miklós (2018): Út a katonai intervencióhoz. A prágai tavasz és a magyar pártvezetés. *Világtörténet* 8/3, 415–443.

Pataky Iván (2009): A Magyar Néphadsereg és Dél-Szlovákia lakosságának kapcsolata Csehszlovákia 1968. évi megszállása idején. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 11/2, 109–121.

Pataky Iván (1997): A Magyar Néphadsereg közreműködése Csehszlovákia 1968. évi megszállásában. *Hadtörténelmi Közlemények*, 110/2, 355–387.

Pataky Iván (2008): *A vonakodó szövetséges. A Magyar Néphadsereg közreműködése Csehszlovákia 1968. évi megszállásában*. Budapest: Rastafari BT.

Paule, Ladislav (1975): *Okres Velký Krtíš a okolie*. Martin: Osveta.

Popély Árpád (2006): *A (cseh)szlovákiai magyarság történeti kronológiája 1944–1992*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet.

Sikora, Stanislav (2018): *Szlovákia a prágai tavasz után. Változások a Szlovák Kommunista Pártban és a szlovák társadalomban*, 1968. augusztus – 1969. április. *Világtörténet* 8/3, 445–469.

Vajda Barnabás (2020): *Hidegháború és európai integráció*. Második, módosított szövegű kiadás. Komárom: SJE Tanárképző Kar.

Vajda Barnabás (2017): *A csehszlovákiai ideológiai harc természetéről (1948–1989)*. Komárom: Selye János Egyetem Tanárképző Kara.

Vajda, Barnabás et al. (2016): *Forms of Political and Media Propaganda in Central Europe, Czecho-Slovakia and Hungary (1938–1968)*. Komárom: Selye János Egyetem Tanárképző Kara.

Végh József (2008): Amiről negyven éven át nem beszéltünk. *Honismeret* 36/5, 31–40.

Képmelléklet:

1. sz. kép – A főbb hadműveletek a Nagykürtösi járás területén. Forrás: google.com/maps – a szerző által szerkesztve.

2. sz. kép – A 31/1. hk. e. táborának viszonylagos elhelyezkedése Nagykürtösnél. A város 1968-ban ugyan kisebb területű volt, de a beépített déli határa mindmáig változatlan maradt. Forrás: earth.google.com – a szerző által szerkesztve.

3. sz. kép – Nagykürtösi pillanatkép 1968. augusztus 21-én. A magyar csapatok mindvégig a város déli határában elterülő domboldalon állomásoztak. Forrás: www.velky-krtis.sk (letöltve: 2021. június 5.)

„Alle lebten von Fluchtgedanken“

Gedächtnis und Identität in Herta Müllers *Herztier*

László V. Szabó

„Everyone wished to flee...“

Memory and Identity in Herta Müller's Herztier

Abstract

The paper argues that Herta Müller's novel *Herztier* (1994) can be regarded in a certain intercultural sense as an "erratic block" (term used by Kimmerle also 1994), as the historic period constituting the background of the novel, namely, the Ceaușescu-dictatorship in Romania before 1989, may appear from the perspective of today's reader as strange as an African culture, or that of mediaeval Europe. Müller's novel also proves how different the history and culture of certain European regions can be from one another. Moreover, cultural and mental divergences can prevail and endure also after crossing political borders as experienced by Herta Müller when leaving Romania for Germany in 1987. Finally, the paper discusses questions of cultural memory and space, looking for traces of a poetics of memory (also expressed in the motif of flight) in *Herztier*.

Keywords: identity; erratic block; cultural memory; (inter)cultural space; poetics of memory; political, cultural, and mental borders; topography

Schlüsselwörter: Identität; erratische Blöcke; Kulturgedächtnis; interkultureller Raum; Gedächtnispoetik; politische, kulturelle und mentale Grenzen; Topographie

Subject-Affiliation in New CEEOL: Language and Literature – Studies of Literature – German Literature

DOI: 10.36007/eruedu.2021.3.076-087

I.

Heinz Kimmerle stellte einmal, zwar von der Philosophie Afrikas ausgehend, die Anforderung an den Leser, der sich zu einem interkulturellen Verstehen befugt fühlt, man müsse die Sprache, in der sich „das Ganze der Fremdheit“ zwischen Menschen auftut, erfassen, und immer das Wort finden, mit dem man den anderen erreicht. Beim Versuch eines interkulturellen Verstehens bleiben zwar stets „erratische Blöcke“ erhalten, „die sich jeder Einordnung entziehen“, doch solle man im interkulturellen Diskurs den „dialogische[n] Ansatz“ und die „Methodologie des Hörens“ beibehalten. Als ein adäquates Mittel zu einem interkulturellen Verstehen nennt Kimmerle das „Hören“, das „gelernt sein“ wolle und „Offenheit, Konzentration, Disziplin und eine methodisch geleitete Technik“ erfordere. (Kimmerle 1994, 127) Man übertreibt indessen keineswegs, wenn man behauptet, dass die Intensität des Hörens und der Konzentration nicht nur bei der Begegnung mit den

Texten einer so (anscheinend) fremden Kultur wie die afrikanische notwendig sind, sondern auch beim Lesen von Texten, die zwar in Europa geschrieben wurden, für manche Leser dennoch so fremd anmuten können, als ob sie auf einem unerreichbar fremden Kontinent entstanden wären. Rumänien zur Zeit der Diktatur Ceaușescus war und ist an sich eine fremde Welt, die mangels einer besonderen Offenheit des Lesens ebenso verschlüsselt bleiben kann wie ggf. ein Stück afrikanischer Literatur. Rein geographisch gesehen war Rumänien der siebziger-achtziger Jahre, in dem sich mehrere Romane Herta Müllers abspielen, ein Teil des modernen Europas – was aber seine Gesellschaft, seine Politik, seinen Geist anbelangt, so war es wohl noch dunkler als das schwarze Afrika oder das europäische Mittelalter. Leser, die diese Welt nicht erlebt haben, werden mit Befremdung solche Romane wie *Herztier* (Müller 1994)¹ lesen, schlimmstenfalls könnte ihnen der ganze Roman als ein massiver „erratischer Block“, als ein Schloss ohne Schlüssel vorkommen.

Es ist eine interessante Sache mit den „erratischen Blöcken“, seien sie literarischer, kultureller oder politischer Natur: Man findet sie überall, wo eine Kultur die andere, eine Zeit die andere, eine Politik die andere nicht versteht, wo kulturelle, räumliche, zeitliche, mentale, diskursive Grenzen und Differenzen vorherrschen, wo das oft beschworene ‚Eigene‘ den Blick auf das ‚Andere‘ verdeckt. Man ist beispielsweise im heutigen Europa geneigt, in einem einheitlichen Europa zu denken, von kulturellen Unterschieden abzusehen und kulturelle, wirtschaftliche und sonstige Maßstäbe zu setzen, die in manchen Ecken Europas ziemlich fremd wirken, wenn nicht auf Widerstand stoßen. Geleitet von politischen Kohäsionsdesideraten vergisst man gerne die kulturellen Unterschiede zwischen einzelnen Teilen des Kontinents, die ihrerseits aus unterschiedlichen Traditionen und geschichtlichen Erfahrungen stammen, und man wundert sich, wenn bestimmte Lösungsrezepte nicht überall gleich wirksam sind.

Kulturelle Differenzen hat es in Europa immer gegeben, am meisten wohl zur Zeit der ideologischen Aufteilung Europas, unter der die Völker Südosteuropas Jahrzehnte lang zu leiden hatten. Die Deutschen haben auf eine besondere Weise die Geschichte Europas in der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts erlebt, nicht nur wegen der ideologischen Trennung der BRD von der DDR, sondern auch wegen des Schicksals der Deutschen im Karpatenbecken. Will man etwa dem Rumänien-deutschen Hans Bergel Glauben schenken, so hat Südosteuropa ein besonderes Schicksal im Laufe der Jahrhunderte erlebt, geprägt durch eine ständige Angst vor der Übermacht der Eroberer, aber auch durch den Hass gegen den Nachbarn, dieser erklärlich wohl als eine Kompensation für jene. Das gemeinsame Schicksal hat dennoch die Völker dieser Region vereint und einen Typus des südosteuropäischen Menschen geschaffen, der sich von jenem des Westeuropäers vielleicht bis heute unterscheidet. Zum Schicksal der Völker dieser Region, auch der Karpatendeutschen, gehörte nicht zuletzt die Aussiedlung, die sich in Rumänien in den siebziger-achtziger Jahren beachtlich intensivierte, was schließlich fast zum völligen Schwinden der Rumäniendeutschen führte. Die Aussiedlung, gelegentlich die Flucht (von der eben auch Herta Müllers *Herztier* erzählt) waren zunächst ein Zwang, später ein gefährlicher Wunsch, schließlich ein gewollter Abschied von

¹ Im Weiteren zitiert mit dem Kürzel „H“ im laufenden Text.

einer Region, die ihnen mehr als acht Jahrhunderte lang die Heimat war.

Herta Müller verließ das Rumänien Ceaușescus 1987, zwei Jahre vor einer unvorhersehbaren politischen Wende, die sie aber höchst wahrscheinlich nicht verhindert hätte, selbst nach dem Fall des Diktators Rumänien zu verlassen. Denn, nach der kurzen Euphorie im Dezember 1989, als alle Nationen Rumäniens von Hoffnungen auf eine glückliche Zukunft erfüllt waren, kam die große Ernüchterung. Auch die Rumäniendeutschen mussten ihre Hoffnungen schnell aufgeben, dass das postkommunistische Rumänien ein Land nach ihrem Wunsch werden könnte. Es stellte sich bald heraus, dass das scheinbar demokratisierte Rumänien mit den Fehlern und Sünden seiner Vergangenheit nicht abrechnen konnte, sie sogar fortführte. Folglich nahm ein erneuter Exodus seinen Anfang. „Die Erklärung dafür ist so einfach wie ernüchternd“, bemerkte Hans Bergel in einem Essay, „das gleiche mononationale Staatsverständnis, ja weitgehend auch noch der gleiche nationalistische Assimilationsreflex, die in Rumänien von 1945 bis 1989 die kommunistische Politik als ‚Nationalismus in Rot‘ bestimmten, sind heute ohne die Maske des Marxismus und Kommunismus immer noch entscheidende Triebkräfte.“ (Bergel 1995, 197)

Mit der Aussiedlung ist aber das Problem der Identität und gar der psychischen Integrität nicht gelöst. Man kann das Gedächtnis nicht so einfach hinterlassen wie die Spielzeuge im Dachboden des Elternhauses. Das Trauma der Geschichte lässt sich durch die Überquerung einer politischen Grenze, beim Anblick eines freien Landes und einer verheißungsvollen Zukunft schwer abstreifen. Identität ändert sich nicht über Nacht durch eine Ausreise in ein gelobtes Land. Selbst wenn die Reise innerhalb desselben Sprachraumes erfolgt, kann man der Identitätsfrage nicht entgehen. Den politischen Grenzen gesellen sich Identitäts- und Mentalitätsgrenzen, die kritische und sogar absurde Situationen produzieren können. Symptomatisch ist diesbezüglich Herta Müllers Bericht über die Umstände ihrer Aussiedlung, das Warten auf den Zug in einem kleinen Grenzbahnhof in Rumänien, das böse Spiel der Polizisten, die die Ausreise im letzten Augenblick doch zu verhindern drohen und den Ausreisenden noch den Satz „Nicht vergessen, wir kriegen euch überall“ nachschicken, den mehrere Tage lang andauernden Verhör in den deutschen Behörden. Es findet eine bizarre „Verwandlung“ statt: „Am Vortag in Österreich noch Dissidentin, galt ich jetzt in Nürnberg als Agentin.“ (Müller 2013) Mag sein, dass die Überschreitung einer politischen Grenze mit jener einer Kulturgrenze übereinfällt, dass man durch eine Bewegung im Raum sogar eine zeitliche Grenze überschreitet – insofern das Rumänien Ceaușescus sich auch zeitlich ebenso fern von der BRD befand wie das Mittelalter von der Moderne –, doch sind die Gedächtnisräume anders geartet: Ihre Entstehung ist komplexer, vielfältiger, subjektiver als jene der geopolitischen Räume, ihre inneren Grenzen, wenn es sie überhaupt gibt, sind verschwommen, sind mal leichter, mal aber schmerzhafter zu überqueren. Vereinfacht gesagt: Man kann ein Land verlassen, aber man schleppt seine Erinnerungen mit sich, wie ein schweres Gepäck, das man nie mehr loswerden kann. Herta Müller sagte einmal: „Beschädigungen, das muß man sich eingestehen, sind und bleiben Bindungen – notwendig, ungestüm und gnadenlos.“ (Müller 2011, 36) Die Last des Gedächtnisses schreit nach Ausdruck, der „Phan-

tomschmerz im Erinnern“ (ebda.) will sich artikulieren, sonst droht er, die Seele zu zerreißen. Herta Müller schreibt auch im Namen einer vergessenen Generation, einer vergessenen Zeit, im Namen all derer, deren dumpfe, aber verzweifelte Stimme wegen der Ferne ungehört blieb. Für Viele, die in einer scheußlichen Diktatur unbemerkt verschwunden sind, ist es wohl zu spät. Doch bleibt zumindest der Trost des Gedächtnisses, das schriftliche Denkmal für die Namenlosen, ein spätes Pendant zu den Ungerechtigkeiten der Geschichte.

II.

Herta Müllers Romane sind Zeugnisse eines von der Last der Geschichte und der schmerzvollen Erinnerungen geplagten Gedächtnisses, in denen mehr oder weniger indirekt auch Fragen nach der Identität einer ihrer Herkunft nach rumäniendeutschen Autorin aufkommen lassen. Romane wie *Herztier* realisieren eine Poetik des geschichtlichen Traumas und der Fremdheit, die stellenweise an eine Poetik des Schweigens grenzt. Sie fordern zu interkultureller Verständnisoffenheit und geschichtlichem Einfühlungsvermögen auf. Ihre Mnemotechnik dient, über ihre poetische Funktion hinaus, einer Vergangenheitsbewältigung im Sinne jenes Satzes von Herta Müller: „Dieses Land trieb Hunderttausende ins Exil. Wir sollten uns daran erinnern.“ (ebda.) Geschichte wird im Roman zur Poetik,² zu einer besonderen, verhaltenen Staccato-Sprache, die den Fluss des Erzählens immer wieder unterbricht bzw. die Erinnerungen in verschiedene Richtungen lenkt. Das Narrativ wird grundsätzlich aus einer Kindheits- bzw. Jugendperspektive erzählt, ergänzt noch durch die spätere Perspektive einer Migrantin. Die lose verknüpften Erinnerungsmomente ergeben ein mosaikartiges Erzählen, das ein freies Bewegen auf der chronologischen Achse der Narration erlaubt, indem es den Eindruck der Gleichzeitigkeit des Erzählten erweckt: Die Bruchstücke der Vergangenheit werden gleichsam auf einen weiten „Schirm“ des Gedächtnisses projiziert, der ihren chronologischen Unterschied aufhebt. Vergangenheit wird damit in der Gleichzeitigkeit des Erinnerns gegenwärtig.³

Die Kunst Herta Müllers ließe sich nur schwer als „realistisch“ bezeichnen; sie schöpft zwar ihren Erzählstoff aus der erlebten Geschichte Rumäniens bzw. des Banats⁴ in den siebziger-achtziger Jahren des letzten Jahrhunderts, dazu aus autobiographischen Momenten, doch wird das Objektive des einstigen Geschehens im Gedächtnis subjektiviert, gefärbt, poetisiert. Aber von einer Verschönerung der

2 Geschichtspoetik wäre hier wohl ein adäquater Begriff. Dieser meint, dass ein geschichtlicher Wahrheitskern vermöge der dichterischen Phantasie ergänzt, verfärbt, d.h. poetisiert wird.

3 Der Text des *Herztier*-Romans besteht aus scheinbaren Fragmenten, die einzelne, lose verknüpfte Erinnerungstücke enthalten. Sie zeigen weniger eine chronologische Reihenfolge als eine innere Logik des Erinnerns, die auch zeitlich fernstehende Momente der Vergangenheit nach- oder (gleichsam) nebeneinanderstellt. So folgt beispielsweise auf die Reminiszenz des Kindes, dass ein kleines Mädchen verschluckt, eine Erinnerung an Tereza, die offenbar in einer viel späteren Zeit „jeden Tag zu mir ins Büro“ (H 116) kam.

4 Gemeint ist allerdings jener Teil des Banats, der heute Rumänien angehört, darunter das Komitat Timișoara. Das Banat als „kulturhistorische Transferregion“ umfasst heute Teile von Rumänien, Serbien und Ungarn. Vgl. Höhne (2014).

Vergangenheit bleibt keine Spur; der verhaltene, fast elegische Ton täuscht über das schonungslose Erzählen einer erlebten Wahrheit nicht hinweg. Die transparente Sprache des Romans lebt aus ihrer Intensität. Symbole und Motive verflechten sich zu einer Gedächtnispoetik, die die erzählte Wahrheit nicht tarnt, sondern, ganz im Gegenteil, mit der Intensität und Suggestivität des Ausdrucks zum Vorschein bringt. Die bedrückende Kulisse der Ceaușescu-Ära, repräsentiert von der omnipräsenten Staatssicherheit – der Securitate und von ihrem Vertreter, Hauptmann Pjele⁵ –, verleiht dem Roman eine besondere Dramatik. Man könnte deshalb von einem dramatischen Roman sprechen, der aus zahlreichen kleineren Szenen besteht, getrennt von kleinen, aber nötigen Atempausen, und verbunden miteinander mit den Fäden der Erinnerung. Daraus die Fragmentarität des Romans, dessen einzelne Sequenzen durch Zäsuren voneinander getrennt sind, so wie auch Erinnerungen nicht immer fließend, sondern bruchhaft sind. Manch solche Erinnerungssequenzen bestehen lediglich aus ein paar kurzen Sätzen:

Willst du Kinder, fragte Tereza damals. Nein, sagte ich. Stell die vor, du ißt Himbeeren, Enten und Brot, du ißt Äpfel und Pflaumen, fluchst und trägst die Teile der Maschinen hin und her, fährst Straßenbahn und kämmst dich. Und das alles wird ein Kind. (H 156)

Der Roman versucht das Unsagbare auszusagen, das Unerzählbare zu erzählen, das Verschwiegene zur Sprache zu bringen. Vergangenheitsbewältigung ist keine leichte Aufklärungsarbeit, man weiß, wie viele Autoren nach 1945 sich mit der Erbschaft der nationalsozialistischen Vergangenheit befasst haben, wie viele Jahrzehnte die Kriegserinnerungen in der Literatur fortgewirkt haben und weiterhin wirken. Die Bearbeitung des kommunistischen Erbes von Rumänien wird gewiss auch noch lange dauern; es sind mehrere Völker und damit auch mehrere Literaturen daran beteiligt.⁶ Als Autorin rumäniendeutscher Herkunft befindet sich Herta Müller in einem Zwischenraum,⁷ in dem die Erinnerungen an die rumänische Vergangenheit (und auch an die rumänische Sprache) sich in der Sprache einer Migrantenautorin artikulieren. Ihre Kunst besteht nicht zuletzt in der sprachlichen Vergegenwärtigung einer bedrückenden Vergangenheit, in einer suggestiven Sprache, die sich zum einen aus der Erfahrung eines Minderheitenschicksals in einer der dunkelsten Diktaturen des modernen Europas speist, zum anderen den neuesten Tendenzen der deutschsprachigen Literatur folgt. Herta Müllers Romane sind keine Regionalliteratur, sie gehören, spätestens seit der Verleihung des Nobelpreises, zum Weltkulturgut. Ihre narrative Kunst ist vielfältig, sie ist gleichzeitig deskriptiv und dramatisch, wahrheitstreu und stilisiert. Sie verwendet unterschiedliche Perspek-

⁵ Der Name entspringt dem rumänischen Wort *piele* („Haut“), das auf Oberflächlichkeit, Täuschung oder Unverschämtheit im Sinne des rumänischen Phrasems *a fi gros la piele* anspielen kann.

⁶ Um nur ein Beispiel aus der ungarischen Literatur in Rumänien zu nennen: die Tetralogie betitelt *Bestiarius Transilvaniae* von Zsolt Láng.

⁷ Der Begriff ‚Zwischenraum‘ ist inzwischen sowohl in der Raum-Forschung (nach dem berühmten *spatial turn*), als auch in der interkulturellen Forschung eingebürgert. Man kann ihn verstehen als einen (fiktiven) Raum, den man auch einen interkulturellen Raum nennen kann, und in dem sich Sprachen, Identitäten, Kulturen überlappen, ineinander übergehen und damit eine qualitativ neue, sprachlich-kulturelle Dimension (einen „dritten Raum“) entstehen lassen, so wie im Banat, in dem sich ja auch Herztier größtenteils abspielt. Vgl. Wirth (2012, etwa 23).

tiven der Narration, die Er- (man sollte vielleicht schreiben: Sie-)Perspektive wechselt mit der Ich-Perspektive, die Kindesperspektive schaltet in einem Atemzug in eine Jugendperspektive um, schließlich werden auch die Erinnerungen an die Auswanderung wach. Die geschichtliche Wahrheit, die den Hintergrund der erzählten Geschichte steht, wird gelegentlich durch Hinweise auf konkrete geschichtliche Namen, wie Hitler oder Ceaușescu, aber auch auf die Nazi-Vergangenheit (den Vater als SS-Soldat) untermauert, am häufigsten werden jedoch die Diktatur bzw. „der Diktator“ erwähnt.

III.

Die Topographie des Erzählens umfasst in *Herztier* das Dorf, das sich als der Geburtsort der Erzählerin identifizieren lässt, dazu die Stadt Temeswar (rum. Timișoara), in der Herta Müller einst studierte und als Übersetzerin arbeitete⁸ (angedeutet werden etwa der Marktplatz und der Trajansplatz, der Hauptplatz von Temeswar), doch auch der berühmte Geburtsort des Diktators, Scornicești, gelegentlich noch Ungarn, genauer ‚Pest‘ – der Teil der ungarischen Hauptstadt am linken Ufer der Donau, auch von den Ungarn häufig als Kurzform von Budapest gebraucht –, und natürlich auch Deutschland – konkret Städte wie Köln, Augsburg oder Frankfurt – kommen im Text explizit vor. Die Topographie der erzählten Geschichte zeichnet gleichsam jenen erwähnten, Kulturgrenzen überschreitenden Zwischenraum nach, in dem sich die Geschichte, aber auch Herta Müller selbst bewegt (man denke nur an Ihre Besuche in Rumänien⁹).

Der Roman *Herztier* umfasst einen interkulturellen Raum, der sich vom Banat bis Deutschland erstreckt. Das Banat war schon immer eine Region von mehreren Sprachen und Kulturen, in der Schwaben, Rumänen, Ungarn, Serben, Juden und andere Nationen und Nationalitäten („Minderheiten“ inbegriffen), wenngleich nicht immer ohne Konflikte, Jahrhunderte lang zusammenlebten. Man kann hier von einer plurikulturellen Koexistenz sprechen, deren schöner Ausdruck die gemeinsame Beteiligung an jenem Protest gegen das Ceaușescu-Regime in Temeswar im Dezember 1989 war (vgl. Grotzky 2019, 9–53). Von interethnischen Konflikten findet man keine Spur im Roman, ganz im Gegenteil: Schwaben, Rumänen und Ungarn leben hier friedlich miteinander, sie teilen die gleiche Alltagsexistenz, bestimmt durch ihre Beziehung zur Diktatur und ihre praktischen Überlebensstrategien von der Geschäftemacherei bis hin zum Einschuggeln von Büchern aus dem Ausland. Die Allgegenwärtigkeit der Diktatur und die aus ihr resultierende

8 In einer Episode des Romans wird die Übersetzertätigkeit der Erzählerin geschildert: Als Übersetzerin von Anleitungen für hydraulische Maschinen (wahrscheinlich ins Rumänische) nimmt sie eine Vermittlerposition zwischen zwei, einander fremden Welten ein: der Welt der Wörter und Sprachen auf der einen Seite und der Welt der Fabrikarbeiter und ihrer monotonen Arbeitswelt auf der anderen. Die Aussichtslosigkeit eines Lebens in einer sozialistischen Fabrik wird lediglich durch die Hoffnung auf die Flucht gemildert: „So wurden sie alt, wenn sie nicht vorher flüchteten oder umfielen und starben.“ (H 115)

9 Vgl. etwa ziare.com vom 27.9.2010, im Internet unter: <https://ziare.com/cultura/scriitori/herta-muller-romanii-au-sperat-ca-lucrurile-se-vor-clarifica-dupa-caderea-dictaturii-1044621>

permanente Angst bestimmen den Grundton des Romans.¹⁰ Der Diktator selbst, obwohl nicht persönlich im Handlungsraum des Romans anwesend, ist dennoch ein entscheidender Stimmungsfaktor; ob explizit beim Namen genannt oder mit der pejorativen Kurzform „Tschau“ angedeutet, wird er zur Quintessenz einer unterdrückenden Macht, die das Tun und Denken im Alltag maßgeblich beeinflusst. Die Diktatur ist das radikale Fremde, das befürchtete, unzugängliche, obwohl überall anwesende Andere, das keine Selbstbestimmung und keine Bewegungsfreiheit des Individuums gestattet. Als einzige Widerstandsmöglichkeit bietet sich lediglich die Hoffnung in ihren diversen Formen an: als Hoffnung auf eine tödliche Krankheit des Diktators, die sich aber nie bewahrheitet, oder auf die Flucht ins Ausland, deren geschichtliche Wahrheit in den Grenzgebieten Rumäniens in der Ceaușescu-Ära bekannt ist. Der bedeutungsvolle Satz: „Alle lebten von Fluchtgedanken“ (H 55) erhält im Roman eine motivische Funktion, indem die Flucht wiederholt, in verschiedenen Kontexten auftaucht. Das Pronomen „alle“ deutet wiederum auf die Allgegenwärtigkeit einer unterdrückenden Macht hin, der jede einzelne Person ausgeliefert war, und vor der zu flüchten (etwa über die Donau, die Grenzfelder, in Güterzügen) die einzige Hoffnung auf eine lebenswürdige Existenz blieb. Das Motiv der Flucht wird überdies mit jenem der Angst¹¹ und des Todes, wie etwa im Satz „Jede Flucht war ein Angebot an den Tod“ (H 69), verbunden, was eindeutig die Dramatik, ja die Tragik des Flüchtlingsschicksals akzentuiert. Besonders suggestiv wirkt eine Stelle im Roman, wo die bekannte kommunistische Losung: „Proletarier aller Länder vereinigt euch“ im nächsten Satz einem krassen Kontrast begegnet: „Und unten auf dem Boden gingen Schuhe, die das Land in der Flucht verlassen durften.“ (H 141)

Die Tragik erscheint im Roman auf mehreren Ebenen: als die Tragik einer Schicksalsgemeinschaft in der Diktatur, worauf die immer wieder aufgefundenen Leichen der Fliehenden hindeuten, als der Tod der einzelnen Figuren (Lola, Georg, Tereza, Kurt), und als das dramatische Schicksal der Erzählerin, die, zusammen mit ihren Freunden¹² Verhöre, Erniedrigungen und Drohungen erleidet. Der Satz „mir piff der Tod“ (H 111) betont die innere persönliche Betroffenheit der Erzählerin angesichts des andauernden Zustands lebensgefährdender Bedrohungen. Hauptmann Pjele ist gleichsam die Diktatur in persona, wobei die Figur der Tereza jene graue Zone zwischen Unterdrückten und Unterdrückern verkörpert, die sich in der Diktatur in die Beziehungen zwischen Menschen einschob. In der Gestalt des Hauptmanns ist Herta Müller gelungen, durch eine einzige Person den Zynismus und die Skrupellosigkeit der Diktatur darzustellen. Die Reaktion darauf ist die des verhaltenen Schmerzes, bis auf jenen sublimierten Wutausbruch am Ende des Romans, artikuliert in einem beeindruckenden Bild der Empörung und Verzweiflung:

¹⁰ Dafür nur ein Textbeispiel: „Sie waren in der Angst zu Hause. Die Fabrik, die Bodega, Läden und Wohnviertel, die Bahnhofshallen und Zugfahrten mit Weizen-, Sonnenblumen- und Maisfeldern paßten auf. Die Straßenbahnen, Krankenhäuser, die Friedhöfe. Die Wände und Decken und der offene Himmel.“ (H 39)

¹¹ Das metaphorisch variierte Thema ‚Angst‘ ist im Roman ebenfalls besonders ausgeprägt, was bereits einen der Rezensenten zur Sentenz veranlasste: „Dieser Roman ist die metaphorisch-intuitive Beschreibung einer Angstwelt.“ Engler (1995, 174)

¹² Zur leitmotivischen Funktion der Freundschaft im Roman vgl. Nubert (2014, 219-220).

Ich wünschte mir, daß Hauptmann Pjele einen Sack mit allen seinen Toten trägt. Daß sein geschnittenes Haar nach frischgemähtem Friedhof riecht, wenn er beim Frisör sitzt. Daß das Verbrechen stinkt, wenn er sich nach der Arbeit zu seinem Enkel an den Tisch setzt. (H 251)

Die konzis und intensiv erzählte Geschichte wird durch ein dichtes Geflecht von Motiven, Metaphern und Symbolen – selbst surrealer Art, wie z.B. Nubert darauf hingewiesen hat¹³ – poetisiert. Das beste Beispiel hierfür ist wohl das Titelsymbol des Hertztiers, das in ein durch die Willkür des Blickes, surreal anmutendes Bild eingebettet wird. Bald nach dem Tod von Lola, einem Opfer des Regimes, blickt die Erzählerin in den Kühlschrank eines Essraumes und stellt sich das Bild bzw. den Gestank eines durchsichtigen Mannes vor, der „um länger zu leben, die Eigenweide gesunder Tiere gestohlen“ (H 70) habe. Anschließend heißt es:

Ich sah sein Hertztier. Es hing eingeschlossen in der Glühbirne. Es war gekrümmt und müde. Ich schlug den Kühlschrank zu, weil das Hertztier nicht gestohlen war. Es konnte nur sein eigenes sein, es war häßlicher als die Eingeweide aller Tiere dieser Welt. (ebd.)

Man hat das Hertztier, diese Wortbildung Herta Müllers,¹⁴ bereits als eine „Metapher der Wünsche, Begehren und Ängste“, als ein Sinnbild sowohl für etwas „Allgemein-Menschliches“ als auch für etwas „Individuierendes“ (Patrut 2006, 203) gedeutet. Im Kontext eines Kühlschranks aber, in dem ein durchsichtiger kranker Mensch imaginiert wird, dessen Hertztier „häßlicher als die Eigenweide aller Tiere dieser Welt“ aussieht, taucht der Verdacht auf, dass es sich weniger um etwas vage angedeutetes „Allgemein-Menschliches“, als um ein Sinnbild der sozialen Verderbnis handelt, die sich in der Diktatur gleichsam der „Eigenweide“ des Menschen bemächtigt und ihn widerwärtiger als die Tiere macht. Als innere Fäulnis des Menschen in der Diktatur lässt sich wohl auch Terezas Tumor begreifen, dessen fatale Entwicklung parallel zu ihrem moralischen Fall, der Konspiration mit der Securitate, läuft. Diese Bilder, die sich in einer Übergangssphäre zwischen Wirklichkeit und Phantasie, Realität und Surrealität bewegen, ließen sich gleichzeitig als Beispiele für eine „Poetik des eigensinnigen Blicks“¹⁵ bei Herta Müller deuten, die eine erstarrte Wirklichkeit in Bewegung setzt und sie in eine neue, subjektive Perspektive stellt. Dieser besondere Eigensinn des subjektiven (Hin)Sehens konnte in der Ceaușescu-Ära, in der Herta Müller aufwuchs, als die soziale Wirklichkeit gleichsam unter dem Druck einer absurden Ideologie ihre Dynamik und ihre Lebensnähe verlor, eine Form des Widerstands bedeuten.

¹³ Vgl. ebda.

¹⁴ In der Forschung wird immer wieder auf eine Wortbildung angeblich rumänischen Ursprungs aus *inimă* („Herz“) und *animal* („Tier“) hingewiesen (z.B. Bozzi 2005, 122). Die Annahme setzt damit eine Wortverschmelzung zunächst im Rumänischen in der Form *inimal* voraus, aus der dann das Wort Hertztier durch Spiegelübersetzung entstanden sei. Das Wort *inimal* wird aber im Rumänischen nicht verwendet und hat sich selbst in der rumänischen Übersetzung des Romans von 1997 nicht durchgesetzt. Der rumänische Titel ist nämlich kein Kompositum, sondern er heißt *Animalul inimii*, also wortwörtlich „Das Tier des Herzens“. Es bleibt immerhin festzuhalten, dass sich Herta Müller kreativ in einer Zwischenzone der Sprachen bewegt.

¹⁵ So Marlies Janz bereits 1985. Zitiert nach Eke (1991, 16).

IV.

Ein besonderes Merkmal von Herta Müllers Gedächtnispoetik ist auch ihr Umgang mit der Sprache. Der neue, „eigensinnige“ Blick erzeugt eine neue Sprache, dies im breitesten Sinne verstanden als Spiel mit denotativen Elementen der Sprache (sogar mehrerer Sprachen), die aber in einen befremdenden, verblüffenden Kontext gestellt werden, aber auch als Bildlichkeit und (teils surreale) Metaphorik.¹⁶ Die Sprache des Romans verdeckt durch die Fiktionalisierung die reelle Sprechsituation im multilingualen Banat, wo beispielsweise im Sprechen der Deutschen dem banatschwäbischen Dialekt eine viel signifikantere Rolle zukam, als es im Roman tatsächlich der Fall ist, und die Kommunikation mit dem vom Hauptmann Pjele verkörperten Staatsapparat im Sinne des oben angesprochenen „mononationalen Staatsverständnisses“ ausschließlich auf Rumänisch erfolgt sein muss. Ein sprachliches Regionalbewusstsein wird immerhin an einer Stelle des Romans reflektiert, als im Kontext des Lesens von aus Deutschland eingeschmuggelten Büchern die „Kinderbettsprache“ mit der „Muttersprache“ (und natürlich auch mit der „Staatsprache“) kontrastiert wird:

Die Bücher aus dem Sommerhaus waren ins Land geschmuggelt. Geschrieben waren sie in der Muttersprache, in der sich der Wind legte. Keine Staatssprache wie hier im Land. Aber auch keine Kinderbettsprache aus den Dörfern. In den Büchern stand die Muttersprache, aber die dörfliche Stille, die das Denken verbietet, stand in den Büchern nicht drin. (H 55)

Durch eine überraschende semantische Verbindung wird die Muttersprache, d.h. das Hochdeutsche, mit Denken, während das (Banater) Schwäbische mit dem Mangel an Reflexivität bzw. mit der „Stille“ assoziiert. Herta Müller verbindet semantisch das von der Diktatur gebotene Schweigen mit dem Schwäbischen, das Lesen von deutschen Büchern hingegen mit dem Denken schlechthin, das sich seinerseits als eine Form des geistigen Widerstandes gegen die erstarrte Ideologie der Diktatur kundtut. Doch spielt das Schwäbische im Roman nicht nur die Rolle einer verschwiegenen, verbotenen Sprache, als die Sprache der Unterdrückten und Gequälten,¹⁷ sondern es schimmert im Text immer wieder durch, etwa in Form von Wörtern und Wortverbindungen wie „strabanzan“ (ungefähr: ‚bummeln‘), „schwäbisches Arschkappelmuster“, „schwäbisches Kampelsackel“ oder „schwäbische Klobigkeit“ (H 83). Sie sind allesamt gedächtnis- und identitätsbestimmend,

¹⁶ So wird beispielsweise – durch die Erinnerungsbilder Terezas – von einer deutschen Kinderfrau erzählt, die nach Quitten roch, und von der Tereza Deutsch zu lernen hatte. Hier wird zunächst eine Assoziation mit einem gleichklingenden (vulgären) rumänischen (Schimpf)Wort eingeblendet – „Mein liebstes Wort war Futter [vgl. rum. futa], weil es meiner Sprache vögeln bedeutet“ (H 176) –, um anschließend die Härte der beschworenen Obstsorte (als eines Denotativs) metaphorisch-surreal mit dem Deutschlernen zu verbinden: „Deutsch blieb für mich immer eine harte Quittensprache.“ (H 177)

¹⁷ Mag sein, dass das Schwäbische in anderen Werken wie *Niederungen* oder in Essays wie *Der Teufel sitzt im Spiegel* oder *Das Ticken der Norm* eine andere Rolle in Herta Müllers Werk spielt, doch ist im vorliegenden Roman die Antithese zu einem rückständigen, bedrückenden Dorfmitieu weniger prägnant.

sprachliche Reminiszenzen einer Identitätsform, die trotz permanenter Gefährdungen und Drohungen von den Rumäniendeutschen nie aufgegeben wurde.

Müllers Neigung zur Sprachmischung, ihre häufig beschworene Polyglossie (etwa Anițaș 2017) ist ihrerseits ein spezifisches Bauelement der Identitätsbildung im Roman. Der Text erhält durch die Verwendung ungarischer (gelegentlich auch schwäbischer und rumänischer) Sprachelemente eine interkulturelle Färbung. Die Mischung von Wörtern aus verschiedenen, im Banat gesprochenen Sprachen oder Dialekten zeichnet einen interkulturellen Raum nach und erweitert das semantische Deutungsfeld der einzelnen Kontexte. Bezeichnend hierfür sind die Beschreibungen der Frau Margit, einer „Ungarin aus Pest“, die zwar eine rege Kirchgängerin ist, sich aber im Zorn leicht zum Fluchen hinreißen lässt:

Nur wenn Frau Margit im Zorn die Kartoffeln, die sie später schälte, aus der Kiste an die Wände schmiß, vergaß sie ihren Jesus und fluchte ungarisch. Wenn die Kartoffeln gekocht auf dem Tisch standen, küßte sie an der Stelle, wo Jesus das Tuch trug, alle Flüche wieder weg. (H 130)

Mit der Sprache von Margit rückt die Vielsprachigkeit als alltägliche Praxis in den Mittelpunkt, indem anhand einiger Episoden dem Leser die Selbstverständlichkeit interkulturellen Sprachgebrauchs und Handelns vorgeführt wird, die für eine plurikulturelle Region wie das Banat so typisch war. Frau Margit fragt, „wo a fene“ („wo zum Teufel“) die „Fetzen“ (Lappen) liegen, sie deklamiert, sie wolle „keine kurva [Hure] im Haus“, oder präsentiert ihre auf Stereotypen gegründeten Vorstellungen: „nur gazember [Schurken] haben rote Haare“ (H 133).

Solche fremdsprachlichen Einschübe entspannen stellenweise die sonst sehr intensive, dramatische Prosa Herta Müllers. Sie spiegeln aber gleichzeitig das Sprach- und Identitätsbewusstsein der Bewohner eines multiethnischen (kulturell aber mehr oder weniger einheitlichen) Raumes wider.

Doch damit erschöpft sich das Spektrum des Erzählten nicht, denn die von Herta Müller am Ende der achtziger Jahre erlebte Auswanderung nach Deutschland, das Schicksal von zehntausenden Rumäniendeutschen, wird auf den letzten Seiten des Romans ebenfalls thematisiert. Die Ankunft in Deutschland wird dabei nicht idealisiert, sondern vielmehr in einem nüchternen Ton problematisiert, was die Identitäts- bzw. Zugehörigkeitsfrage um eine weitere Dimension erweitert. Allerdings wird das Identitätsproblem wie auch die deutsche Vergangenheit und Gegenwart in einer Reihe von eindrucksvollen Sätzen bzw. Erinnerungsbildern lediglich angedeutet, sodass der Deutungsprozess im Grunde dem Leser überlassen wird. Tangiert werden aber die Nazi-Vergangenheit mit einem Hinweis auf die Lieder des Vaters „für den Führer“, die Heimkehr der SS-Soldaten, bzw. der Identitätsfaktor „Mutterland“ im Kontext einer konzis skizzierten Familiengeschichte: „Der Großvater, der Frisör, der Uhrmachertoni, der Vater, der Pfarrer und Lehrer nannten Deutschland das Mutterland.“ Gleichzeitig wird die Gültigkeit des emotionalen Raumbezugs anhand von Begriffen wie „Deutschland“ oder „Mutterland“ ironisch relativiert und damit wieder demontiert: „Obwohl Väter für Deutschland in die Welt marschiert waren, war es das Mutterland.“ (H 238)

Das Bild des „Mutterlandes“ wird indessen auch dadurch relativiert, dass wegen der (bürokratisch-politischen) Schwierigkeiten der Übersiedlung, der telefonischen Todesdrohungen aus Rumänien, des heuchlerischen Spiels der falschen Freundin Tereza, der Todeserinnerungen (Begräbnis der Großmutter) und Todesnachrichten (von Kurts Selbstmord) jede Spur der heimatlichen Geborgenheit verloren geht. Die Migrantin schwebt in einem Zwischenzustand zwischen einem Nicht-mehr und einem Noch-nicht: Die Aussiedlung nach Deutschland erscheint in Roman weder als eine euphorische Entdeckung noch als ein abrupter Bruch mit der Banater Vergangenheit. Trotz der individuellen Perspektive wird darin das Schicksal einer Gemeinschaft artikuliert. Müllers *Herztier* ist ein besonderes literarisches Denkmal der Geschichte der Rumäniendeutschen aus den 1970er- und 1980er-Jahren und gleichzeitig ein bleibendes Zeugnis der Meisterschaft deutschsprachigen Schreibens um die Jahrtausendwende.

Literaturverzeichnis

Anițaș, Tünde Éva (2017): *Die Mehrsprachigkeit in den Werken von Herta Müller*. Hamburg: Dr. Kovač.

Bergel, Hans (1995): *Erkundungen und Erkennungen. Notizen eines Neugierigen*. München: Süddeutsches Kulturwerk.

Bozzi, Paola (2005): *Der fremde Blick. Zum Werk Herta Müllers*. Würzburg: Königshausen & Neumann.

Eke, Norbert Otto (1991): Augen/Blicke oder: Die Wahrnehmung der Welt in den Bildern. Annäherung an Herta Müller. In *Die erfundene Wahrnehmung. Annäherung an Herta Müller*. Eke, Norbert Otto. Paderborn: Igel, 7–21. p.

Engler, Jürgen (1995): Erfahrung, leibhaft. Herta Müller: „Herztier“. In *Neue deutsche Literatur* 43/499, 173–176. p.

Grotzky, Johannes (2019): *Rumänien – Untergang einer Diktatur: Umsturz und Machtkampf. Reportagen 1989/1990*. Norderstedt: BoD.

Höhne, Steffen (2014): Das Banat (Bánság) als kulturhistorische Transferregion. Literarisch-kulturelle Konstitutionsprozesse in Zentraleuropa. In *Kann Literatur Zeuge sein? Poetologische und politische Aspekte in Herta Müllers Werk. Jahrbuch für internationale Germanistik*. Dorle Mérchiers, Jacques Lajjarige u. Steffen Höhne (Hrsg.). Bern u.a.: Peter Lang, 17–32. p.

Kimmerle, Heinz (1994): *Die Dimension des Interkulturellen. Philosophie in Afrika – afrikanische Philosophie. Zweiter Teil: Supplemente und Verallgemeinerungsschritte*. Amsterdam/Atlanta: Rodopi.

Müller, Herta (2009): *Herztier. 2. Aufl.* Frankfurt a.M.: Fischer (= H)

Müller, Herta (2011): *Immer derselbe Schnee und immer derselbe Onkel*. München: Hanser.

Müller, Herta (2013): Herzwort und Kopfwort. In *Spiegel Online* vom 21.01.2013. <http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-90638332.html>.

Nubert, Roxana (2014): Die Diktatur im Spiegel der Literatur: Surreale Bildlichkeit in Herta Müllers Romanen *Herztier* und *Heute wäre ich mir lieber nicht begegnet*. In *Kann Literatur Zeuge sein? Poetologische und politische Aspekte in Herta Müllers Werk. Jahrbuch für internationale Germanistik*. Dorle Mèrchiers, Jacques Lajjarige u. Steffen Höhne (Hrsg.). Bern u.a.: Peter Lang, 217–235. p.

Patrut, Iulia-Karin (2006): Schwarze Schwester – Teufelsjunge. Ethnizität und Geschlecht bei Paul Celan und Herta Müller. Köln/Weimar: Böhlau.

Wirth, Uwe (2012): Zwischenräumliche Bewegungspraktiken. In *Bewegen im Zwischenraum*. Uwe Wirth. (Hrsg.). Berlin: Kadmos, 7–34. p.

Najnovšie didaktické materiály vo vyučovaní sociolingvistiky

Lőrincz Gábor – Istók Vojtech

The most recent didactic materials for teaching sociolinguistics

Abstract

Sociolinguistics is a mature linguistic discipline, even though it can be considered relatively new in comparison with other fields of linguistics. However, that does not mean that it is not still evolving. On the contrary, contemporary sociolinguists do not rely only on the notepad and dictation machine anymore, but also the camera, so they may document synchronous moments for the future (Blommaert 2012, 5). This article focuses on presenting various thematic fields of sociolinguistics building on the university textbook of Sándor János Tóth (2019a) with the title *Sociolinguistics in a Slovak-Hungarian context*. The book came into being within the framework of the project KEGA001UJS-4/2018 and it focuses on the work of Slovak researchers, while it also highlights sociolinguistic questions in the context of the Slovak language and Hungarian language, particularly Hungarian used in Slovakia and Slovak used in Hungary. The reason for compiling this book was that, until now, there was no textbook for university or college education available that would have engaged in the Slovak language (as well) in such an explicit manner. Sándor János Tóth also applied his previous experience gained from his own sociolinguistic research projects (e.g. 2012a, 139–156).

Keywords: sociolinguistics; textbook; education; didactic materials; electronic materials; Slovak-Hungarian context

Kľúčové slová: sociolingvistika; učebnica; edukácia; didaktické materiály; elektronické materiály; slovensko-maďarský kontext

Subject-Affiliation in New CEEOL: Language and Literature – Applied Linguistics – Sociolinguistics

DOI: 10.36007/eruedu.2021.3.088-096

Úvod

Sociolingvistika je zrelou jazykovednou disciplínou, aj keď je relatívne nová v porovnaní s inými oblasťami lingvistiky. To však neznamená, že by sa už v dnešnej dobe neformovala, naopak: sociolingvisti sa v súčasnosti neopierajú iba o poznámkový zošit a diktafón, ale používajú aj fotoaparát, aby vedeli zdokumentovať synchrónne momenty pre budúcnosť (Blommaert 2012, 5).

Článok sa zameriava na predstavenie rôznych tematických okruhov sociolingvistiky na základe vysokoškolskej učebnice Sándora Jánoša Tótha (2019a) s názvom *Sociolingvistika v slovensko-maďarskom kontexte*. Kniha

vznikla v rámci riešenia projektu KEGA001UJS-4/2018, je zameraná na práce slovenských výskumníkov a pritom kladie dôraz aj na sociolingvistické otázky v kontexte slovenského a maďarského jazyka, presnejšie maďarčiny používanej na Slovensku a slovenčiny používanej v Maďarsku. Príčinou zostavenia knihy bolo, že učebnica sociolingvistiky, ktorá by sa zaoberala (aj) slovenským jazykom doteraz nebola dostupná v takej explicitnej forme pre vysokoškolské a univerzitné štúdium. Sándor János Tóth sa pritom opierať aj o svoje predchádzajúce skúsenosti z vlastných sociolingvistických výskumov (napr. Tóth 2012a, 139 – 156).

Štruktúra a obsah knihy *Sociolingvistika v slovensko-maďarskom kontexte* (Tóth 2019a)

Knihy sa člení na deväť kapitol. Autor v predslove poukazuje na to, že sa nechá koncepcne inšpirovať inými univerzitnými učebnicami, ktoré súvisia aj so sociolingvistikou (napr. Kováčová, 2013). Každá kapitola sa delí na ďalšie dve časti: v prvej (A) sa nachádzajú prednášky spojené s jednotlivými oblasťami sociolingvistiky, a v druhej (B) sa uvádzajú ukážky zo štúdií, resp. výsledkov výskumov z daných oblastí. Teoretické časti (*Vstup do problematiky*) referujú stručne a heslovite o danej téme, z čoho vyplýva, že môžu tvoriť iba kostru jednotlivých prednášok, ale napriek tomu sa svojim heslovitým štýlom podobajú prezentáciám, z ktorých sa poslucháči radi učia. Praktické časti (*Z výskumov*) zahŕňajú úryvky, pomocou ktorých sú teoretické poznatky efektívnejšie znázornené. Autor o tom píše nasledovne: „Učebnica obsahuje široký záber tém zo spektra sociolingvistiky, ponecháme na pedagógov, ktorú z nich zaradia do svojho plánu vyučovania, v závislosti od detailnosti je možné ich rozdelenie na dva týždne alebo spojenie, skrátenie, snažiac sa vyhovieť štruktúre semestra“ (Tóth 2019a, 7). Dĺžka jednotlivých kapitol je odlišná, čo z určitého hľadiska súvisí aj s ich špecifikáciou, a to sa odráža i v našej analýze.

V časti A prvej kapitoly (*Úvod do disciplíny sociolingvistiky*) sa čitateľ môže oboznámiť s koreňmi a históriou sociolingvistiky ako mladšieho interdisciplinárneho jazykovedného odvetvia, ktoré pochádza z rôznych vedných odborov (najmä zo sociológie, ale aj z antropológie, psychológie atď.) a súvislosti jazyka a spoločnosti (napr. spoločenské podmienky jazykovej komunikácie, postoje k jazyku, ale aj jazyková politika či jazykové plánovanie) skúma empirickými metódami. Praktická časť prvej kapitoly je trochu teoretickejšia, ako v ostatných častiach učebnice, lebo poskytuje prehľad sociolingvistických výskumov na Slovensku (Ondrejovič 1995, 1996), a zaoberá sa aj pozíciou slovenského jazyka v Maďarsku (napr. Uhrinová 2008), o ktorej napísal teoreticko-metodologickú štúdiu aj sám autor (Tóth 2008a, 17 – 30).

Druhá kapitola (*Metódy sociolingvistického výskumu*) sa začína prezentáciou kvantitatívnych a kvalitatívnych výskumných metód sociolingvistiky (pozorovanie, interview, sociometria, sémantický diferenciál atď.) a poukazuje na to, že každý postup má svoje pozitívne ako aj negatívne stránky, preto je dôležité ich skombinovať. V praktickej časti sa uvádza použiteľnosť dotazníkového výskumu (Tušková 2016)

a sú analyzované aj metodologické podobnosti a odlišnosti dialektológie a sociolingvistiky (Ripka 2000). Originálnosť tejto časti zvyšuje skutočnosť, že autor sa od r. 2003 sám venuje terénnemu sociolingvistickému výskumu (napr. Tóth 2004, 103 – 110).

Tretia kapitola (*Jazykové varianty a stratifikácia jazyka. Sociálna diferenciácia jazyka*) sa zaoberá rozvrstvením jazyka (stratifikačná sociolingvistika) a kladie dôraz na zobrazenie jeho jednotlivých variet (variačná sociolingvistika). Nakoľko variabilita jazyka je centrálnou otázkou sociolingvistiky, čo vyplýva z faktu, že rečové spoločenstvo nie je homogénne, prvá časť kapitoly poukazuje aj na to, že jediniec v závislosti od komunikačnej situácie môže používať rôzne variety toho istého jazyka (dvojazyčnosť, diglosia). Jazykové rozčlenenie charakterizuje nielen jedinca, ale aj celé spoločenstvo, ktoré je jazykovo diferencované. Termíny *variantnosť* a *variabilita* autor pokladá za synonymá, napriek tomu, že sa významovo líšia. Pojem variability v jazykovede znamená jav, keď je jeden samostatný jazykový celok realizovateľný v rozličných variáciách (Adger 2006, 503). Prameňom variability je jazyková rozmanitosť, ktorá vedie k vzniku rozličných jazykových foriem (Lőrincz 2011, 135). Variabilita teda znamená premenlivosť, ktorú môžeme nazývať aj premenlivou realizáciou (Borbély–Vargha 2010, 455), počas ktorej vznikajú úzko späté jazykové premenné. Variativita oproti variabilite znamená výskyt a funkciu jednotlivých variantov nachádzajúcich sa v synchronnej jazykovej polohe. Varianty sú jazykové prvky (lexémy, vety), ktoré sú formou veľmi podobné (vykazujú len čiastočnú rozličnosť), denotatívnym a gramatickým významom sú rovnaké, ale ich pragmatické významy sú odlišné. Táto odlišnosť sa prejavuje v použiteľnosti medzi určitými jazykovými skupinami alebo komunikačnými situáciami (Lőrincz 2009, 110).

Druhá, čiže praktická časť tretej kapitoly slúži na podrobnejšiu charakteristiku niektorých jazykových variet. Jednou z nich je zmiešaný mestský jazyk (najmä v Bratislave), ktorý okrem prvkov spisovného jazyka zahŕňa v sebe aj prvky rôznych nárečí (Ondrejovič 2008, 234 – 242). Druhými sú tzv. médiolekty, ktoré sa interpretujú spisovnou alebo hovorenou formou jazyka (Mandelíková 2014, 65–67).

Štvrtá kapitola (*Kodifikovaná norma a reálne používanie jazyka. Jazyková kultúra, jazyková ideológia*) sa v prvom rade venuje analýze spisovného jazyka (čiže kodifikovanej normy), ktorý je kultivovanou formou, najvýraznejšou a najdôležitejšou podobou národného jazyka, čo vznikla na základe potreby jednotného komunikačného prostriedku v období, keď socioekonomické podmienky vyžadovali bezporuchovú komunikáciu v niektorých sférach života spoločnosti. Podľa J. Horeckého (1979) národný jazyk má rôzne formy (spisovnú, štandardnú, subštandardnú, nadnárečovú, nárečovú a umeleckú), ktoré tiež majú svoju normu, a tak nemôžeme hovoriť iba o jedinej norme, ale o zložitom normovom systéme (Lőrincz 2009, 92), ktorý je dôležitý z komunikačného hľadiska a závisí vždy od situácie.

S jazykovou normou úzko súvisia aj jazykové ideológie, čiže „myšlienky a myšlienkové systémy, ktoré slúžia na interpretáciu, odôvodnenie a legitimizáciu faktov týkajúcich sa takých aspektov jazyka a narábania s ním, pomocou ktorých si dominantné spoločenské vrstvy alebo skupiny udržujú moc nad inými vrstvami alebo skupinami“ (Lanštyák 2017, 251). Jazykové ideológie vo veľkej miere ovplyvňujú názory ľudí ohľadom rôznych jazykových javov ako aj jazykové správanie hovoriac-

ich alebo celého rečového spoločenstva k „nesprávne hovoriacim“.

V prvej časti piatej kapitoly (*Postoje k jazyku. Jazyková socializácia. Jazyk a vek, jazyk a rod*) sa autor sústreďuje na sociologické faktory, ktoré ovplyvňujú používanie jazyka, čiže na vek, na (biologicky dané) pohlavie a (sociálne konštruovaný) rod, na vzdelanie atď. Jazykovedu zaujímajú aj demografické poznatky, ako ekonomická aktivita, migrácia, národnosť a pod. Všetky tieto faktory sú extralíngválne, napriek tomu značne ovplyvňujú jazykové zmeny. Ako typický spôsob vnútornej migrácie na Slovensku sa dá označiť urbanizácia po II. svetovej vojne, ktorá už v dnešnej dobe nie je až taká silná a ani vonkajšia migrácia sa vo väčšej miere Slovenska nedotýka. Najpočetnejšou národnostnou menšinou na Slovensku je maďarská menšina, ale aj v Maďarsku žije okolo tridsaťtisíc Slovákov. Národnostné menšiny majú svoje práva, ktoré im zabezpečujú rámec používania materinského jazyka, ale tejto otázke sa už podrobnejšie venuje jazyková politika (pozri 8. kapitolu). Jazykové postoje Slovákov v Maďarsku skúmal autor v Slovenskom Komlóši (Tóth 2007, 166 – 171).

Prvá polovica teoretickej časti šiestej kapitoly (*Typológia jazykových situácií. Jazyková krajina*) sa venuje otázkam jazykovej situácie. Jazyková situácia je súbor jazykov, ktoré existujú popri sebe a navzájom sa dopĺňujú. Podľa J. Dolníka (2009, 351) tento jav pozostáva z troch zložiek. Prvá je sociálna zložka, ktorá zahŕňa stratifikáciu spoločnosti, ktorú tvoria používatelia jazyka alebo jazykov. Druhú, komunikačnú zložku predstavujú funkčné a situačné komunikačné sféry. Tretia, jazyková zložka sa vzťahuje na jazyky používané v príslušnom štátnom útvare a ich rozčlenenie na rôzne jazykové útvary. Jazyková situácia môže byť homogénna (táto forma nie je častá, lebo predpokladá také spoločenstvo, ktoré nie je sociálne stratifikované, žije na pomerne malom území a nemá mnoho členov), môže sa realizovať ako diglosia (keď sa vedľa seba na určitom mieste a v tom istom čase uplatňujú dva varianty toho istého jazyka, ktoré sa líšia vo funkcii, v miere štandardizácie atď.), alebo ako dvoj- a mnohojazyčnosť. Jazyková situácia má tri dimenzie: vnútrojazykový rozmer (jednotlivé existenčné formy národného jazyka), medzijazykový rozmer (spoločenské postavenie, kultúra a vyučovanie slovenského národného jazyka vo vzťahu k jazykom, s ktorými majú príslušníci slovenského národa aktívne kontakty), mimojazykový rozmer (spoločenské, politické a kultúrne činitele vplývajúce na stav jazyka a jeho používanie).

Druhá polovica teoretickej časti šiestej kapitoly sa zaoberá tematikou jazykovej krajiny, ktorá sa definuje ako „jazyk verejného dopravného značenia, reklamných billboardov, názvov ulíc, názvov miest, jazyk komerčných označení názvov obchodov a štátnych budov“ (Landry–Bourhis 1997, 25). Konceptcia jazykovej krajiny zahŕňa pohľad na pestrosť spoločnosti, politické ideológie, ako aj na používanie jazyka. Ako výskumná metóda medziiným čerpá zo sociolingvistiky, semiotiky, folkloristiky, histórie, práva, geografie, onomastiky, ekonómie, psychológie atď. (Mensel–Vandenbroucke–Blackwood 2016, 423).

Praktická časť tejto kapitoly sa tiež sústreďuje na jazykovú krajinu a kladie dôraz na výskumy prezentujúce stav rôznych regiónov Slovenska, ktoré obývajú rozdielne etnicko-jazykovo-kultúrne spoločenstvá (napr. zmiešané pohraničné oblasti). V medzinárodnom kontexte sa skúmaním jazykovej krajiny južného Slovenska okrem

iných zaoberali E. Győriová Baková (2015), M. Satinská (2014), a M. Sloboda (2009).

Siedma kapitola (*Bilingvizmus*) sa zaoberá dvojjazyčnosťou, ktorá je veľmi zložitý jazykový jav, a preto má viacero definícií. Jednou z najpoužívanejších je tá, podľa ktorej bilingvizmus je kompetencia alternatívneho používania dvoch jazykov v závislosti od konkrétnej situácie, v ktorej komunikácia prebieha. Ak chceme definovať bilingvizmus presnejšie, musíme brať do úvahy dva pohľady, a to monolingválny a holistický. Prvý chápe bilingvistu ako dvoch monolingvistov v jednej osobe, čiže jazykové kompetencie dvojjazyčného človeka porovnáva s kompetenciami monolingvistu. Podľa druhého bilingvistu nemá (a ani nemôže mať) také isté kompetencie v oboch jazykoch, a preto sa nesmie porovnávať s monolingvistom. Dvojjazyčnosť je prirodzený jav, lebo väčšina populácie sveta je do istej miery bilingválna, čo sa týka aj Maďarov žijúcich na juhu Slovenska.

Praktická časť siedmej kapitoly je venovaná slovenským a maďarským bilingválnym národnostným menšinám (pozri aj najnovšie výskumné výsledky autora: Tóth 2019b, 25 – 39; 2020, 227 – 235). Napriek tomu, že na Slovensku je maďarčina menšinovým jazykom, na juhu krajiny sú mestá, kde väčšinu obyvateľstva tvoria Maďari. To znamená, že v takýchto prípadoch jazykovou menšinou sú Slováci. Takým mestom bolo v minulosti a (v istej miere) je aj dnes Komárno, kde slovenčinu podľa pôvodu možno zdeliť do troch foriem: v prvom rade slovenčina prisťahovalcov, v druhom tzv. komárňanská slovenčina, a nakoniec slovenčina prisťahovalcov (Šmelík 2007).

Predposledná časť knihy (*Jazyková politika a jazykové právo, jazykový manažment a plánovanie*) sa týka takých tém, ktoré sú nevyhnutné v živote národnostných menšín. Jazykové plánovanie je zámerná regulačná činnosť v oblasti jazyka, ktorú realizuje štát prostredníctvom svojich inštitúcií, organizácií alebo istých autoritatívnych subjektov. Jazykové plánovanie má tri čiastkové podoby. Statusové plánovanie sa týka medziiným funkcií jazykov (ktorý bude napr. štátnym – majoritným a ktorý menšinovým), korpusové plánovanie sa zaoberá podobou jednotlivých variet alebo jazykov (patrí sem napr. vytváranie terminológie v danom jazyku, resp. v danej variete) a akvizičné plánovanie sa sústreďuje na možnosti prístupu k jazykom. S jazykovým plánovaním tesne súvisí aj jazyková politika. Tieto termíny sa v stredoeurópskej lingvistiky líšia významom, ale v západoeurópskej a americkej jazykovede sa používa iba pojem language planning, čiže vnímajú ich ako synonymá. Jazyková politika je súhrn aktivít, ktorými sa regulujú podmienky na fungovanie jazykov a jazykových variet koexistujúcich v danom politickom útvare (Dolník 2009, 351 – 352). Jazyková politika môže byť podľa zamerania retrospektívna alebo perspektívna, podľa etnickej orientácie internacionalistická a nacionalistická (Mandelíková 2014, 95) a podľa toho, u koho sa sústreďuje jazykovo-politická moc, sa delí na centralizovanú a decentralizovanú.

Praktická časť tejto kapitoly sa venuje otázkam jazykovej politiky na Slovensku. S. Ondrejovič sa v jednom príspevku zamýšľa nad potrebou ochrany slovenčiny ukotvenej legislatívne a konštatuje: „Mali by sme našej slovenčine dovoliť, aby bola sama sebou, aby bola prirodzene rozmanitá, mnohotvárna a mnohofarebná, aby bola tisícokrák či dokonca občas aj hýrivá.“ (Ondrejovič 2009, 40). Napriek tomu

Slovenská republika má 17 zákonov, v ktorých sú sformulované jazykové práva osôb patriacich k národnostnej menšine (Szabómihály 2006, 44; Misad 2012). Tie opatrenia sú v mnohých prípadoch sporné, lebo napr. zákon o používaní jazykov národnostných menšín (184/1999 Z. z.) v úvodnej časti vyhlasuje, že význam materinských jazykov občanov Slovenskej republiky patriacich k národnostným menšinám sa uznáva a oceňuje ako prejav kultúrneho bohatstva štátu, napriek tomu regulácia používania tých jazykov je potrebná zákonným rámcem.

Posledná, deviata kapitola (*Jazyk a edukácia v súvislosti s viacjazyčnosťou*) z rôznych aspektov skúma súvislosti viacjazyčnosti a edukácie. Autor poukazuje na to, že slovenčina v Maďarsku má inú pozíciu ako maďarčina na Slovensku a z toho vyplýva, že inak vyzerá aj menšinové školstvo v oboch štátoch. Kým na Slovensku má maďarská národnosť svoje inštitúcie od materskej školy až po univerzitu, Slováci v Maďarsku nemajú vlastnú univerzitu alebo vysokú školu, ale na rôznych významných univerzitách (v Segedíne, v Budapešti, v Ostrihome) fungujú katedry slovenského jazyka a literatúry integrované do národnostného alebo slavistického inštitútu. Silnú stránku autorovej výskumnej činnosti predstavuje slovenské školstvo v Maďarsku (Tóth 2008b, 2012b), avšak mohol by venovať väčšiu pozornosť aj súvislostiam bilingvizmu a diglosie vo vyučovacom procese, lebo jazykové kompetencie žiakov maďarskej národnosti (nielen na Slovensku, ale aj v Rumunsku, v Srbsku atď.) sa líšia od kompetencií maďarských monolingválnych žiakov. Tento fakt sa prejavuje jednak v tom, že deti vo viacerých prípadoch namiesto štandardnej formy maďarčiny používajú také variety, na ktoré majú veľký vplyv rôzne nárečia a okrem toho zahŕňajú v sebe aj prevzaté slová zo slovenčiny a kalky. Preto je potrebné, aby si deti maďarskej národnosti uvedomili, že ich jazyk je iný, ako štandardná maďarčina, ale to neznamená, že by bol horší. Z toho dôvodu by jednou z najdôležitejších úloh menšinového školstva bolo to, aby učitelia poukázali na odlišnosti dvoch variet a pritom aplikovali kontrastívny názor a iný postoj, ako v monolingválnom prostredí. Praktická časť poslednej kapitoly je zameraná na výskum (Simon 2017), ktorý sa sústreďuje na písané jazykové prejavy študentov v školách s vyučovacím jazykom maďarským. Z jednej strany sa absolventom stredných škôl s VJM často vyčíta, že nevedia dokonale po slovensky, ale z druhej strany platí, že mladým, ktorí pokračujú v štúdiu na slovenských vysokých školách a univerzitách, nerobí problém nadobudnúť odborné vzdelanie v slovenskom jazyku. Napriek tomu, samozrejme, nemôžeme tvrdiť, že situácia vo vyučovaní slovenského jazyka na školách s VJM je ideálna: žiaci vo všeobecnosti majú najväčšie problémy so slovosledom, použitím slovesných väzieb a štylizáciou.

Didaktický prínos elektronických materiálov

K horeuvedenej učebnici patrí aj CD (Győriová Baková–Simon 2019), na ktorom sa nachádzajú prezentácie k jednotlivým kapitolám s ilustráciami, slúžiace ako podklad na individuálne doplnenie. Prednášajúci pedagóg ich môže spojiť so svojimi existujúcimi prezentáciami alebo ich doplniť vlastnými výsledkami výskumu z danej oblasti. Elektronické študijné materiály sa v dnešnej dobe (a najmä v posledných

mesiacoch, počas koronakrízy) stávajú nevyhnutnou súčasťou vyučovacieho procesu, a preto powerpointové prezentácie na CD sú užitočnými pomôckami pre učiteľov pri vyučovaní, lebo takýmto spôsobom môžu študentom podať učebnú látku transparentnejšie, názornejšie. Okrem toho sú dané elektronické materiály užitočné aj pre samotných študentov, ktorým na jednej strane zjednodušia percepciu učebnej látky a na druhej strane im pomôžu ľahšie sa pripraviť na skúšky. Súčasťou CD a knihy je aj bohatá, tematicky členená bibliografia, pomocou ktorej učítelia a študenti môžu lepšie spoznať rôzne aspekty jednotlivých tém. Nejde teda o zvyčajný zoznam použitej literatúry, ale o taký, ktorý ponúka možnosť ďalšieho prehĺbenia pri skúmaní sociolingvistických otázok.

Záver

Na záver sa sem dokonale hodia myšlienky autora skúmanej knihy *Sociolingvistika v slovensko-maďarskom kontexte*: „Predkladanú učebnicu venujeme študentom slovakistiky na pedagogických a filozofických fakultách, najmä v kontaktných zónach slovenského jazyka od Prahy po Nový Sad a Viedeň, resp. od Komárna po Segedín, a veríme, že bude osožná i pre záujemcov o tému na celom Slovensku“ (Tóth 2019a, 9). K tomu môžeme ešte pridať, že skúmaná kniha a elektronické materiály môžu byť užitočné aj pre poslucháčov katedier maďarského jazyka a literatúry na Slovensku, lebo rozpracovaná tematika sa sústreďuje na také otázky, ktoré sa vzťahujú aj na ich každodennú jazykovú skutočnosť. Aj z citácii je zrejmé, že použiteľnosť skúmanej knihy je mnohostranná, a preto by sme boli radi, aby jej prijatie bolo pozitívne, aj aby ju na rôznych slovenských a maďarských univerzitách používali pri vyučovaní sociolingvistiky v čo najväčšej miere.

Literatúra

- Adger, David (2006): Combinatorial Variability. *Journal of Linguistics* 42/3, 503–530. p.
- Blommaert, Jan (2012): *Chronicles of complexity. Ethnography, superdiversity and linguistic landscapes*. Tilburg: Tilburg University.
- Borbély, Anna – Vargha, András (2010): Az I variabilitása öt foglalkozási csoportban. Kutatások a Budapesti Szociolingvisztikai Interjú beszélő nyelvi korpuszban. *Magyar Nyelv* 106/4, 455–470. p.
- Dolník Juraj (2009): *Všeobecná jazykoveda*. Bratislava: VEDA.
- Győriová Baková Eva (2015): Language situation in Komárno. In *Transboundary Symbiosis over the Danube (Part II): Road to a Multidimensional Ethnic Symbiosis in the Mid-Danube Region*. Eds. Osamu, Ieda – Susumu, Nagayo. Sapporo: Slavic-Eurasian Research Center, Hokkaido University. 161–174. p.
- Győriová Baková Eva – Simon Szabolcs (2019): *Sociolingvistika v slovensko-maďarskom kontexte. Elektronické študijné materiály*. Komárno: Univerzita J. Selyeho.

- Horecký, Ján (1979): Východiská k teórii spisovného jazyka. In *Z teórie spisovného jazyka*. Eds. Eds. Ružička Jozef – Kačala Ján. Bratislava: VEDA, 13–22. p.
- Kováčová, Viera (2013): *Vybrané kapitoly z dialektológie*. Ružomberok: VERBUM–Vydavateľstvo Katolíckej univerzity v Ružomberku.
- Landry, Rodrigue – Bourhis, Richard (1997): Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality: An empirical study. *Journal of Language and Social Psychology* 16/1, 23–49.
- Lanstyák, István (2017): Jazykové ideológie. Všeobecné otázky a glosár. In *Jazyk a jazykové ideológie v kontexte viacjazyčnosti na Slovensku*. Eds. Lanstyák, István – Múcsková Gabriela – Tancer Jozef. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 251–307. p.
- Lőrincz, Julianna (2009): *Nyelvi jelentés és variativitás. Szemantikai alapismeretek*. Komárom: Selye János Egyetem.
- Lőrincz, Julianna (2011): A variánsok helye és funkciója a magyar nyelvben. In *Kommunikáció – Stílus – Variativitás és anyanyelvoktatás*. Pandora Könyvek 24. Eger: EKF Líceum Kiadó, 135–141. p.
- Mandelíková Lenka. (2014): *Sociokultúrne súvislosti jazyka*. Trenčín: Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka v Trenčíne, Fakulta sociálno-ekonomických vzťahov.
- Misad, Katalin (2012): Nyelvtörvények tükrében. In *A tudomány vonzásában. Köszöntő kötet a 70 éves Vörös Ottó tiszteletére*. Eds. Simon, Szabolcs – Török, Tamás. Komárno: Univerzita J. Selyeho, 69–83. p.
- Ondrejovič Slavomír (1995): Sociolingvistické aspekty jazykovedného výskumu na Slovensku. In *Sociolinguistica Slovaca 1: Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny*. Eds. Ondrejovič Slavomír – Šimková Mária. Bratislava: VEDA, 9–13. p.
- Ondrejovič Slavomír (1996): Metamorfózy sociolingvistického výskumu na Slovensku. In *Sociolinguistica Slovaca 2: Sociolingvistika a areálová lingvistika*. Ed. Ondrejovič Slavomír. Bratislava: VEDA, 11–17. p.
- Ondrejovič Slavomír (2008): *Jazyk, veda o jazyku, societa. Sociolingvistické etudy*. Bratislava: VEDA, 234–242.
- Ondrejovič Slavomír (2009): Slovenčina – skleníková rastlina? In *Slovo. Tvorba. Dynamickosť*. Ed. Šimková Mária. Bratislava: VEDA, 38–41. p.
- Simon, Szabolcs (2017): Jazykové premenné v písaných variantoch maďarského jazyka na Slovensku a ich výučba. In *Jazyk a politika. Na pomedzí lingvistiky a politológie 2*. Ed. Štefančík Radoslav. Bratislava: Ekonóm, 449–464. p.
- Šmelik Ľudovít (2007): Výskum v Komárne a Topoľčianskom okrese. In *Sociolinguistica Slovaca 6: Hovorená podoba spisovnej slovenčiny*. Ed. Ondrejovič Slavomír. Bratislava: VEDA, 153–166. p.
- Satinská Lucia (2014): Jazyková krajina Bratislavy: Dunajská ulica. In *Polarity, paralely a prieniky jazykovej komunikácie*. Ed. Patráš Vladimír. Banská Bystrica: Belianum, 157–167. p.
- Sloboda Marián (2009): State ideology and linguistic landscape: A comparative analysis of (post)communist Belarus, Czech Republic and Slovakia. In *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*. Eds. Shohamy, Elana – Gorter, Durk. New York–London: Routledge, 173–188. p.
- Szabómihály, Gizella (2006): A szlovák nyelvpolitika és a kisebbségek anyanyelvhasználati lehetőségei és törekvései. *Romániai magyar jogtudományi közlöny* 2006/2, 43–49. p.

- Tóth Sándor János (2004): Pitvaroš, Albert, Ambróz – školstvo a cirkev. In *Slovenčina v menšinovom prostredí*. Eds. Uhrinová Alžbeta – Žiláková Mária. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 103–110. p.
- Tóth Sándor János (2007): Postoj k dvojjazyčnosti v Slovenskom Komlóši In *Aktuálne problémy slovakistiky*. Ed. Žiláková Mária. Budapest: ELTE BTK, 166–171. p.
- Tóth Sándor János (2008a): Teoretické a metodologické východiská výskumu slovenského jazyka v Maďarsku. In *Slovenský jazyk v Maďarsku I*. Eds. Uhrinová Alžbeta – Žiláková Mária. Békéscsaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 17–30. p.
- Tóth Sándor János (2008b): Slovenčina v školách v Maďarsku. *Slováci v zahraničí* 25. Martin: Matica slovenská, 161–181. p.
- Tóth Sándor János (2012a): Germanizmy v slovenčine – sociolingvistický výskum v Ružomberku. In *Brnĕnská hungaroslavistika a česko-slovensko-maďarské vzťahy*. Ed. Káfer István – Pospíšil Ivo. Szeged: Gerhardus Kiadó, 139–156. p.
- Tóth Sándor János (2012b): Slovenské školstvo v Maďarsku – integrácia a segregácia. *Studia Scientifica Facultatis Paedagogicae* 4. (X.), 48–70. p.
- Tóth Sándor János (2019a): *Sociolingvistika v slovensko-maďarskom kontexte*. Komárno: Pedagogická fakulta, Univerzita J. Selyeho.
- Tóth Sándor János (2019b): The dominant language of bilingual speakers in South Slovakia. *Berliner Beiträge zur Hungarologie* 2019/20, 25–39. p.
- Tóth Sándor János (2020): The impact of Hungarian on Slovak language use in bilingual milieu. *Yearbook of Finno-Ugric Studies / Ежегодник финно-угорских исследований* 14/2, 227–235. p.
- Tušková Tünde (2016): *Slovenský jazyk v univerzitnom bilingválnom prostredí*. Békešská Čaba: VÚSM.
- Ripka Ivor (1996): Ďalšie smerovanie teritoriálnych výskumov. In *Sociolinguistica Slovaca 2: Sociolingvistika a areálová lingvistika*. Ed. Ondrejovič Slavomír. Bratislava: VEDA, 18–24. p.
- Uhrinová Alžbeta (2008): Najdôležitejšie faktory zachovania slovenského jazyka v Maďarsku. In *Slovenčina v menšinovom prostredí II*. Eds. Uhrinová Alžbeta – Tóth János. Békešská Čaba: VÚSM, 71–88. p.
- Van Mensel, Luk – Vandenbrouke, Mieke – Blackwood, Robert (2016): Linguistic Landscapes. In *Oxford Handbook of Language and Society*. Eds. García, Ofelia – Flores, Nelson – Spotti, Massimiliano. Oxford: Oxford University Press, 423–449. p.

Változatok a boldogtalanságra

Terézia Mora *Szerelmes ufók* című elbeszéléskötetéről

Mitnyán Lajos

Variations on the unhappiness. About the volume „Love Among Aliens” by Terézia Mora

Abstract

The poetic study of the band aims to examine Mora's second volume from a narratologically and hermeneutically motivated perspective in order to be able to come closer to Mora's peculiar writing style. The investigation tries to shed light on the semantic and narratological peculiarities of the book on the basis of a comprehensive analysis by examining the forms and reasons of unhappiness. Adorno's theses about the "badly lived life" determines the keynote of this literary study.

Keywords: cultural studies; literary history; contemporary German prose; aesthetics; Narratology; Art philosophy

Kulcsszavak: kultúratudomány; irodalomtörténet; kortárs német próza; esztétika; narratológia; művészetfilozófia

Subject-Affiliation in New CEEOL: Language and Literature – Studies of Literature – German Literature

DOI: 10.36007/eruedu.2021.3.097-105

1

„Ha az élet nem kímél engem, én sem kímélem az életet” (Mora 2014, 133).¹ Ez az ars poeticának is beillő mondat Terézia Mora ötödik frankfurti poétika-előadásának azon a helyén olvasható, ahol a szerző ebben a bonmot-szerű megfogalmazásban összegzi lektora reakcióit a valóság erőszakos, kegyetlen momentumainak ábrázolására vonatkozóan (Mora 2014, 125). Történt ugyanis először a *BELLA triste* 16. számában publikált rövid tanulmánynál („Über die Drastik”), majd a 2014-es regénynél, a *Szörnyeteg*nél, hogy a lektor mintegy hallgatásával hangot adva viszolygásának, kapitulált Mora mondatai előtt, és az érintett szöveghelyeket egyszerűen érintetlenül hagyta. Ha a mondat chiasztikus német eredetijét – „Wenn das Leben mir zu nahe tritt, dann trete ich dem Leben zu nahe” – vesszük szemügyre, jó láthatóan az élethez való közellépés, pontosabban a *minél közelebb* lépés írói kötelezettsége alkotja a gondolat magvát. Terézia Mora, ellentétben írásai lektorával, felveszi a kesztyűt és mintegy ráerősítve Rilke egyik, az életet summázó, ugyancsak

¹ A *Szerelmes ufók* című kötetben kívüli valamennyi idézet fordítója a jelen tanulmány szerzője. Amennyiben valamely, a tanulmány által hivatkozott mű megjelent már magyar fordításban, minden esetben a magyar nyelvű kiadás címét adjuk meg. A csak németül hozzáférhető művek esetében az eredeti, német cím szerepel a szövegben.

szállóigévé vált sorára – „Ki beszél győzelemről? Csak vészeliük át.” (Rilke 2002, 608) – nem hajlandó az étellel szembeni defenzív pozícióba helyezkedni, nem hajlandó távolról reflektálni az élet kegyetlenségeire, hanem vállalva a Rilke szerint értelmetlen, sőt hübrisznek tekintett offenzívát, a chiazmus ironiájával felfegyverkezve szembenéz az étellel, mintegy ellentámadásba lendül, és a költő sorának második feléből kiolvasható feladatra koncentrálnak nekilát szemügyre venni az élet átvészelésének variációt. Már a *Különös anyag* tíz történetének hősében is zsigeri bizonyossággal – messzemenően reflektálatlanul – van jelen az élet kiküszöbölhetetlen kegyetlenségének tudata. A szerző ott a külső (fizikai) és belső (lelki) erőszak és kegyetlenség témáját körüljárva, az erőszak közvetlen tapasztalatának ábrázolásától jut el az élet veszélyeztetettségének magasabb absztrakciós szinten megvalósuló esztétikai-poétikai megidézéséig. Már itt is kimutatható Mora szövegeinek azon igen sajátos experimentális jegye, amit ő maga nyitottságként (Durchlässigkeit = átteresztőképesség) (Mora 2014, 126) ír le, és az esztétikai és írói látás lényegként, ebből adódóan pedig a műalkotás feltételeként értelmez. Tulajdonképpen az alkotói figyelemről és a rezonáló képességről van itt szó, melyek megfeleltethetők annak az egzisztenciális és esztétikai nyitottságnak, aminek hiányában a szerzői imagináció és evokáció működésképtelen marad.

A frankfurti poétika-előadásokban meghirdetett nyitottság és az élethez történő közellépés programja Mora második elbeszéléskötetében, a 2016-os *Szerelmes ufókban* jól láthatóan szintet lép. A veszélyeztetettség érzésének fizikai aspektusa átadja a helyét a nap mint nap megélt boldogtalanság jóval megfoghatatlanabb, de nem kevésbé nyomasztó emocionális és mentális aspektusainak. A tíz történet tizenegy hőse, változó intenzitással bár, de megkísérli átvészelni az élet nevű játékot, miközben zsigereiben érzi vállalkozása reménytelenségét, a győzelem kivitelezhetetlenségét. Motivációjuk megértéséhez az olvasónak fel kell vennie a kesztyűt, és Terézia Mora ars poeticájához hasonlóan közel kell lépnie hozzájuk. Mora mind a tíz novellában ugyanazt a lehetetlen küldetést bizza hőseire, ami mind poétikai, mind esztétikai szempontból különösen koncentrált írói munkát és nem utolsósorban nyitottságot követel meg tőle ahhoz, hogy a téma ereje, hitelessége egy teljes kötetten át kitartson. Érdemes tehát tematikus és narratológiai szempontból egyaránt szemügyre vennünk, miként valósul meg ez a koncepció.

2

Induljunk ki a történetek egyik legszembetűnőbb közös jegyéből, ami mindenekelelt a korban, nemben, társadalmi beágyazottságban messzemenően divergáló szereplők hangoltságának hasonlóságában mutatkozik meg. Akármilyen értékek és érdekek mentén éljük is életüket, létezésük alapélménye és hangoltságuk alapjegye a boldogtalanság, vagy legalábbis a boldogtalanság valamilyen változata. El-lentmondásos álmódosók ők, akik, noha tökéletesen átlátják helyzetüket, sőt azt is tudják, vagy legalábbis érzik, hol, mikor és miért siklott ki az életük, mégsem képesek a korrekcióra, netalántán újratervezésre. Adorno egyik szentenciáját idézve, jól látják, hogy egy „rossz életet nem lehet jól élni” (Adorno 2014, 43), de az ebben

a tudásban kifejeződő morális és ontológiai dilemma mégsem aktivál bennük valamiféle józan reflexiót, ami a változtatás kezdetét jelenthetné. Miután ebbe a „rossz életbe” integrálódtak, a legtöbb, amire képesek, hogy megpróbálják valahogy átvészelnéni azt, még ha időnként gyötrődnek is döntésük kétséges volta miatt. Magányra hangoltságukból, szolipszisztikus befelé fordultságukból adódóan sorra rossz döntéseket hoznak; önpusztításba és kényszercselekvésekbe menekülve pillanatokra úgy érezhetik, megváltásra leltek a közönyös, kíméletlen, „rossz élettel” szemben, noha valójában mindvégig a megúszásra, a cselekvés elkerülésére játszanak.

De kik is Terézia Mora hősei, akiket, a címadó elbeszélést segítségül hívva, akár ufókként² is aposztrofálhatnánk?

A kötet tizenegy figuráját látszólag semmi nem köti össze. A nyitó elbeszélés hőse az idő előtt nyugdíjazott magányos hosszútávfutó Hellmut, akit kollégái csak álmodozónak, vagy olykor koboldnak csúfolnak. A címadó novella két főszereplője célok és jövő nélküli, drogozó fiatalok, akik közül az egyiknek egyszer csak érthetetlen módon nyoma vész. A harmadik novella központi alakja Tom, egy elvált férj, aki az egész életét csak a fiával való kéthetenkénti találkozás függvényében képes értelmezni. A negyedik szöveg főhőse Ella, a workaholic fotós, aki képtelen felnőni az anyai szerepkörhöz. Az ötödik novella központi figurája egy, az élet kihívásai előtt a destruktív passzivitásba menekülő recepciós, aki a legkisebb konfliktus esetén is menekülőre fogja. A kötet hatodik darabjában Mario, a fiatal ügyvéd inkább egy élethazugságnak szenteli az életet, semmint hogy felnőjön, és felelősséget vállalva teljes életet éljen. A hetedik elbeszélés egy Berlinben feketén dolgozó lengyel lány súlyos depressziójának és pszichoszomatikus megbetegedésének megrázó története. A nyolcadik novella főhőse Zsófia, egy magyar, fordítással foglalkozó kutató, aki ahelyett, hogy szembenézne boldogtalansága igazi okával, kényszercselekvésekbe menekülve hosszú órákat gyalogol céltalanul Londonban egy fantazmagóriát üldözve. Az utolsó előtti szöveg a függőség és pótcselekvés egyik alapesetét tematizálja az alkoholizmusa miatt kirúgott állatgondozó összeomlásának történetével. A kötet záró darabjában egy japanológus professzor már-már gyermekien naiv módon, egy japán istennőszobor segítségével próbál valamit kezdeni nyugdíjba vonulása után értelmetlennek tűnő életével.

Ahhoz, hogy közös nevezőre hozhassuk az elbeszélések tizenegy figuráját, érdemes a kiindulópontul választott ars poeticát segítségül hívunk, ami mintegy értelmezési keretként közelebb vihet a kötet esztétikai és poétikai koncepciójának a megértéshez. Mielőtt azonban szemügyre vennénk a morai stratégia poétikai eszközrendszerét, térjünk ki a tematikus szint meghatározó aspektusaira. A poéti-

2 A magyar fordítás 'ufó'-ként adja vissza a német eredeti 'alien' szavát, ami mellett fordítóként természetesen hozhatunk fel érveket, nem is beszélve a magyar anyanyelvű szerző beleegyező egyetértéséről, de a kötet értelmezője számára felvet néhány kérdést a választás. Az 'alien' szó popkulturálisan messzemenően kódolt eleme a német és a magyar nyelvnek egyaránt; jelentésköre – „az idegen”, „nem ide tartozó”, „kivülálló”, „külföldi” – mindkét kulturális kontextusban közsímet, alkalmazása ezért intertextuális utalások sorát nyithatja meg. Szigorúan szemantikai értelemben az ufó (*unidentified flying object*) – jelentésmezeje kétségtelenül találkozik az 'alien'-ével, de hangulatában igen jelentős az eltérés. Míg a magyarban az „olyan mint egy ufó” mondat részben játékos, részben humoros célzás valakinek a furcsaságára és szokatlanságára, hiányzik belőle az 'alien' jelentésmezejének az az eleme, melyre Mora köteté tulajdonképpen épít: a cseppet sem humoros, szociális, kulturális, pszichológiai értelemben vett elszigetelődés érzése.

ka-előadások bonmot-jában az élet kíméletlenségére válaszul, mintegy ellentámadásként (is) meghirdetett szembenézés az étellel a 2016-os kötetben tematikus szinten, *ex negativo*, azaz éppenséggel a nem-szembenézésben realizálódik. Az élet pusztá átvészélése mint életcél, sem morálisan, sem pragmatikusan nem túl kecsegtető és nem is igazolható opciók, de a Mora által megrajzolt világban, ahol az élet veszélyeztetettsége mint megkérdőjelezhetetlen alapélmény telepszik rá az eseményekre és determinálja az ember létezés módját és hangoltságát, szinte már magától értetődőnek tűnik. Tabea Soergel meg is jegyzi, hogy Mora hősei esetében a konstans boldogtalanság tekinthető a normál esetnek, amit legfeljebb boldogságsugarak világítanak meg időnként halványan (Soergel 2019, 70). Persze egy olyan világban, ahol a boldogtalanság az alapállapot, valódi tragédiák sem történnek. A történetek expozíciója nem vezet valódi konfliktushoz, és ebből adódóan nem könnyű kijelölni az ábrázolt események csúcspontját sem, a hősokeket szenvedésük alól feloldozó megoldásról vagy netalántán katarziszról pedig végképp értelmetlen beszélni. A tragédia terminusainál maradvá úgy fogalmazhatnánk, hogy a *Szerelemes ufók* világának hőseit a szerző a konstans retardáció világába helyezi, ahol a lassan csörgedező események jelentéktelen egyhangúságában, a megoldás mindvégig várat magára. A késeltetés esztétikai-poétikai módszere a narráció szintjén összekapcsolódik a figurák halogató attitűdjével, vérlázító fásultságával, aminek következtében a szereplők bár időről időre rosszul érzik magukat, elszomorodnak, csalódníuk kell, mindez megdöbbsentő módon mégsem juttatja el őket addig a pontig, hogy hajlandók legyenek ténylegesen reflektálni helyzetükre, azaz megkíséreljék az étellel való szembenézését. Ha Mora megengedné ezt hőseinek, azok kétségbeesnének, és ez esetleg kiragadhatná őket fásult közönyükből. Mivel azonban a tíz történetben nem ez a helyzet, a legfőbb kérdés az marad, mi tartja egyáltalán életben ezeket az embereket.

3

„Rossz életben nem lehet jól [azaz helyesen] élni”, idéztük Adornót a *Minima Moralia* 18. reflexiójának végéről. Adorno saját morálfilozófiájában, amit ő „a helyesen élt élet tanaként” írt le, és a rá olyannyira jellemző keserű, civilizációkritikus iróniával „szomorú tudománynak” nevezett (Adorno 2014, 13), már az 'élet' szó kapcsán is óvást emel. Úgy véli, tisztázatlan és homályos, mit is értünk ma tulajdonképp az 'élet' alatt. Amit ugyanis korábban a filozófiában életnek neveztek, az egy idő után csak a magánéletet, a privát létezését kezdte jelenteni, végül pedig pusztá konzummá, az egyén rosszul értelmezett szükségletkielégítésévé torzult, azaz végső soron autonómiáját veszítve, kiüresedett fogalomná merevült. Innen a *Minima Moralia* alcímének különös jelzője: a megkárosított élet. A rossz élet: rosszul élt élet, tehát nem valamiféle istencsapás, hanem az ember egy bizonyos létviszonyának, életmódjának, mentális és pszichés diszpozíciójának a következménye. A Mora-elbeszélések hőseinek élete a megkárosított élet, és ilyenformán a rosszul élt élet példázatai. A negatív exemplumok műfaji sajátosságait követve a történetek a maguk elrettentő voltában, *ex negativo* szolgálhatnak csak tanulságu. Mivel a rossz-

szul élt életnek nincs szubsztanciája, nincs igazi mélysége, hiányzik belőle az azt mozgásban tartó, jó értelemben vett feszültség és intenzitás, ezért szinte magától értetődik a figurák életét jellemző végtelenbe nyúló retardáció, a megoldás vagy a katarzis legkisebb esélye nélkül. A korábbi kérdésünket ennek megfelelően módosítva tehát, nem is arról van szó, mi tartja ezeket az embereket életben, hanem sokkal inkább az, hogy miért ezt a rosszul élt életet választják? Annál is különösebb ez, mert Terézia Mora hőseinek első látásra kilátástalan, cél és értelem nélküli vegetálásában is fel-felcsillan időnként a megoldás lehetősége, amit azonban ők vagy nem vesznek észre, vagy a beléjük ivódott egzisztenciális lustaság miatt ignorálnak.

Az elmondottak érzékeltetésére vegyük szemügyre a kötet hetedik, egyetlen olyan elbeszélését, ahol a főhős *már-már* empátiát ébreszthet az olvasóban, elmentésben a további kilenc novellával, melyek esetében hol a szánalom, hol az elfojtott düh érzése kerekedik felül a befogadóban. Az *Önarckép konyharuhával* című történet középpontjában a fiatal lengyel festőművész lány, Felka áll, aki pár éve illegálisan dolgozik Berlinben, és ugyancsak festőművész barátjával egy bevándorlók lakta lepusztult városnegyedben él. Bár Mora narrációs stratégiája még szóba kerül majd, már ezen a ponton érdemes megjegyeznünk, hogy noha a kötet férfi főszereplővel operáló szövegei fokalizálatlanok, azaz az elbeszélő instancia az adott narratív világ egészére rálátással bír, a női főhőssel bíró szövegek belső fókuszúak, azaz a narráció fókusza egybeesik a főhősnőével, aminek következtében a történeésekről csak az ő tudata által megsűrten értesül az olvasó. Az egyes szám első személyű belső fókusszal szorosan összefüggő korlátozott tudás ebben az esetben meghatározó fontosságú lesz, ugyanis mind a fotós Ella Lamb, mind a magyar fordításkutató Zsófia, mind pedig Felka estében a veszélyeztetettséggel és a kiszolgáltatottsággal, mint a rosszul élt élet konzekvenciáival úgy kell szembe-sülnie az olvasónak, hogy nem állnak rendelkezésére magyarázó reflexiók, ami a hatását tekintve pedig majdhogyanem kiköveteli az empátia érzését. Felka eredendően festő volt Lengyelországban, de már évek óta illegálisan takarítónői munkát vállal Németországban, és eltartja ugyancsak festő barátját, a munkanélküli Felixet. A novella a kapcsolataért aggódó Felka eleinte ártatlan féltékenységként induló, majd pánikrohamokká erősödő, végül pedig súlyos depresszióvá fajuló szorongásának krónikája. Nehéz eldönteni, hogy függése a semmirekellő Felixtől, tragédiájának okozója lesz-e, vagy éppenséggel ez az életművész jelentheti-e majd a megoldást számára. A zéró fókuszú narráció következtében Felka szemeivel látjuk a világot, mely félelmetes és ellenséges. A fiatal lány illegális bevándorlóként idegenül jár-kei a világban, nem beszél a nyelvet, ezért alig kommunikál, nem teremt szemkontaktust senkivel, fóbias félelmek gyötrik, és egy kezén meg tudja számolni, hány alkalommal volt már boldog életében. Felix gunyorosan meg is jegyzi: „Az eufória öt pillanata?” (Mora 2016, 136) És valóban így van: a boldogság csak furcsa köztársaság egy olyan világban, ahol a boldogtalanság számít alapesetnek. Mora ezt a semmibe futó világot olyan történetmesélési technikával teszi érzékelhetővé, amit korábban a véget nem érő retardáció fogalmával írtunk körül, valódi csúcspont és valódi konfliktus alkalmazása nélkül. Felka rosszul élt, csupán a szükségletek kielégítésére szorítókozó élete első látásra akár áldozathozatalnak is tűnhet, ami barátja festőkarrierjének kibontakozását szolgálja, és ekképpen nemes gesztusként is ér-

telmezhető lenne. A mindent belengő kiszolgáltatottság és kényszeresség, és nem utolsó sorban Felka áldozatvállalásának kétséges fogadtatása az önmagát igazi művésznek tartó Felix részéről mindezt relativizálja. Az elbeszélés egyetlen konfliktusa is Felka és Felix kapcsolatának aszimmetrikus és roppant törékeny voltára irányítja a figyelmet. Felka őszinte és építő szándékú megjegyzése azért háborítja fel Felixet, mert a lány megjegyzése, kódoltan bár, de szembesíti a valósággal, azzal a kellemetlen ténnyel, hogy lustasága és illuzórikus valóságképe az akadály a annak, hogy valóban művésszé válhasson, és valódi műalkotást hozhasson létre. Felix ismétlődő eltűnései csak tovább nehezítik az aggódó, félelmeivel küszködő lány életet. A tíz elbeszélés közül csak ebben, és részben a *Például a gepárd* című szövegben dönt úgy a szerző, hogy mintegy példát statuálva a főhősén, a szerzői nyitottság programjának megfelelően, szinte kórtani pontossággal, szembesíti az olvasót a rosszul élt élet konzekvenciáival. Felka esetében a pánikbetegség félelmetes tünetegyüttesével konfrontálja olvasóit, míg Erasmus Haas esetében a főhős alkoholizmusával összefüggő gyomorvérzést mutatja meg kendőzetlen naturalizmussal. Ha a görög tragédiák létfelfogása legalább nyomokban érvényesülne Mora elbeszéléseiben, ezek az események egyfajta katarzist jelenthetnének, és a történet tovább lendülhetne a megoldás irányában. Felka talán megszabadulhatna pszichoszomatikus tüneteitől, ha kidobná a semmirekellő barátját, akitől érzelmileg függ, és önmagára összpontosítva visszatérhetne a festészethez; a *Portugál panzió* infantilis hőse normális életet élhetne, ha eladná a családi panziót és megszabadulna az adósságaitól, és visszatérne a jogász szakmába; Ella nem lenne folyton holtfáradt, és nem aludna el lépten-nyomon, ha végre rádöbbenne, hogy munkafüggése az akadály a boldogulásának. A *Szerelmes ufók* hőseinek rosszul élt, széthulló, igazi centrum nélküli, függőségekbe és pótcselekvésekbe gabalyodott életében nincsenek katarzisok, nem látják, vagy nem veszik észre, hogy orruk előtt a megtisztulás lehetősége, ott állnak ők is Kafka antihőiséhez hasonlóan a Törvény kapujában, csak össze kellene szedjék magukat végre, el kellene kezdeniük helyesen élni, és belépni, mielőtt az ör becsukja az orruk előtt a kaput.

4

A kötet hőseinek életét a tematika szintjén jellemző középpont nélküli széthullás ábrázolása elbeszéléstechnikai szempontból a lehető legintenzívebb koncentrációt követeli meg Morától. A már tárgyalt ars poetica szerint az élet kiméletlenségére művészként adható és adandó egyetlen releváns válasz: a hasonló intenzitású alkotói kiméletlenség kell legyen. De mit is jelent ez a szerző írástechnikájának, és ezzel szoros összefüggésben, a kötet narratív struktúrájának vonatkozásában?

Mora fenomenológiai precizitással formálja meg a történetek figuráit, mintegy mikroszkóp alatt látatva őket, mintha a felszíni struktúrákat pusztán kényszerűségből vázolná csak fel, hogy mihamarabb a felszín alá hatolhasson, és olyan összefüggéseket mutasson meg, melyek első látásra észrevétlenek maradnak. Talán ebből is adódik, hogy hősei külső megjelenésük tekintetében némileg vázlatosnak tűnnek, míg környezetük ezzel szemben sok esetben meglepően aprólékos leírás-

ban részesül. Az első látásra talán feleslegesnek tűnő információkról kiderül, hogy inherens részét alkotják a szereplők jellemzésének, motivációik feltárásának, karakterük árnyaltabbá tételének, olyannyira, hogy ezek a szöveghelyek sok esetben a szürke, látszólag sehová nem tartó eseményfolyam tulajdonképpeni fénysugaraivá válnak. Az olvasó részletesen értesül arról, mit lát Hellmut, a Marathon Man, futás közben, ami által a nagyváros személytelenségének érzékeltetése még intenzívebbé teszi a férfi kiszolgáltatott magányosságát. Aprólékos, szinte lírai leírást kapunk arról a látványról, ami a folyton időszükében élő, munkafüggő Ella szemé elé tárul, amikor reggelente kávéját szürcsölvé kinéz a fotózlet üvegfalán, és pár percig átadja magát a napsütötte park szépségének. A címadó novella főhőseinek nappalija előtt álló diófa az állandóság és normalitás szimbólumaként ellenpontozza Sandy és Tim elkésirítően üres, céltalan életét az omladozó garzonban. A felnőni és felelősséget vállalni képtelen Mario saját maga számára, értékes stílbútorokkal berendezett irodájának részletgazdag leírása, ahol munka helyett gyerekes ostobaságokkal tölti az ideje javát, többet elárul a karakterről, mint maguk a dialógusok. Poétika-előadásainak harmadik részében beszél Mora arról, hogy az apró momentumok fenomenológiailag pontos leírásai a szöveg újabb és újabb rétegeit nyitják meg, és ily módon kiegészítik azt a technikát, mellyel a hősöket nem közvetlen leírások formájában jellemzi, hanem azon helyzetek, és a helyzetek megoldásainak bemutatásával, ahová a hősök kerülnek (Mora 2014, 65).

Az intenzív érzékeléssel (Mora 2016, 126–127), vagyis a fenomének – és nem a figurák – pontos leírásának elvével szorosan összefügg a *Szerelmes ufók* egy másik narrációs jellegzetessége, ami értelmezésben a fikció hitelességének a problémájaként írható le. Mora esetében a fikciós szöveg megteremtése nem *állítások* sorát, hanem a rendkívül szuverén módon kezelt narráció általi *megmutatás* folyamatát jelenti (Mora 2016, 67–68). Ennek következménye, hogy az elbeszélések egyáltalán nem tartalmazznak reflektáló, vagy akár csak reflexióra épülő szövegrészeket. A szövegek narratív instanciája nem engedheti meg magának a filozofálás csábítását, azt át kell engednie az olvasónak. A reflexió bizonyos értelemben visszafogná a szerző esztétikai és poétikai programjában foglaltak megvalósítását. A történet kimenetele tehát nem esik egybe a novella utolsó mondatával: nem tudja senki, sem az elbeszélő, sem a hősök, hogyan is fejeződik majd be a történet. Az már végeredményben az olvasó aktivitásán múlik.

Ezen a ponton ki kell egészítenünk a Mora szövegeinek fókuszáltságával kapcsolatban mondottakat az *elbeszélői hang* problémájával. Genette fogalmiságával dolgozva megállapítottuk, hogy Terézia Mora szövegeiben a belső és a zéró fókuszú elbeszélői pozíció érvényesül, aminek következtében az elbeszélő instanciához társítható hang – a szituáció beszélője – is ebben a két regiszterben szólalhat meg. A három női elbeszélő esetében alkalmazott belső fókusznál a dialógusok egyértelműek (azaz a narráció fókusza és a beszélő hang ugyanaz = E/1), szemben a zéró fókuszú elbeszélésekkel, ahol külön figyelmet érdemel a szerző filmes technikája, ami bár megnehezíti az olvasást, esztétikai szempontból különös hatást ér el azzal, hogy a dominánsan zéró fókuszú leírásba a belső fókusz perspektíváját is beépíti. A módszer a filmek azon eljárására emlékeztet, amikor egy szereplő a tulajdonképpeni mondandóját nem közvetlenül – verbális úton – közli, hanem köz-

vetett módon, képi formában. Egy jellegzetes példa erre az eljárásra a kötet első novellájából:

A gondolat, keresztülfutni egy parkon, új erővel tölti el a Marathon Mant. Félig el is felejtí, miről van szó tulajdonképpen, miért futott el ilyen messzire. Talán örülségnek hangzik, de mit csináljak, ilyen vagyok. Már is a futás új paramétereire koncentrálok. Hogy merre van a park. Mikor fordult elő, hogy nem futólépésben közlekedett egy parkban? Talán még soha. (Mora 2018, 15)

Egy példa a *Perpetuum mobiléből*, ahol az elbeszélés hangjának perspektívái szélsőségesen keverednek:

A szülők először is elmentek a paphoz, hogy megbeszéljék vele. Hosszú, érzelmekkel teli megbeszélés volt, hogy hogyan lehetne ezt jóvátenni, ha a pénzbeli jóvátételtől eltekintünk, mivel nem tudták vállalni, hat gyerek, hát örülünk, ha kenyérre jut, még a gyertyákat sem tudjuk pótolni. De az ügynek amúgy sem az anyagi vonzata volt a fontos, hanem a morális szempont. Mit lehet tenni, hogy a másik Tomot a helyes útra térítsék, hogy megvédjék nem csak a közösségtől, hanem saját magától is? (Mora 2018, 55–56)

Jól látható, hogy mindkét rövid részleten belül a zéró fókuszú narráción belül kétszer is megfordul a hang perspektívája: a zéró fókuszból a belsőbe, majd vissza. Az elbeszélő hang problematikája ugyanakkor elválaszthatatlanul összefügg Mora szövegeinek azon sajátosságával, ami különösen a dialógusok strukturálásában mutatkozik meg. Az olyan dialógusstruktúrát, melyben egy közvetlen beszélgetést közvetett módon ad vissza az elbeszélő instancia, reflektált (Soergel 2019, 77) vagy indirekt (Mora 2014, 131) dialógusnak nevezhetnénk. A módszer következményeként a beszélgetés veszít ugyan természetes elevenségéből, az intenzitása azonban fokozódik, ami pedig megfelel a szerző ars poeticájában foglaltaknak. Egy példa Mora reflektált dialógusaira az *Ella Lambból*:

Úlve marad az asztalnál, mozog az ajka, ki van facsarva, mi facsartuk ki, már megint hagytuk, hogy kiszolgáljon minket, főleg én, láblógatásban párját ritkító tehetség. Megkérdeztem, amióta itt vagyok, ami mégis csak másfél óra, megkérdeztem már Benjit, mi történt vele a héten? Megkérdeztem, mégpedig az idő alatt, míg ő az ebédet készítette, de ezt mondani épp olyan elhibázott lenne, mint nem megmondani. (Mora 2018, 71)

A reflektált dialógusok alkalmazása a koncentráltan megjelenő perspektívaváltások és rövidítések miatt az olvasótól is komoly koncentrációs hajlandóságot vár el. Amennyire kíméletlenül bánik tehát tárgyával, épp oly kíméletlenül bánik szövegeinek befogadóival is. Fel is merül a kérdés, a tematika és a narráció szintjének e kíméletlensége vajon miért nem tántorítja el a befogadót attól, hogy megmerítkezék a tizenegy kivülálló sorsában.

5

A *Szerelmes ufók* novellái a bennük ábrázolt szenvedéssel és csalódással átítatott rögválóság ellenére is a boldogságról, vagy legalábbis a boldogság lehetőségéről szólnak. Mora negatív példázataiban olyan antihősöket vonultat fel, akik nem tudnak, és egy idő után már nem is igazán akarnak helyt állni az élet buktatóinál. Ami azonban az olvasót a tematikus szinten hol elkeserítő, hol vérlázítóan bosszanító sorstragédiák olvasása során mégis magával képes ragadni, az Terézia Mora nyelvének bámulatos könnyedsége, történetmesélésének tisztasága, ami szinte magába szippantja az olvasót. A nyelv szépsége az az erő, ami mintegy átszellemíti és fénybe vonja a borongós hangulatú, sokszor keserű embermeséket. A Mora által alkalmazott könnyed, és már-már – jó értelemben véve – laza beszédmód retorikai-esztétikai szinten teremti meg azt a szépséget, ami az elbeszélte történetek tematikus szintjén nem valósulhat meg. Mora már tárgyalt fenomenológiai precizitása, leírásainak pontossága teszi lehetővé, hogy mind a tizenegy emberről higgadtan, mindvégig kiegyensúlyozott távolságtartással írjon, teret engedve olvasóinak az ítélkezésre. Az ötödik frankfurti előadásában idézi fel az írói fejlődése szempontjából lényeges 2013-as találkozását Sven Hillenkamppal, akitől először hallott a „lehiggasztott elbeszélő” (Mora 2014, 132) kifejezésről, ami arra a retorikai eljárásra utal, mely szerint bizonyos extrém tartalmak közléséhez elengedhetetlen a visszafogott elbeszélői és alkotói beszédmód. Megjegyzi ugyanakkor, hogy ez szükségszerűen önkorlátozást is jelent, és épp ezért a *Különös anyag* utáni regényekben csak módjával alkalmazta ezt a retorikai fogást.

A *Szerelmes ufók* azonban egy olyan kötet lett, melyben a szerző higgadtan és a legjobb értelemben vett ráhagyatkozással, mindennemű kommentáló reflexió nélkül szólaltatja meg elbeszélő instanciáit, engedve, hogy azok a maguk módján vezessék elő saját élet-narratívájukat, anélkül hogy kétségbe vonná, vagy akár csak megkérdőjelezné azok helyességét vagy ésszerűségét. Ezt a lehetőséget olvasóinak engedi át.

Irodalom

Adorno, Theodor Wiesengrund (©2014): *Minima Moralia. Reflexionen aus dem beschädigten Leben*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp.

Mora, Terézia (2001): *Különös anyag*. Ford. Rác Erzsébet, Budapest: Magvető.

Mora, Terézia (2014): *Nicht sterben. Frankfurter-Poetikvorlesungen*. München: Luchterland.

Mora, Terézia (2018): *Szerelmes ufók*. Ford. Nádor, Lidia, Budapest: Magvető.

Rilke, Rainer Maria (192002): *Requiem für Graf Kalckreuth*. In: R. M. Rilke: *Die Gedichte*. Frankfurt a. M.: Insel.

Soergel, Tabea (2019): *In allen drei Spiegeln. Von Glück und Unglück in Terézia Moras Erzählungen*. In: Klaus Siblewski (szerk.): *Text und Kritik – Terézia Mora*. 221. szám, München.

A New Career in a New Town

David Bowie in Berlin (1976–1978)

Tibor Kosztolányczy

Abstract

In this paper, I tried to analyze the most important artistic and personal motivations, which led David Bowie to restart his career in Berlin in Autumn 1976. In semi-seclusion Bowie and his colleagues invented an experimental recording technique and produced a couple of superb songs ("*Heroes*", *Warszawa*). Nevertheless, we should not forget that the whole *Berlin Trilogy* is rather alienating for many of the listeners. But the oeuvre appears more and more inspiring from a philological point of view. I tried to reconstruct David Bowie's *one and a half years* in Berlin relying on the original sources.

Keywords: David Bowie; Brian Eno; Berlin-trilogy; "Heroes"

Subject-Affiliation in New CEEOL: Social Sciences – Communication studies – Media studies

DOI: 10.36007/eruedu.2021.3.106-112

1.

David Bowie seemed to be exhausted after finishing the five-month *Station to Station* world tour in May 1976. He had become famous in 1972, and he was highly successful in the following years, but hardly had any time to relax. After the tour, Bowie did not want to return to Los Angeles and decided to produce a solo album for Iggy Pop at the Château d'Hérouville recording studio near Paris.

Bowie and Iggy Pop started to work on the record in the summer, continuing it in Munich in August, and the band arrived in West Berlin a couple of weeks later. Bowie and Pop settled down in the Schöneberg district renting a seven-room apartment above a car spares shop at 155 Hauptstrasse.¹ Pop's album was mixed at Hansa Tonstudio 1 on Nestorstrasse in the Halensee neighbourhood. The record's title – *The Idiot* – was taken from Dostoevsky's novel, Bowie and Pop insisted that their friends too should read the book. (Trynka 2008, 33)

Most probably, drafting musical guidelines for the next Bowie musical project also started at the Château, though, for recording, they chose Hansa Tonstudio 2 at 38 Kötherner Strasse in Berlin (walking distance from Hauptstrasse). Originally, the building was a concert hall, but the rear wing was mostly destroyed by an allied bombing attack in November 1943. The bomb-damaged rooms were renovated partially after the war, but the construction of the Berlin Wall in 1961 brought about

¹ On August 22, 2016, Berlin's mayor Michael Müller unveiled the plaque commemorating that David Bowie lived in the house between 1976 and 1978.

an abrupt end to all musical activities (the Wall at Stresemannstrasse was less than 100 meters from the premises). In the mid-1970s, Meisel Musikverlage (The Meisel Publishing Group) set up five Hansa recording studios in the building. (Brady-Brown 2012) The dancehall called Meistersaal was reborn as Studio 2, and the acoustics of the room were perfect.

In the meantime, long time Bowie producer Tony Visconti also arrived in Berlin. Bowie invited former Roxy Music member Brian Eno to work with them. Eno was well-known for his electronically inflected pop music. He believed “something musically interesting happened when a sound was ‘treated’—divided between two musicians playing the same sound.” According to Eno, “music should be intentionally confused and incoherent,” musicians with different artistic backgrounds should play together. “Musical accidents were to be left in, and instruments that were grossly out of tune were often preferable to those in tune.” (Edwards-Zanetta 1986, 354)

In the studio, Bowie and his colleagues used *Oblique Strategies* cards, which were developed by Eno with multimedia artist Peter Schmidt in 1975. The “messages” were to help artists break creative blocks, e.g. “A line has two sides,” “Don’t break the silence,” “Do the washing up,” “Imagine the music as a moving chain or caterpillar,” “You don’t have to be ashamed of using your own ideas.” (Eno-Schmidt 1975) The sessions lasted until 18 November 1976.

The new Bowie album was scheduled for Christmas, but the recording company was shocked. What the management at the Radio Corporation of America (RCA) heard from the master tapes of *Low*, was a kind of static, fragmentary, and incomplete music. (Edwards-Zanetta 1986, 358) The second side only contained instrumental tracks.

The band followed the same recording technique in 1977 and 1978 when working on the second and the third parts of the trilogy called “*Heroes*” and *Lodger*, respectively.

2.

When someone tries to analyse inspirations for a new film, a song, or a book, the process often ends up in doubtful results. What drives an artist to start a *New Career in a New Town*?² Sometimes it is just a word or a memory image, sometimes there are deeper motivations.

Expressionism is a background factor that led Bowie to Berlin. While studying at Bromley Technical High School in south-east London in the early 1960s, he was introduced to German expressionist art and Fritz Lang’s epic film *Metropolis* from 1927. “Since my teenage years I had obsessed on the angst-ridden, emotional work of the expressionists, both artists and film makers, and Berlin had been their spiritual home. This was the nub of the Die Brücke movement, Max Reinhardt, Brecht and where *Metropolis* and *Caligari* had originated. It was an art form that mirrored life not by event but by mood”, he remembered in 2001. (Bowie 2020)

² Recalling the last song on the first side of *Low*.

Bowie studied literature and art coming from Berlin before settling down in the city. Christopher Isherwood's 1939 book *Goodbye to Berlin* fascinated him. Likely, it is more than a coincidence that Isherwood too lived in Schöneberg for two and a half years in the early 1930s. His apartment at Nollendorfstrasse 17 was a short distance from the club scene he depicted in *Goodbye to Berlin*. (Doyle 2013) Isherwood's stories were adapted into the 1966 musical and 1972 film *Cabaret*, and he was on the guest list of Bowie's concerts in Los Angeles during the *Station to Station* tour. (Buckley 2010, 292)

The first pop record about West Berlin sung in English was created "in the neighborhood" of the Bowie oeuvre: *Berlin* by Lou Reed was released in 1973. The previous year, Bowie produced Reed's *Transformer*, and, after that, Reed wanted to go in a different direction. He wrote a chamber rock opera about a doomed couple, Caroline and Jim depicting "a walk on the real wild side of life". At the time of writing *Berlin*, Reed did not have personal experiences about the city. Allegedly, he first visited Berlin during Bowie's stay there sharing the flat at Hauptstrasse 155. So, where could Reed's idea have come from?

During the early period of the Velvet Underground—Reed's former band—, Nico was the lead singer, the frontwoman. Nico was German, born as Christa Päffgen in Cologne in 1938. When she was two years old, her family moved to Spreewald near Berlin. After the war, they settled down in Berlin, where Nico attended school until the age of 13 when her modelling career started. The Velvet Underground had an exceptional impact on Bowie, he started to play his own covers of the VU songs as early as the band's first LP was released. Brian Eno could not escape from the influence of the VU, either; he said ironically that he got involved with rock after he heard the Velvet Underground because he realized that none of the musicians could play. (Edwards–Zanetta 1986, 354)

Bowie was by no means a blind admirer of Berlin, he saw the bright sides and dark shadows of the city and its controversial role in 20th century history. He described Berlin as a city of creative vibe, "and you couldn't find a place with more tension than West Berlin [with its] factional elements, both musically and artistically", he confessed. (Shaw 2018) Iggy Pop thought that West Berlin comprised of a separate world like the volcanic islands in the ocean. "The opposing world powers created a kind of vacuum here, and you could easily disappear. It was fabulous," he said. (Trynka 2008, 239)

During their Berlin years, Iggy Pop and Bowie frequently travelled together to East Berlin in a Mercedes-Benz 600, though, it was not the first time they had visited the Eastern Block. In 1973, after his tour to Japan, Bowie embarked on a week-long journey from Vladivostok to Moscow on the Trans-Siberian express. He spent three days in Moscow, and saw the military parade on 1 May. (Devine 2016)

On 23 April, 1976, Bowie and Pop only spent seven hours in Moscow on their way to Helsinki. The previous day, their train had been delayed for a few hours at Dworzec Gdański (Gdańsk Railway Station) in Warsaw, so Bowie went for a walk in Żoliborz district up to the Plac Komuny Paryskiej (Paris Commune Square).³ Bowie

³ Since then it got back its original name, Plac Wilsona (Wilson Square). In 2016, on the 40th anniversary, a mural tribute by Dawid Celek near Wilson Square was unveiled commemorating Bowie's walk.

stopped at a record shop and bought a few LPs, one of which featured a composition called *Helokanie* sung by the folk ensemble Śląsk. The choral work was based on Polish folk songs and it was written by the founding leader of the choir, Stanisław Hadyna. (Sosnowski 2011)

The song *Warszawa* opens the “other” side of *Low*: evoking the fate of the once flourishing city, Warsaw. Bowie converted the herders’ song of *Helokanie* into a dirge.

Bowie’s statement on Berlin, “*Heroes*”, his most enduring song, can be found on the eponymous LP. The song is about two doomed lovers (again) living on the opposite sides of the wall. “Every afternoon, we’d sit down at the mixing desk and see Russian Red Guards looking at us with binoculars, with their machine guns over their shoulders,” explained Visconti about the times when they were working on “*Heroes*.” (There was an empty plot of land between the building of the studio and the Wall. The guards, mentioned by Visconti, must have been serving in the East German army.) The backing tracks were almost completed when Bowie asked his colleagues to take a break so he could finish the lyrics. Tony Visconti went for a walk by the wall with one of the backing singers, Antonia Maas holding hands and kissing. “David happened to be looking out of the window, and he saw us,” recalled Visconti. (David Bowie’s *Heroes* 2005, 53)

3.

When arriving in Berlin in 1976, Bowie’s commercial and critical stock was extremely high, though, personally, he was in trouble. “He was divorcing his wife, separating from lawyers and management—and it cost him a fortune,” recalled Toni Visconti in relation to the beginning of their stay in Berlin. “Because Berlin was cheap, it suited his financial situation at the time, as he was almost bankrupt.” (Shaw 2018)

Bowie bought ordinary, cheap clothing in department stores, and often wore a worker’s cap. (Edwards–Zanetta 1986, 356) He kept in contact with only a few people around him. His son, Zowie attended school in Berlin and lived with his father who wanted to conduct a moderate lifestyle.

In his semi-seclusion, Bowie realized that he was free to go to the music stores, to the cinema, or to the parks again. He was even able to do his shopping without being disturbed by fans. People did not recognize him at first glance. As mentioned earlier, Bowie was mesmerised by the works of the German expressionists, he admired the Brücke Group, and often visited the Brücke Museum on the edge of the Grönwald Forest. The album covers of “*Heroes*” and Iggy Pop’s *The Idiot* were both inspired by the same painting, Erich Heckel’s *Roquairol*, an expressionist picture from 1917. Bowie also regarded himself as an expressionist artist.

Bowie travelled with Iggy Pop a lot on the U-Bahn. Pop also used the S-Bahn almost every day. These trips, especially the lines that went out to the Wannsee, inspired his song *The Passenger*, a “hymn” to Berlin’s transport system. (Schneider 2013) “Wildness and decadence were in the air”, and it was not too difficult

to obtain drugs in West Berlin. (Edwards-Zanetta 1986, 356) Bowie could have continued his dangerous Los Angeles lifestyle. On the contrary, he tried to regain control of his personal life and artistic independence, step by step.

Berlin was too far from the US branch of RCA. When Bowie sent the master tapes of *Low*—which did not sound like masters at all—to the management in November 1976, he declared that from then on he would produce *his own* music. The next year, he returned to the concert halls, however, he appeared onstage strictly as the keyboardist in Iggy Pop's band. Iggy and his former band The Stooges were remembered as one of the seminal bands in the punk movement. Bowie had different personas during the previous years, though, none of them had anything common with punk. Starting to play together with Iggy, Bowie reintroduced himself as “the father of one of punk's founding fathers.” (Edwards-Zanetta 1986, 360)

After the tour, in the summer of 1977, Bowie recorded the LP “*Heroes*” with the contributors to *Low*. The sound was experimental, distorted, and often dissonant. However, among the tracks, there was the masterpiece, the song “*Heroes*”, by which Bowie demonstrated that he still could write hits.

In late 1977, Bowie agreed to take the leading role in David Hemmings's new film called *Just a Gigolo*. The result was a slow black comedy with little invention. (Some critics thought that Bowie's intention was to take part in his own *Cabaret*.) It was widely communicated, that Marlene Dietrich, who had not made films for seventeen years, agreed to do a cameo appearance only to play together with Bowie. In reality, the two stars did not meet. Dietrich played her brief part in Paris, where she lived, while Bowie's part of the same scene was shot in Berlin.

Bowie embarked on a new world tour called *Isolar* in March 1978. The first halves of the shows were devoted to music from *Low* and “*Heroes*”. Guitarist Carlos Alomar conducted the band using a baton, and presented Bowie as a composer. The staff realized quickly that the once erratic and moody Bowie was now “in total control of every musical and production element. [...] The musicians perceived him as down to earth, considerate, someone to be respected for his artistry and brilliance.” (Edwards-Zanetta 1986, 367) He tried to control his publicity too, the message was professionalism. He gave several television interviews, he seemed to be clean, and, without doubt, he was humorous and collected. Bowie often mentioned his son, depicting himself as a caring father.

Bowie insisted that RCA should count the double live recording called *Stage* as two records from the point of view of contractual commitments. The dispute was resolved, but it was evident that Bowie wanted to supply the required number of the albums as soon as possible. (Matthew-Walker 1985, 49) And in the long run, the conflict indicated too that he had started to look for a new record company, which would have the commitment and the financial strength to promote his future albums worldwide.

The first leg of the *Isolar* tour ended in July 1978, and in August, Bowie returned to Berlin. He packed up his belongings at Hauptstrasse 155, and moved to Switzerland. (Griffin 2021) The recording process, which finally ended in releasing *Lodger* the next year (the closing part of the *Berlin Trilogy*) started in Geneva in September. After a couple of weeks, the work was suspended – more or less due

to the lack of ideas. Bowie continued recording in New York the next year, and the album came out finally in May 1979. Since 1974, it has been the first Bowie record containing not less than ten songs with lyrics. It was a great relief for RCA that most of them sounded to be completed. (Edwards–Zanetta 1986, 371) However, the critics were disappointed that the record lacked the expected synthesis. Greil Marcus from the Rolling Stone called *Lodger* “just another LP”, one of Bowie’s weakest ones: “scattered”, a footnote to “*Heroes*” “. (Marcus 1979)

The *Berlin Trilogy* has never been a big seller. What David Buckley, Bowie’s most reliable monographist stated about *Low*, that “it is more talked about and admired than actually liked or listened to,” (Buckley 1996, 56) is relevant to all the three records. Though, Bowie taught important lessons to other superstars: one cannot live continuously in the limelight. Lacking the private side of life has a devastating effect on one’s psychological integrity. Artists should not be afraid of having a break to recollect creative energies. The scary thing is when someone compromises himself with weak products. Thanks to Bowie, West-Berlin became a synonym for fruitful artistic withdrawal, the Hansa Studios have acquired an almost legendary status among musicians. Rock bands suffering from artistic crises also inherited Brian Eno from Bowie.

4.

Bowie’s next LP *Scary Monsters (and Supercreeps)*, in 1980, was a high-standard farewell to alter rock with some wonderful tunes (*Ashes to Ashes*, *Teenage Wildlife*). Bowie carried out different goals from 1983. He worked on a disco-oriented style in appearance and music. Albeit, his forthcoming records did not contain pure disco music but some kind of drum and funky bass, the pulsating rhythm, the bombastic horn section, the platitudinous lyrics proved to be almost unbearable for many of his former fans. Nevertheless, the trilogy of “disco” albums under his lucrative contract with EMI–Capitol brought Bowie worldwide mainstream success which lasted throughout the decade.

According to his later interviews, Bowie himself suffered from his own artistic mediocrity in the mid-1980s which ended in a serious burnout. The circumstances, in which he established the band Tin Machine in 1988, resembled in many ways the time that he arrived in Berlin twelve years earlier. For Bowie, the most important factor could have been to rejuvenate himself artistically. He recruited Tony and Hunt Sales from the rhythm section of Iggy Pop’s 1977 tour, and he declared himself just one of the four equal members in the band. They recorded their songs live (just as the Beatles had tried to do it, without studio trickery and overdubs, while working on the *Get Back* project in early 1970). Tin Machine left the sound unpolished in order to maintain the spontaneous feeling. But having spent decades in the music business would not help with playing authentic garage rock.

The magical inspiration of the Berlin era was a unique gift.

I would like to express my special thanks to Viviane Harangozo for her help in the translation.

Works Cited

- Bowie, David (2020): *On Kraftwerk and his Florian Tribute*. www.davidbowie.com/blog/2020/5/6/bowie-on-kraftwerk-and-his-florian-tribute. (Accessed 20 Febr. 2021)
- Brady-Brown, Annabel (2012): *Hansa Studios Today: Bowie's Ballhaus*. www.exberliner.com/features/bowie%27s-ballhaus. (Accessed 20 Febr. 2021)
- Buckley, David (2010): *David Bowie*. Transl. by Vizi, Katalin. Budapest: Cartaphilus.
- Buckley, David (1996): *The Complete Guide to the Music of David Bowie*. London: Omnibus Press.
- Devine, Carol (2016): *Station to Station. David Bowie on the Trans-Siberian Railway*. www.calvertjournal.com/tiles/show/5291/bowie-trans-siberian-moscow-red-square-iggy-pop. (Accessed 21 Febr. 2021)
- Doyle, Rachel B. (2013): *Looking for Isherwood's Berlin*. www.nytimes.com/2013/04/14/travel/looking-for-christopher-isherwoods-berlin.html. (Accessed 20 Febr. 2021)
- Edwards, Henry–Tony Zanetta (1986): *Stardust. The David Bowie Story*. New York: McGraw-Hill.
- Eno, Brian–Schmidt, Peter (1975): *Oblique Strategies*. www.rtqe.net/ObliqueStrategies/Ed1.html. (Accessed 20 Febr. 2021)
- Griffin, Roger (2021): 1978. www.bowiegoldenyears.com/1978.html. (Accessed 6 March 2021)
- Marcus, Greil (1979): *Lodger*. www.rollingstone.com/music/music-album-reviews/lodger-248873. (Accessed 6 March 2021)
- Matthew-Walker, Robert (1985): *David Bowie. Theatre of Music*. Bourne End: The Kensal Press.
- Schneider, Martin (2013): *Iggy Pop in the Late 70s, Early 80s*. https://dangerousminds.net/comments/iggy_pop_in_the_late_70s_early_80s_previously_unseen_photographs. (Accessed 5 March, 2021)
- Shaw, Des (2018): *Bowie's Berlin. The City that Shaped a 1970s Masterpiece*. www.historyextra.com/period/20th-century/bowies-berlin-the-city-that-shaped-a-1970s-masterpiece. (Accessed 21 Febr. 2021)
- Sosnowski, Andrzej (2011): Warszawa. bowiesongs.wordpress.com/tag/warszawa. (Accessed 21 Febr. 2021)
- Trynka, Paul (2008): *Iggy Pop: Open Up and Bleed*. Transl. by Dudich, Ákos–László, István. Budapest: Cartaphilus.
- [s. n.] (2005): David Bowie's Heroes. *Q Magazine* 2005/11, 52–53. p.

Milyen kapcsolatrendszerben működtek a magyar–kínai kapcsolatok a hidegháború során? Milyen szellemben és hogyan tartotta egymással a kapcsolatot egyfelől a Magyar Népköztársaság, amely a Szovjetunió által dominált nemzetközi kommunizmus keretei között működött, másfelől a hatalmas Kína, amely 1949 és 1989 között több alkalommal is rendszert váltott? A Vámos Péter kötetével kapcsolatos egyik kulcskérdés, hogy mennyire, milyen mértékben tudott vagy akart a kommunista Magyarország önálló külpolitikát folytatni. Hiszen Kína nemcsak Európától távoli ország, de bizonyos értelemben tesztország is volt, amennyiben megtehetette, hogy mindkét hidegháborús szuperhatalom irányában tartózkodó legyen. A szerző többször visszatér Kádár János 1956. szeptemberi kínai útjához a Kínai Kommunista Párt kongresszusára, amely a magyar párvezető „első jelentős nemzetközi szereplése” volt, és a jelek szerint nagy hatást gyakorolt Kádárra (39. old.).

Vámos Péter tökéletesen tisztában van azzal, hogy Kínán tesztelni lehet a „magyar külpolitikai önállóság” kérdését. „A második világháború után – írja – a szovjet érdekszférába került Magyarország külpolitikai mozgásterét és gazdaságpolitikai lehetőségeit alapvetően a moszkvai állami és pártvezetés határozta meg.” (20. old.) Ez, természetesen, nem új ismeret, ám Vámos Péter könyvének lapjain a magyar külpolitikai függés részletei, határai és folyamatai is kirajzolódnak. Vámos Péter szerint az 1956-os magyar forradalom Szovjetunió általi leverése nem elhanyagolható hatást tett Kínára, amennyiben ezután Mao Ce-tungban tovább erősödött a nézet, hogy a Szovjetunió ugyanúgy nem fog habozni elbánni Kínával (pl. a konfliktusos közös államhatárak térségében), ahogy nem habozott leverni a magyarokat. Nem feledhető, hogy Sztálin 1956 februárjában (Hruscsov által a XX. kongresszuson) történt leleplezése, azaz a desztalinizáció Mao Ce-tung személyét is mélyen érintette. Így nem csoda, ha a hivatalos Kína Kádárék és a politikai visszarendeződés oldalára állt: „A Kádár-kormány helyzetét jelentősen erősítette az egyértelmű kínai támogatás.” (48. old.)

A kérdés tehát az, hogy milyen szerepe volt, ha volt egyáltalán Kínának abban, hogy a kommunista Magyarország önálló(bb) külpolitikát folytasson? Mennyiben volt Kádár Jánosék számára Kína a „szocialista nemzetközi kapcsolatok” harmadik utas vagy különutas megközelítésének eszköze, ürügye, hordozója? Könyvével Vámos Péter meglehetősen egyértelmű állást foglal el „a magyar párt önálló külpolitikát folytat” című mítoszról. A Kínába vezető magyar hivatalos látogatásokat rendre egy-egy „moszkvai megálló” előzte meg, majd követte; egy olyan viszonyról van tehát szó, amelyet Vámos Péter szovjet behatásnak, sőt „ellenőrzésnek” nevez. (106. old.)

Másfelől azonban Kína nem lehetett az ideális partner a Szovjetunióval szemben kialakítandó független(ebb) szocialista diplomáciához. Kína ugyanis nem egy volt

a „szocialista országok” közül (bármit is értsünk ezalatt), ami egyebek mellett Mao Ce-tung „köztes zóna elméletében” is kifejeződött (22. old.). Különösen érdekesnek vélem azt a kínai érvelést, ahogy Kína szembeszállt a „szovjet revansizmussal” és „szociálimperializmussal”. Kínai szempontból ugyanis már az „érett szocializmus” korában sem volt kétséges, hogy a Szovjetunió a cári expanzív külpolitika aktív örököse. A kínai külpolitika a lehető legnyíltabban a Szovjetunió epiteton constansává tette a „neokolonialista” jelzőt. Kína kész és bátor volt rávilágítani a Szovjetunió poszt-sztálini szuperhatalmi lényegére: a szocialista kolonializmusra.

Mérete, belső politikai viszonyai és különösen sajátos, a nyugatitól élesen eltérő kulturális látásmódja miatt Kína nem volt és ma sem hétköznapi nemzetközi partner. Kína a nyugattal is óvatos volt, amit jól illusztrál Mao egyik bonmot-ja: „Mindent, ami külföldről jön, olyasvalaminek kell tekintenünk, mint a táplálékot, mi előbb a szájba, majd a gyomorba és a belekbe kerül, ami átítatódik nyállal, gyomor- és bélnedvvel, azután megoszlik salakra, ami kiürül, és tápnedvre, ami felszívódik; csakis ekkor válik a táplálék hasznossá szervezetünknek.” (23. old.)

Kína nagyhatalom – és az volt még a nemzetközileg kiszolgáltatott és zilált állapotai között is. S mint ilyen, mindig a saját érdekeinek megfelelő külpolitikát folytatott. Egyebek mellett az úgynevezett „differenciáló politikát”, amelyet elsősorban (de nem csak!) a szocialista országokkal szemben tudatosan alkalmazott, főleg a kétoldalú kereskedelmi kapcsolatokban (70–71. old.). Kína nem lenne Kína a kínai pragmatizmus nélkül, ami az országot a kapitalista gazdaságok felé terelte már 1973, tehát az amerikai nyitás előtt is. A szovjet tömb országai, és ezen belül Magyarország tisztában voltak a kínai lehetőségekkel. Azonban a szocialista tervgazdálkodás adottságai és reális lehetőségei között a lehetőségek többnyire kiaknázatlan lehetőségek maradtak. Kína relatíve gyorsan kinőtt az iparilag elmaradott pozícióból, és egyre inkább minőségi termelési eszközöket akart importálni. Ami azt jelentette, hogy Kína partnerei, Magyarország, az NDK és Csehszlovákia előbb-utóbb egymás vetélytársaivá váltak, a kommunista országok egymás között is, de még nyugtalanítóbb módon fokozatosan azon nyugati partnerek viszonylatában is, akikkel a kelet-európaiak egyre kevésbé tudtak (pl. kiemelt minőségű áruk tekintetében) versenyezni. És akkor még említeni érdemes Tajvant, vagyis a „Hány Kína van?” problémát, amennyiben Tajvan még az amerikai–kínai kapcsolatokban is sarokkő mind a mai napig, nemhogy egy – kínai nagyhatalmi szempontból – jelentéktelen európai ország relációjában.

A magyar–kínai viszony és történelmi kapcsolatok bonyolultságának a jele az is, ahogy Kína maga is évtizedeken keresztül váltogatta viszonyát a Szovjetunióhoz: az 1946-os polgárháborúval kezdve (Kissingertől tudjuk, hogy Mao Ce-tung idős korában is „öreg barátjának” nevezte Csang Kaj-seket) az 1950-es évekbeli „önként vállalt szovjet szövetségen” keresztül (szovjet szakértők, tanácsadók stb.) a sok feszültséggel terhelt, sőt kifejezetten ellenséges viszonyig. A Vámos Péter által most közzétett források alapján egyértelmű, hogy a kínai kulturális forradalom, vagyis az 1966–1970-es időszak jelentette a kapcsolatok addigi legalacsonyabb fokát, szintjét, természetesen nem csak Magyarországgal. Kína ekkor visszahívta az összes nagykövetét (egy kivétellel), és ugyanezen időszakban négy teljes évre beszüntette az országban a felsőoktatást (90–91. old.).

A kommunista blokkországok és a Kína közti viszony mélypontján került sor az úgynevezett Interkit-gyűlésekre, azaz a Kína-ellenes szocialista egyeztető fórumokra. A szocialista blokk egymás közti „politikai egyeztetése” a kapcsolatok mélypontján tehát még aktuálisabbá vált, azaz megint csak nem lehetett szó az egyes kommunista országok önálló döntéshozataláról.

A könyv szerkezete rendkívül funkcionális: a kiváló Bevezetőt (19–180. oldalak) dokumentumok követik (183–790.), szám szerint 180 különböző dokumentum. A könyv nagyon hasznos mellékleteket tartalmaz: egy jól áttekinthető kronológiát (791–814.), a kötetben szereplő vagy érintett személyek tömör életrajzát (815–848.), egy rövidítésjegyzéket és egy névmutatót (853–864.).

Vámos Péter 864 oldalas munkája kiválóan képes érzékeltetni az 1949–1989 közti magyar–kínai politikai és gazdasági kapcsolatok fő tendenciáit. Miközben bőséges részleteket kínál, aközben nagyszerűen kiemeli a történetileg lényeges vonatkozásokat: a két ország viszonyának dinamikus mozgásait a hidegháború nemzetközi kontextusában.

Braxatorisová, Anita – Drahota-Szabó, Erzsébet – Mészáros, Attila – V. Szabó, László (Hg.): *Sprache – Diskurs – Kontext*. *Auslandsgermanistik im 21. Jahrhundert*, J.-Selye-Universität, Komárno, 2020, 260, ISBN 978-80-8122-369-3 (Komorner Germanistische Beiträge 1)

Hegyí Noémi

Der vorliegende Sammelband bietet einen Rückblick auf die erste *Germanistische Nachwuchstagung*, die im März 2020 – im Anschluss an die Tradition der Tagungsreihe *Komorner Germanistentag* – am Lehrstuhl für deutsche Sprache und Literatur der J.-Selye-Universität organisiert wurde. Er stellt aber auch den ersten Band einer künftigen Reihe dar, die Begleitveröffentlichung weiterer wissenschaftlicher Veranstaltungen und Forum der Auslandsgermanistik werden soll.

Die Studien des Sammelbandes werden anhand der drei klassischen Bereiche der Germanistik – Sprachwissenschaft, Didaktik/Methodik und Literaturwissenschaft – angeordnet, die Forschungsgebiete der Beitragenden lassen sich aber oft nicht jeweils in nur einer dieser Subdisziplinen abgrenzen und reichen teilweise auch über die Germanistik hinaus.

Wir finden gleich im ersten Beitrag – Erzsébet Drahota-Szabó: *Theorie und Praxis bei der Förderung der Textkompetenz angehender Deutschlehrer* – eine Verknüpfung von Kommunikationstheorien und Praxis der LehrerInnenausbildung, auch als Zeichen der Bestrebung des Lehrstuhls (der im Rahmen der Pädagogischen Fakultät seine Tätigkeit ausübt) die neuesten wissenschaftlichen Erkenntnisse in den Unterrichtsalltag einzubringen. Als Schlüsselkompetenz, unentbehrlich für die Kommunikation, aber auch für den Wissenstransfer, sei die Förderung der Textkompetenz besonders relevant in der LehrerInnenausbildung, deswegen seien Theorie und Praxis der Textlinguistik grundlegend im Studium. Im Bereich Textsyntax, Textsemantik und Textpragmatik sollen auch Textanalysen durchgeführt werden, im Rahmen deren die Studierenden den Inhalt schriftlicher und mündlicher Texte reflektiert erfassen sollen, wobei sie ihre Reflexionen auch in die eigenen Textproduktionen transferieren sollen. Zu all diesen Unterrichtsprozessen bietet der Beitrag umfassende Beispiele für Übungen und Aufgabenstellungen bis hin zur Förderung der mündlichen Textproduktion und -rezeption.

Henrik Abonyi wirft in seinem Beitrag *Zur Allgemeinverständlichkeit der Rechtsprache in Ungarn* die Frage auf, ob dieser Grundsatz in der Praxis verwirklicht werden könne und ob Rechtsorgane etwas in diese Richtung tun. Er fragt weiterhin, auf welchen sprachlichen Ebenen überhaupt eine Vereinfachung möglich sei und wessen Aufgabe diese wäre: die der Juristen/Rechtswissenschaftler oder die der Linguisten? In seiner Fragestellung lässt der Autor eine doppelte Sicht zur Geltung kommen (die eines Juristen und die eines Linguisten) und stellt fest, dass bevor mögliche Lösungen geliefert werden können, soll zuerst die Problemstellung detailliert definiert werden, wozu er mit seiner Studie beitragen will. Abschließend bemerkt er auch, dass die ungarische Rechtspraxis um die Verbesserung der Verständlichkeit der Rechtsnormen bemüht sei, obwohl deren Verwirklichung u. a. vom unterschiedlichen Belastungsgrad der Gerichtsbehörden abhängt.

Ildikó Daróczy geht – anhand einer kontrastiv orientierten Fragestellung – Übersetzungsproblemen bei Okkasionalismen nach. In ihrem Beitrag stellt sie die Ergebnisse einer Korpusuntersuchung über die verschiedenen Eigenschaften und Funktionen der Okkasionalismen dar, wobei sie einen deutsch-englischen Vergleich unternimmt. Der beeindruckende Textkorpus der Untersuchung reicht von Nachrichten aus online Zeitschriften über Texte aus einem Slam-Poerty-Wettbewerb und zufällig ausgewählte Twitter-Einträge von Privatpersonen bis zum Sitcom *How I met your mother hin*.

Ebenfalls mit zwischensprachlichen Transfererscheinungen befasst sich Miaoxin Chen in ihrer praxisbezogenen, für die LehrerInnenausbildung höchstrelevanten Arbeit mit dem Titel *Selbstinitiierte Selbstreparaturen in chinesischen universitären DaF-Unterrichtsgesprächen*, indem sie eigenständig erhobene authentische Audioaufnahmen der Gespräche zwischen DozentInnen und Studierenden analysiert. In ihrer Untersuchung fragt sie danach, wie eine Reparatur in chinesischen universitären DaF-Unterrichtsgesprächen konstituiert wird, bzw. wie der Versuch zur Behebung von kommunikativen Problemen initiiert und durchgeführt wird. Die Ergebnisse werden mit konkreten Beispielen aus den empirischen Daten vorgestellt.

In ihrem Beitrag *Sprachliche Asymmetrien von Diskursmetaphern des Themenkomplexes „Dunkelheit“ im literarischen Kontext* beweist Renáta Péter-Szabó, wie produktiv sprachliche Fragestellungen für die literarische Interpretation sein können, indem sie sprachwissenschaftliche Auffassungen der Metapher an einem literarischen Werk erprobt. Sie führt eine deutsch-ungarische Kontrastierung der semantischen und grammatischen Merkmale der sogenannten diskursiven Metaphern aus dem Roman *Ich und Kaminski* von Daniel Kehlmann und aus dessen Übersetzung, mit Bezug auf die Ebenen des Diskurses, der Sprache und der Kultur durch. Dadurch, dass über die sprachlichen Asymmetrien hinaus auch nach den kulturbezogenen Hintergründen der identifizierten Metaphern gefragt wird, können wir in der Studie eine an die Kulturwissenschaft grenzende Perspektive erkennen und dadurch sehen wir ein besonders anregendes Beispiel für Integration der Sprach-, Literatur- und Kulturwissenschaft innerhalb einer Untersuchung.

Der zweite Teil des Sammelbandes, der sich mit didaktischen Fragestellungen und Methodik befasst, fängt mit einer grundlegenden Fragestellung an, indem Tünde Sárvári in ihrem Aufsatz den Funktionen dieses Teilbereiches der Germanistik nachgeht. In ihrem Beitrag *Fachdidaktik DaF im 21. Jahrhundert: Zielsetzungen – Inhalte – Herausforderungen* reflektiert sie auf den Realitätsbezug der Unterrichtspraxis. Sie fragt nach der Rolle der Fachdidaktik für Deutsch als Fremdsprache im 21. Jahrhundert, definiert Grundbegriffe und präsentiert Beispiele für die Förderung unterschiedlicher Lehrkompetenzen und 21st Century Skills aus der Praxis des DaF-LehrerInnenausbildung an der Universität Szeged. Außerdem bietet sie einen Ausblick auf mögliche Forschungsthemen der Fachdidaktik, um jungen WissenschaftlerInnen Anregung zu geben. Ihre Studie schafft für die weiteren didaktischen Beiträge des Bandes einen Rahmen-Kontext und ist ein Beispiel dafür, dass ein Dialog zwischen jungen Germanisten und WissenschaftlerInnen mit

Erfahrung nicht nur spannend, sondern auch für die LehrerInnenausbildung und für germanistische Forschung sehr produktiv sein kann.

Anikó Ficzer und Erzsébet Szabó untersuchen in ihrem Beitrag eine konkrete Fertigkeit der Lernenden, und zwar deren Leseverstehen, anhand der Evaluation der Leistungen von SchülerInnen an slowakischen Mittelschulen. Die Studie berücksichtigt die mehrfachen Ebenen des kognitiven Prozesses, der durch Wahrnehmung, Informationsverarbeitung und Interpretation verfolgt wurde, und systematisiert, bzw. analysiert die Ergebnisse, auch in Bezug auf die mit den Aufgaben verbundenen kognitiven Herausforderungen.

Anfang März 2020 konnte man nicht ganz vorhersehen, in welchem Maße der Einsatz digitaler Medien im Unterricht den Alltag bestimmen würde. Die Erfahrungen der seitdem vergangenen Monate zeigen, wie wichtig dieses Thema für die Unterrichtspraxis ist. Dorottya Szász liefert in ihrem Beitrag Beispiele für die Anwendung der digitalen Medien in der Übungsphase der Grammatikvermittlung in der Sekundarstufe. Sie geht davon aus, dass die typologischen und die genealogischen Unterschiede zwischen der deutschen und ungarischen Sprache den Sprach- und Grammatikerwerb in DaF-Unterricht erschweren und sucht nach Quellen, die eine kontrastive Sicht im fremdsprachlichen Deutschunterricht ermöglichen. Sie plädiert für die Wichtigkeit der Förderung der Medienkompetenz, stellt Auswahlkriterien lernförderlicher und auf Handlungsorientierung bauender Medien und präsentiert konkrete Beispiele für entsprechende Online-Tools.

Barbora Molokáčová weist die Relevanz der historischen Entwicklung der Pädagogik auf, indem sie den Erziehungsbegriff bei Johann Genersich untersucht und dessen Kontext in der Pädagogik des 18. Jahrhunderts erleuchtet. Einen Übergang zwischen den Teildisziplinen der Germanistik können wir auch hier feststellen, denn es handelt sich um das Erziehungsmodell des bedeutsamen deutschschreibenden Autors aus der Region Zips an der Wende des 18. und 19. Jahrhunderts und zugegebener Weise werden die Schlussfolgerungen der Analyse später bei der Interpretation der literarischen Werke des benannten Autors aufgearbeitet.

In dem dritten Teil des Bandes, der der Literaturwissenschaft gewidmet ist, können wir zwei umfassende Studien lesen.

László V. Szabó bringt einen Überblick der massiven Fachliteratur und der vielen Interpretationen Thomas Manns *Zauberbergs*, liefert aber auch Lesehilfe zu den vielfältigen Diskursgeflechten des Romans. Er ermutigt zur Sinnsuche und Sinngebung, zumal der Roman an sich die Möglichkeit mehrfacher Deutungen bietet, abhängig von dem Kontext, den der Leser bestimmt. In dieser vielfachen Interpretierbarkeit sieht der Autor des Beitrags die Modernität des Romans und bespricht diesen im Zusammenhang der (klassischen) Moderne. Weiterhin thematisiert er Aspekte wie Diskurs, Fiktion und Tempus im Werk, aber auch Zauber, Zeit und Zeitlosigkeit, bevor er die Schlussfolgerung zieht, dass Thomas Manns *Zauberberg* „*nicht nur ein Zeitroman, sondern auch ein zeitloser Roman, ein Werk über und für die Zeitlosigkeit*“ sei. (S. 234)

Der Sammelband wird mit einem höchstspannenden interdisziplinären Beitrag von Lajos Mitnyán zur Theorie und Philosophie der Kunst abgeschlossen, eine aufschlussreiche Synthese, bzw. Stellungnahme zu zeitgenössischen kunstphiloso-

phischen Diskursen. Im Beitrag wird sowohl auf die Kant-Hegel-Heidegger-Adorno-Achse der klassischen deutschen kunstphilosophische Denktradition als auch auf die Ästhetik des amerikanischen Philosophen John Dewey reflektiert. Dabei entwirft der Autor eine Auffassung, in der „*eine grundsätzliche Kontinuität zwischen der Kunst und den menschlichen Praktiken*“ bestehe, wobei „*dieser spezifischen Form des menschlichen Weltverhältnisses pragmatisch und erkenntnistheoretisch gleichermaßen Relevanz zugesprochen*“ sei. (S.236) Weiterhin plädiert er für die Möglichkeit, dass die radikale Kunstauffassung Susan Sontags mit der deutschen Tradition zu vereinbaren sei. Er weist auf eine unterschwellige pragmatische Attitüde in Gadamers Thesen hin, die einen Dialog der zwei philosophischen Welten denkbar scheinen ließen. Er schließt mit einem Aufruf zur „Freisetzung seiner interpretatorischen Kreativität“ und zur Teilnahme „an dem Fest der Kunst“ auf. (S. 255)

Dieser erste Band der *Komorner Germanistischen Beiträge* bietet Forschern, Studierenden und allen Interessierten einen Einblick in die verschiedenen Forschungsbereiche der (Auslands)Germanistik und trägt auch das Potenzial zum weiterführenden Wissensaustausch in sich. Eine Fortsetzung der Tagungen und der Sammelbände solcher Art wird die Tendenzen aktueller und künftiger germanistischer Forschungen sicherlich maßgeblich bestimmen.

Hlavatá, R. a kol.: *Jazyk ako text (vysokoškolský učebný materiál z praktickej štylistiky)*. Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, 2019. 174 s. ISBN 978-80-558-1494-0

Jana Nemčeková

Jednou z najnovších publikácií vydaných na Filozofickej fakulte Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre je vysokoškolská učebnica *Jazyk ako text*. Zaoberá sa praktickou štylistikou a je dielom autorského kolektívu z Katedry slovenského jazyka a literatúry na Filozofickej fakulte Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre v zložení R. Hlavatá (vedúca autorského kolektívu), Ľ. Kralčák, J. Glovňa, M. Rendárová a K. Dudová. Recenzovaná vysokoškolská učebnica predstavuje čiastkový výstup riešenia grantového projektu KEGA č. 043UKF-4/2018 *Jazyk ako text*. Vysokoškolský učebný materiál z praktickej štylistiky a didaktiky slovenského jazyka. Projekt vychádza zo súčasnej prestavby vzdelávacieho systému slovenského školstva a zároveň z aktuálnej potreby zvýšiť jazykovú, didaktickú a štylistickú gramotnosť nastupujúcej generácie mladých ľudí pripravujúcich sa na budúce učiteľské povolanie. Vznikol pre potreby výučbového procesu z disciplín štylistika (komunikačná a slohová výchova), praktická štylistika, tvorba a analýza textu určeného pre budúcich učiteľov predprimárneho a primárneho vzdelávania a budúcich učiteľov slovenského jazyka Pedagogickej fakulty UKF v Nitre. Cieľom tohto projektu bolo vytvoriť pre budúcich učiteľov vysokoškolský učebný materiál určený na skvalitnenie ich jazykovej, štylistickej a didaktickej gramotnosti pri príprave na učiteľské povolanie a pri práci s textom. Projekt bol zameraný na tvorbu vysokoškolského učebného materiálu, ktorý umožní realizáciu komplexnej výučby materinského jazyka na PF UKF v Nitre. *Celospoločenský prínos projektu v oblasti školstva a pedagogiky* spočíva v zostavení dvoch vysokoškolských publikácií pre budúcich učiteľov – jednou z týchto publikácií bola vysokoškolská učebnica *Jazyk ako text*, ktorej výsledky pozitívne hodnotilo MŠ SR.

Hlavným cieľom autorského kolektívu bola systematizácia doterajších poznatkov zo štylistiky, textovej lingvistiky, frazeológie, didaktiky slohu a priblíženie tejto problematiky dynamiky textu a dynamiky jazyka vysokoškolským študentom filologických odborov, študentom štylistiky, praktickej štylistiky, tvorby a analýzy textu, ktoré sú dôležitými disciplínami pre budúcich učiteľov predprimárneho a primárneho vzdelávania a budúcich učiteľov slovenského jazyka. Publikácia je však vhodná aj pre učiteľov, ktorí sa potrebujú zorientovať v novších poznatkoch zo štylistiky, ale aj laickú verejnosť, ktorú daná problematika zaujíma.

Metódy, ktoré autori pri spracovávaní informácií v textoch použili, vychádzali nielen z odbornej pramennej literatúry, ale i z vlastnej pedagogickej činnosti, a to výučby samotných autorov publikácie *Jazyk a text*. Vysokoškolská učebnica pozostáva z deviatich kapitol, úvodu a zoznamu použitej literatúry. Každá kapitola je ďalej členená na podkapitoly, ktoré podčiarkujú prehľadné členenie teoretického výučbového textu.

Úvod prvej kapitoly s názvom *Text a štylistika* sa zameriava na objasnenie základných teoretických pojmov (aktuálny text, potenciálny text, dynamický text, pro-

cesuálny text), ktoré autorka – R. Hlavatá aj prehľadne znázorňuje do schém, čo môže byť pre mnohých študentov a čitateľov vysokoškolskej učebnice veľmi nápomocné.

V podkapitole 1.1 s názvom *Vymedzenie pojmu štylistika* R. Hlavatá definuje štylistiku a predmet jej skúmania a zároveň ju aj rozčleňuje podľa rôznych lingvistických kritérií. V podkapitole 1.2 s názvom *Súčasná moderná štylistika a jazykový štýl* sa zameriava na funkčnú štylistiku, konkrétne na jazykový štýl, ďalej sa venuje individuálnej štylistike, kolektívnej štylistike a vzťahu štylistiky a textovej lingvistiky prostredníctvom klasifikácie štýlov. R. Hlavatá sa na štylistickú problematiku pozerá z rôznych pohľadov, uvádza doteraz známe teórie, no zároveň ich konfrontuje so svojimi postrehmi a potrebami dnešnej, modernej štylistiky. Je naozaj dobré, že R. Hlavatá venuje svoju pozornosť súčasnej štylistike. Hodnotí ju ako disciplínu, „*ktorá mechanicky nesúrodo spája rozličné a protichodné teórie, názory, smery, metódy a techniky*“ (s.16).

V úvodnej časti druhej kapitoly s názvom *Teoretické východiská práce s textom* autorka predstavuje rôzne pohľady na vnímanie textu. Sústreďuje sa na významných slovenských lingvistov, ako napr. J. Mistrík, J. Findra, J. Pavlovič, D. Slančová, F. Miko. Pojmy, ako koherencia textu, kohézia textu, kritériá textovosti, intencionalnosť textu, prijateľnosť textu, situačnosť textu, intertextovosť textu, informativnosť textu, pragmatika textu, znakovosť textu, ktoré sú didakticky objasňované, vysvetľuje autorka zrozumiteľne a jasne. Nezamotáva sa do danej problematiky, vyberá to, čo je podľa nej, ako skúsenej pedagogičky, potrebné a vhodne to spracováva tak, aby bol učebný textový materiál (obsahujúci mnohé lingvistické teórie) pre študentov a čitateľov ľahko čitateľný a pochopiteľný. V podkapitole 2.1 s názvom *Text a štylistické pojmy* definuje základné štylistické pojmy súvisiace s analýzou textu a textovými modelmi, ako napr. potenciálny text, aktuálny text, jazykový prejav, prehovor, komunikát, diskurz. V podkapitole 2.2 s názvom *Text a textová produkcia* sa R. Hlavatá zaoberá textovou produkciou ako aktivitou jedinca, pričom vychádza z koncepcií F. Mika a rozborov J. Mistríka, J. Findru a D. Slančovej.

V tretej kapitole sa autorka R. Hlavatá zaoberá formami a formovaním štýlovej podoby prejavu s ohľadom na výber výrazu a štylistiky textu, objasňuje dorozumievací proces a spôsob komunikácie.

Štvrtá kapitola s názvom *Variantnosť textu a komunikačné sféry* je prehľadne členená na viacero podkapitol ako *Dominantná komunikačná sféra*, *Dynamika mediálnej komunikačnej sféry*, *Funkčnoštýlová variantnosť*, *Sociálnokomunikačná variantnosť národného jazyka* a *Teritoriálna variantnosť národného jazyka*. Zaujímavý bol názor Ľ. Kralčáka, týkajúci sa mediálnej sféry komunikácie. Podľa Ľ. Kralčáka si mediálna sféra upevňuje svoje postavenie v rámci komunikačného procesu a bude mať veľký vplyv na dynamiku súčasného jazyka. S tým súvisí aj problematika variantnosti národného jazyka, ktorá je podľa R. Hlavatej, späta s funkčnými štýlmi, komunikačnými situáciami a žánrami.

Najrozsiahlejšou kapitolou je piata kapitola s názvom *Štýlema ako základná jednotka štylistického subsystému jazyka*. Na tejto kapitole pracoval celý autorský kolektív. Každý z autorov spracoval svoju časť odborne a prehľadne, vystihujúc podstatu zvolenej témy. Je výborné, že sú v rámci spracovaných odborných po-

znatkov uvedené aj praktické cvičenia. Všetci autori sú zároveň aj dlhoroční pedagógovia, čo prezrádza aj vhodný výber cvičení, na ktorých si študenti, ale i ostatní čitatelia môžu získané teoretické vedomosti overiť.

V šiestej kapitole s názvom *Kompozícia textu s ohľadom na jeho obsahovo-formálnu stránku* R. Hlavatá rieši problematiku kompozície textu a primerane (opierajúc sa o teoretické východiská J. Mistrika) objasňuje členenie súvislého textu na horizontálne a vertikálne, pričom využíva doterajšie poznatky textovej lingvistiky a známe teórie slovenských jazykovedcov.

V siedmej kapitole vysokoškolskej učebnice s názvom *Obsahovo-kompozičné modely* R. Hlavatá hovorí o novej koncepcii štylistiky (pričom vychádza z teoretického podložia J. Findru) a opisuje aj modelové štruktúry hĺbkovej organizácie textu.

Ôsma kapitola s názvom *Dynamika textu* je opäť členená na viacero podkapitol - *Dynamika tematicko-kompozičnej výstavby textu*, *Aktuálna komunikačná dynamika textu*, *Historická (vývinová) dynamika textu*, *Dynamika štýlém*. Problematika každej podkapitoly bola spracovaná na veľmi vysokej úrovni, no mňa osobne zaujala tretia podkapitola s názvom *Historická (vývinová) dynamika textu*, v ktorej sa autor Ľ. Kralčák venuje problematike textov, ktoré boli vytvorené použitím kódu prirodzeného jazyka a plnia osobitné kultúrotypné funkcie. Demonstrácia vlastných teoretických poznámok je spracovaná na konkrétnom príklade textov Prostonárodných slovenských povestí od P. Dobšínskeho.

Deväta kapitola s názvom *Praktické úlohy zo štylistiky* obsahuje jedenásť konkrétnych ukážok dialogických a monologických textov rôznych žánrov funkčných jazykových štýlov, ktoré pripravila vedúca riešiteľského kolektívu R. Hlavatá. Pred každou ukážkou sú uvedené úlohy, vďaka ktorým budú študenti s ukázkami naozaj dobre pracovať. Texty aj úlohy sú prispôsobené tým, ktorí budú knihu najčastejšie používať, a to študentom vysokoškolských odborov, ktorí už sice nejaké vedomosti z tohto odboru majú, no v niektorých oblastiach sa ešte musia zdokonaľiť.

V záverečnom zhodnotení vysokoškolskej učebnice napísanej pod vedením vedúcej projektu R. Hlavatej chcem vysloviť slová pochvaly. Keďže štylistika ako vyučbová disciplína je pre študentov náročnou disciplínou, oceňujem inovatívny prístup k spracovaniu témy z praktickej štylistiky a dynamiky jazyka.

Študentom sa teraz dostáva do rúk zaujímavo spracovaná učebnica, ktorá jednoducho, no napriek tomu odborne a presne objasňuje problematiku praktickej štylistiky a dynamiky jazyka. Veľmi pozitívne hodnotím štýl, akým je spracovaná, grafické tabuľky, ktoré sprehľadňujú informácie a veľké množstvo praktických cvičení, vďaka ktorým si študenti získané vedomosti precvičia.

Spolupráca autorského kolektívu R. Hlavatej, Ľ. Kralčáka, J. Glovňu, M. Rendárovej a K. Dudovej je podľa môjho názoru naozaj vydarená a vysokoškolská učebnica *Jazyk ako text* bude prínosná pre veľké množstvo vysokoškolských študentov.

Szerzőink / Authors

RNDr. Fehér Zoltán, PhD.

Selye János Egyetem
Gazdaságtudományi és Informatikai Kar
Matematika Tanszék
Bratislavská cesta 3322
SK-94501 Komárno
e-mail: feherz@ujs.sk

drd. Hegyi Noémi (Babós)

Babeş-Bolyai-Universităt Cluj-Napoca
Philologische Fakultät
Promotionskolleg „Sprach- und literaturwis-
senschaftliche Studien“ (Şcoala Doctorală de
Studii Lingvistice şi Literare)
Str. Horea nr. 31
400202 Cluj-Napoca, Romania
noemi.babos@mail.ubbcluj.ro

Dr. habil. PaedDr. Horváth Kinga, PhD.

Selye János Egyetem
Tanárképző Kar
Óvó- és Tanítóképző Tanszék
Bratislavská cesta 3322
SK-94501 Komárno
e-mail: horvathki@ujs.sk

Kosztolányi Tibor, PhD.

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet
Modern Magyar irodalomtörténeti Tanszék
H-1088 Budapest
Múzeum körút 4/A.
e-mail: kosztolancy.tibor@btk.elte.hu

Mgr. Lőrincz Gábor, PhD.

Selye János Egyetem
Tanárképző Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Bratislavská cesta 3322
SK-94501 Komárno
e-mail: lorinczg@ujs.sk

Mgr. Miskei Ferenc

történelemtanár
Petőfiho 383/20
991 25 Čebovce
feri.miskei@gmail.com

Mitnyán Lajos Csaba, PhD.

Selye János Egyetem
Tanárképző Kar
Német Nyelv és Irodalom Tanszék
Bratislavská cesta 3322
SK-94501 Komárno
e-mail: mitnyanl@ujs.sk

PhDr. Jana Nemčeková, PhD.

Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre
Filozofická fakulta
Katedra slovenského jazyka a literatúry
Štefánikova 67
SK-94974 Nitra
e-mail: jnemcekova@ukf.sk

Mgr. Cynthia Šalgová

Malá komárňanská 8
941 31 Dvory nad Žitavou
e-mail: cynthiasalgova@gmail.com

doc. PaedDr. Eva Stranovská, PhD.

Philosoph Konstantin-Universităt Nitra
Philosophische Fakultät
Lehrstuhl Germanistik
Štefánikova 67
SK-94974 Nitra
e-mail: estranovska@ukf.sk

Szabadi Magdolna, PhD.

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Tanító- és Óvóképző Kar
Ének-zenei Tanszék
H-1126 Budapest
Kiss János altábornagy u. 40.
e-mail: szabadi.magdolna@tok.elte.hu

Mgr. Erzsébet Szabó

Philosoph Konstantin-Universität Nitra
Philosophische Fakultät
Lehrstuhl Germanistik
Štefánikova 67
SK-94974 Nitra
e-mail: erzsebet.szabo@ukf.sk

Dr. habil. V. Szabó László, PhD.

Selye János Egyetem
Tanárképző Kar
Német Nyelv és Irodalom Tanszék
Bratislavská cesta 3322
SK-94501 Komárno
e-mail: vszabol@uj.s.sk

Mgr. Katarína Szarka, PhD.

Selye János Egyetem
Tanárképző Kar
Kémia Tanszék
Bratislavská cesta 3322
SK-94501 Komárno
e-mail: szarkak@uj.s.sk

Szepessyné Judik Dorottya

Selye János Egyetem
Tanárképző Kar
Bratislavská cesta 3322
SK-945 01 Komárno
e-mail: szjudik.dorottya@mnl.gov.hu,
129021@student.uj.s.sk

Dr. habil. Vajda Barnabás, PhD.

Selye János Egyetem
Tanárképző Kar
Történelem Tanszék
Bratislavská cesta 3322
SK-94501 Komárno
e-mail: vajdab@uj.s.sk

Mgr. Istók Vojtech, PhD.

Selye János Egyetem
Tanárképző Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Bratislavská cesta 3322
SK-94501 Komárno
e-mail: istokv@uj.s.sk

Mgr. Ervín Weiss, PhD.

Philosoph Konstantin-Universität Nitra
Philosophische Fakultät
Lehrstuhl Germanistik
Štefánikova 67
SK-94974 Nitra
e-mail: eweiss@ukf.sk

2018 májusa (13. évfolyam 1. szám) óta az *Eruditio – Educatio* mint Open Access Journal elérhető és kereshető cím, szerző és tudományterület alapján a *Central and Eastern European Online Library* (CEEOL) nemzetközi adatbázisban [<https://www.ceeol.com/>].

Since January 2018 (Vol. 13, Issue No. 1) the *Eruditio – Educatio* is accessible as an Open Access Journal, and it can be browsed by title, by author and by scientific subject in the *Central and Eastern European Online Library* (CEEOL) at [<https://www.ceeol.com/>].

Od mája 2018 (13. ročník, 1. číslo) *Eruditio – Educatio* je registrovaný a databázovaný ako Open Access Journal v medzinárodnej databáze *Central and Eastern European Online Library* (CEEOL) [<https://www.ceeol.com/>].

Szerkesztői és szerzői jogi tudnivalók / Editorial and Copyright Policy / Redakčné postupy a autorské práva

Az *Eruditio – Educatio* csak magas tudományos színvonalú kéziratokat fogad el és közöl, aminek biztosítéka az, hogy a tudományos szerkesztőbizottság a tanulmányokat meghatározott kritériumok szerint értékeli.

Only manuscripts with high standards of scientific quality are published in *Eruditio – Educatio*. This is ensured by subjecting each paper to a strict assessment procedure by members of the Academic Editorial Board.

Eruditio – Educatio publikuje len rukopisy vysokej vedeckej kvality, ktorá je zabezpečená striktnými evaluačnými postupmi členov Vedeckej redakčnej rady, ktorí hodnotia rukopisy podľa dopredu určených kritérií.

A szám anyagát lektorálták / Reviewers

Mgr. Anita Braxatorisová, PhD.

H. Nagy Péter, PhD.

Dr. habil. Keserű József, PhD.

Dr. phil. Mgr. Attila Mészáros

Dr. habil. Simon Attila, PhD.

Simon Szabolcs, PhD.

Dr. habil. Szarka László, CSc.

Dr. habil. Vajda Barnabás, PhD.

Prof. Dr. Pukánszky Béla, DSc.

PaedDr. Strédl Terézia, PhD.

A folyóirat szerkesztői fenntartják a jogot, hogy a benyújtott kéziratot elutasítsák, ha az nem illik a folyóirat profiljába. A szerző azáltal, hogy kéziratát benyújtja az *Eruditio – Educatio*-nak, elfogadja, hogy a szerzői jogok az *Eruditio – Educatio* tudományos szerkesztőbizottságát illetik, így a kézirat másodlagos publikálásához az *Eruditio – Educatio* szerkesztőségét képviselő főszerkesztő írásos engedélye szükséges. A további szerkesztői és szerzői jogi tudnivalók megtalálhatók az *Eruditio – Educatio* honlapján: <http://e-eruditio.ujs.sk>

The editors have the right to reject any manuscripts without justification if it does not fit into the policy of EE. By submitting a paper to the *Eruditio – Educatio*, the Author acknowledges that the copyright of his/her paper thereafter belongs to the Editorial Board of the *Eruditio – Educatio*. Any further publishing of the paper requires a prior written consent of the Editorial Board of the *Eruditio – Educatio*, represented by the Editor-in-Chief. Further details on the Editorial and Copyright Policy of *Eruditio – Educatio* are at <http://e-eruditio.ujs.sk>

Redaktori si vyhradzuju právo nezvereniť rukopis ktorý nezapadá do vedeckého profilu časopisu *Eruditio – Educatio*. Autor rukopisu si zoberie na vedomie, že poslaním príspevku do redakcie *Eruditio – Educatio* autorské práva rukopisu prejdú na vedeckú edičnú radu *Eruditio – Educatio*, t. j. k dodatočnej publikácii rukopisu je potrebný písomný súhlas šéfredaktora *Eruditio – Educatio*. Podrobnejšie informácie ohľadne autorských práv a redakčných postupov sú dostupné na webovej stránke časopisu: <http://e-eruditio.ujs.sk>

Eruditio – Educatio • A Selye János Egyetem Tanárképző Kara tudományos folyóirata
• Megjelenik évente négy alkalommal • Kiadja a Selye János Egyetem Tanárképző Kara (Komárom) • IČO 37 961 632 • A szerkesztőség címe: Pedagógická fakulta Univerzity J. Selyeho, Bratislavská 3322, SK-945 01 Komárno, P.O.Box 54 • Tel.: +421-35-3260-829
• E-mail: nagyp@ujs.sk • Szerkesztőségi munkatárs: Mgr. Ing. Nagy Beáta • Borító és nyomdai előkészítés: Téglás Attila – TAMM • Nyomta: Grafis Media, s.r.o. Gesztenyefa sor 4525/1A, 929 01 Dunaszerdahely • ISSN 1336-8893 • EV 2179/08 • 2021. szeptember • <http://e-eruditio.ujs.sk>

Példányszám: 100 • A kiadvány nem árusítható

Eruditio – Educatio • Research Journal of the Faculty of Education, J. Selye University in Komárno • Published 4 times a year • Published by the Faculty of Education, J. Selye University (Komárno) • Reg. no. 37 961 632 • Editorial adress: Pedagógická fakulta Univerzity J. Selyeho, Bratislavská 3322, SK-945 01 Komárno, P.O.Box 54 • Tel.: +421-35-3260-829 • E-mail: nagyp@ujs.sk • Editorial assistant: Mgr. Ing. Beáta Nagy • Cover design and preparation for printing: Attila Téglás – TAMM • Printed by Grafis Media, s.r.o. Gesztenyefa sor 4525/1A, 929 01 Dunaszerdahely • ISSN 1336-8893 • EV 2179/08 • September 2021 • <http://e-eruditio.ujs.sk>

Number of copies: 100 • Periodical not for sale

Eruditio – Educatio • Vedecký časopis Pedagogickej fakulty Univerzity J. Selyeho v Komárne • vychádza 4x ročne • Vydáva Pedagogická fakulta Univerzity J. Selyeho (Komárno) • IČO 37 961 632 • Adresa redakcie: Pedagógická fakulta Univerzity J. Selyeho, Bratislavská 3322, SK-945 01 Komárno, P.O.Box 54 • Tel.: +421-35-3260-829 • E-mail: nagyp@ujs.sk • Redakčná asistentka: Mgr. Ing. Beata Nagyova • Obal a tlačiarenská príprava: Attila Téglás – TAMM • Tlač: Grafis Media, s.r.o. Gaštanový rad 4525/1A, 92901 Dunajská Streda • ISSN 1336-8893 • EV 2179/08 • September 2021 • <http://e-eruditio.ujs.sk>

Náklad: 100 ks • Periodikum je nepredajné